

KRONIEK 2004

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2004

Joop Hippe, Ronald Kroeze, Paul Lucardie en Gerrit Voerman

1. Inleiding

Evenals 2003 leek 2004 een relatief kalm jaar. De rust was echter enigszins bedrieglijk. De verkiezingen voor het Europees Parlement in juni lieten opnieuw zien dat latent onbehagen mogelijkheden bood voor nieuwe partijen. Vervolgens gaf de moord op de filmmaker T. van Gogh door een moslim-extremist op 2 november aanleiding tot grote onrust en intensieve discussies over de problemen van een multiculturele samenleving. Het onbehagen uitte zich onder meer in steun voor G. Wilders, die zich in september had afgescheiden van de Tweede-Kamerfractie van de VVD en aankondigde een eigen beweging op te willen bouwen. Daaraan wordt in deze Kroniek ook enige aandacht besteed. De Kroniek beschrijft de partijpolitieke gebeurtenissen, dat wil zeggen de ontwikkelingen binnen de in de Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen, voor zover die zich althans buiten het parlement afspeelden. Handelingen van bewindslieden en volksvertegenwoordigers worden immers elders al gedocumenteerd.

Voor dit overzicht werden artikelen geraadpleegd uit de dagbladen *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*. Daarnaast werden partijdocumenten (brochures, partijbladen, congresstukken en dergelijke) doorgenomen. Ten slotte werd informatie vergaard van door het DNPP gearchiveerde websites van politieke partijen. Om de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen in een context te plaatsen, worden eerst de politieke ‘hoofdmomenten’ uit 2004 kort geschetst.¹

---

¹ Zie voor een uitvoeriger overzicht van de politieke hoofdmomenten uit 2004: P. van Griensven en M. Leenders, ‘Het parlementaire jaar 2003-2004’, in: C.C. van Baalen e.a., red., *Het democratisch ideaal. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2004*, Den Haag, 2004, 146-160.

2. Hoofdmomenten

conferentie wetenschappelijke bureaus over drugs

De wetenschappelijke bureaus van vijf politieke partijen, te weten CDA, D66, GroenLinks, PvdA en VVD, organiseerden op 26 maart samen een conferentie over ‘drugs en drang’ in Rotterdam. Deze samenwerking was ongebruikelijk. Het thema werd ingeleid door twee deskundigen, de president van de Maastrichtse rechtbank P. Lampe en de arts Th.M.G. van Berkestijn. De vier workshops werden voorgezeten door de directeurs van de wetenschappelijke bureaus van CDA, GroenLinks en PvdA (respectievelijk A. Klink, mevr. C. van Dullemen en P. Kalma) en de coördinator van het Kenniscentrum van D66, E. Dees. Minister van Justitie J.P.H. Donner (CDA) sloot de bijeenkomst af met een betoog waarin hij de in de conferentie vaak gehoorde argumenten voor legalisatie van drugs trachtte te weerleggen.

Europese verkiezingen

Op 10 juni hadden de verkiezingen voor het Europees Parlement plaats. Onder de wat vage leus ‘Europa. Best belangrijk’ had het kabinet in televisiespots en op affiches de kiezers aangespoord te gaan stemmen. De opkomst steeg inderdaad: van slechts 29,9 procent in 1999 naar 39,3 procent in 2004. De vraag is of de regeringscampagne hiervoor verantwoordelijk was; in analyses van de verkiezingsuitslag werd vooral de nadruk gelegd op de toegenomen belangstelling voor politiek sinds de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002. Het aantal zetels dat de Nederlandse partijen in het Europees Parlement konden bezetten, was vanwege de uitbreiding van de Europese Unie op 1 mei 2004 met tien landen gereduceerd van 31 tot 27.

Aanvankelijk leek het erop dat tegelijk met de Europese verkiezingen een referendum zou worden gehouden over de Europese grondwet (die was ontworpen door de Europese conventie). Een voorstel tot een volksraadpleging van regeringspartij D66 en de beide oppositiepartijen GroenLinks en de PvdA was in november 2003 door de Tweede Kamer aanvaard – ondanks de afhoudende opstelling van het kabinet (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 33). De voorstanders van het referendum hoopten dat de combinatie van de volksraadpleging en de Europese verkiezingen op één dag de kiezersopkomst zou verhogen. Toen in december 2003 de Europese top van regeringsleiders over het grondwettelijk verdrag mislukte, werd het referendum tot nader order uitgesteld.

In de aanloop naar de Europese verkiezingen deden de PvdA en de andere linkse oppositiepartijen pogingen om de campagne in het binnenlands-politieke domein te trekken. Zij kantten zich tegen het bezuinigingsbeleid van het kabinet-Balkenende en riepen de kiezers op zich hiertegen uit te spreken. Ook de mogelijke verlenging van de aanwezigheid van Nederlandse militairen in Irak speelde een rol in de verkiezingsstrijd. Daarnaast poogden de lijsttrekkers van de gevestigde partijen nadrukkelijk hun programmatische onderlinge verschillen ten aanzien van Europa te verhelderen. Door onderling de confrontatie te zoeken, wilden zij bij de kiezers belangstelling wekken voor de verkiezingen, wat dan tot een hogere opkomst moest leiden. ‘De Eurocampagnes moeten gepolitiseerd worden’, zo meende J.C. van Balen, Tweede-Kamerlid voor de VVD (*NRC Handelsblad*, 25 mei 2004).

In deze opzet zouden de partijen niet echt zijn geslaagd; zo sprak het *NRC Handelsblad* bijvoorbeeld over een ‘tam verlopende verkiezingsstrijd’ (25 mei 2004) – ook al omdat de meeste partijen in principe positief stonden ten aanzien van de Europese samenwerking. Het meest enthousiast was D66, dat met de toegenomen euroscepcis niets op had: ‘boe roepen is makkelijk’, zo stond op het verkiezingsaffiche. Bijna even positief was de PvdA, die echter wel meende dat de Europese Unie te weinig aandacht had voor werkgelegenheid en sociaal beleid. Groen-Links, die zich ‘kritisch en constructief’ tegenover de Europese Unie opstelde, bepleitte onder meer een ‘groener’ Europa. Het CDA was eveneens voorstander van een sterk en federaal Europa, maar benadrukte het behoud van de Nederlands identiteit, getuige de verkiezingsleus: ‘voor een eigen plek in Europa’. Kritischer was de VVD, die campagne voerde onder de slogan ‘Voor Europa. Maar er zijn wel grenzen’. Die grenzen sloegen zowel op de uitbreiding van de Unie in geografisch opzicht als wat betreft haar bevoegdheden.

Vergeleken bij de Europese verkiezingen van 1999 verloren alle pro-Europese partijen in 2004, behalve de PvdA (zie tabel 1). De meeste partijen die kritisch of sceptisch tegenover de Europese Unie stonden, wonnen. De SP ging de verkiezingsstrijd in met de leus ‘stuur een waakhond naar Brussel’ en won er een zetel bij. Europa Transparant was echter de onbetwiste winnaar. Deze partij was in april 2004 opgericht door de ambtenaar van de Europese Commissie P.K.T.J. van Buitenen. Hij kreeg in 1998 als klokkenluider grote bekendheid toen hij fraude en vriendjespolitiek binnen de Europese Commissie aan de kaak stelde. Van Buitenen werd door de Commissie tijdelijk op non-actief gesteld, maar zijn onthullingen leidden uiteindelijk mede tot de val van de Europese Commissie in januari 1999. Europa Transparant wilde zich inzetten voor een scherpere controle en beter toezicht op het Europese bestuur, met als doel verspilling, fraude en corruptie te voorkomen. De

debutant behaalde 7,3 procent van de stemmen, goed voor twee zetels in het Europees Parlement. ‘Het zijn onze stemmen’, zo merkte LPF-leider Herben op (*NRC Handelsblad*, 11 juni 2004); zijn partij bleef met 2,6 procent met lege handen staan. De nieuwkomer Partij voor de Dieren deed het met 3,2 procent beter, maar kwam ook net te kort voor een zetel.

Tabel 1. Uitslag Europese verkiezingen 2004

	1999		2004	
	%	zetels	%	zetels
CDA	26,9	9	24,4	7
PvdA	20,1	6	23,6	7
VVD	19,7	6	13,2	4
GroenLinks	11,9	4	7,4	2
ChristenUnie/ SGP*)	8,7	3	5,9	2
D66	5,8	2	4,2	1
SP	5,0	1	7,0	2
Europa Transparant	-	-	7,3	2
Partij voor de Dieren	-	-	3,2	0
LPF	-	-	2,6	0
Partij voor het Noorden	-	-	0,4	0
Nieuw Rechts	-	-	0,3	0
Leefbaar Europa	-	-	0,2	0
Democratisch Europa	-	-	0,2	0
Respect.Nu	-	-	0,1	0
Overige	1,9	0	-	-
Totaal	100,0%	31	100,0%	27
Opkomst	29,9%		39,3%	

*) De ChristenUnie is een fusie van Gereformeerd Politiek Verbond en Reformatorische Politieke Federatie, die in 1999 nog zelfstandig waren maar wel samen met de SGP een gezamenlijke lijst voor het Europees Parlement indienden.

Bron: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (Kiesraad), 15 juni 2004.

Opvallend was het ruime verlies van de ChristenUnie/SGP. Uitsluitend dankzij de lijstverbinding met het CDA behaalde de combinatie twee zetels. Naar alle waarschijnlijkheid was een deel van de orthodox-protestantse kiezers afgeschrikt door de commotie rond de onkostenvergoedingen van de europarlementariërs. Vlak voor de verkiezingen werd bekend dat de vertegenwoordigers van de ChristenUnie/SGP met hun onkostendeclaraties waren afgeweken van de door alle Nederlandse europarlementariërs afgesproken gedragscode (zie verder in deze Kroniek onder ChristenUnie).

aftreden Nijs

Op 9 juni diende mevr. A.D.S.M. Nijs (VVD) haar ontslag in als staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. In een vraaggesprek met het weekblad *Nieuwe Revu* dat op die dag zou verschijnen maar waarvan de inhoud al bekend was geraakt, had zij zich negatief uitgelaten over haar minister, mevr. M.J.A. van der Hoeven (CDA), met wie zij een slechte relatie zou hebben. De Tweede Kamer en de minister accepteerden op 8 juni haar excuses, maar na een gesprek met de top van de VVD besloot zij niettemin af te treden (zie ook in deze Kroniek onder VVD). Zij werd op 17 juni opgevolgd door haar partijgenoot M. Rutte, tot die tijd staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Hij werd op zijn beurt opgevolgd door H.A.L. van Hooff (eveneens VVD), die in de periode 1998-2002 staatssecretaris van Defensie was geweest.

demonstratie tegen het tweede kabinet-Balkenende

Op 2 oktober organiseerden het FNV en het CNV in Amsterdam in samenwerking met het platform 'Keer het tij' – een samenwerkingsverband van een aantal organisaties inclusief de SP, GroenLinks en de PvdA (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 74 en 106) – een demonstratie tegen het sociaal-economisch beleid van het tweede kabinet-Balkenende, in het bijzonder tegen de beoogde afschaffing van de vervroegde pensionering. Na enige aarzeling besloot de PvdA op 14 september aan de manifestatie deel te nemen. Partijleider W.J. Bos liep mee in de betoging en partijvoorzitter R.A. Koole sprak de deelnemers toe. De SP nam actief deel aan de voorbereidingen; de partij zette onder meer bussen in om het haar achterban mogelijk te maken aan de demonstratie mee te doen. De manifestatie was een groot succes: zo'n 300.000 betogers liepen mee.

Nederlands lid van de Europese Commissie

Op 1 november zou de zittende Europese Commissie plaats maken voor een nieuwe. Het Nederlandse lid van de Commissie, oud-VVD-leider F. Bolkestein, liet lang in het midden of hij een tweede ambtstermijn wenste. Premier J.P. Balkenende stoorde zich eraan dat Bolkestein ‘niet echt helder’ was (NRC Handelsblad, 11 maart 2004). Ook de Tweede Kamer drong aan op duidelijkheid. Op 7 mei deelde Bolkestein Balkenende mee van een tweede termijn af te zien. Inmiddels had oud-staatssecretaris F. van der Ploeg (PvdA) openlijk naar de functie gesolliciteerd. Binnen het CDA circuleerden de namen van minister C.P. Veerman van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en H.O.Ch.R. Ruding, oud-minister van Financiën. De VVD maakte zich sterk voor de kandidatuur van mevr. N. Kroes, oud-minister van Verkeer en Waterstaat. Op 3 augustus droeg het kabinet haar voor bij de nieuwe Commissievoorzitter J.M. Barroso. Op 12 augustus kreeg Kroes de als ‘zwaar’ bekend staande post van Mededinging toegewezen.

moord op Van Gogh

Op 2 november werd in Amsterdam de filmmaker T. van Gogh vermoord door een moslim-extremist. Van Gogh had samen met het VVD-Tweede-Kamerlid mevr. A. Hirsi Ali de televisiefilm *Submission Part I* gemaakt, waarmee zij ‘de wreedheid van de islam jegens vrouwen’ wilden blootleggen (*de Volkskrant*, 3 november 2004). Nadat de film op 29 augustus was uitgezonden, werden Hirsi Ali en Van Gogh regelmatig met de dood bedreigd. Een persoon die Hirsi Ali op internet een ‘afvallige’ had genoemd die door ‘de dood’ zou worden achterhaald, was op 26 oktober tot negen maanden gevangenisstraf veroordeeld (*NRC Handelsblad*, 26 oktober 2004). Op het lichaam van Van Gogh was een brief achtergelaten waarin zij ook werd bedreigd, evenals VVD-fractievoorzitter in de Tweede Kamer J.J. van Aartsen. Hirsi Ali dook onder, evenals het van de VVD-Tweede-Kamerfractie afgesplitste lid Wilders. De aanslag leidde tot grote ontzetting in de samenleving en de politiek. Het kabinet sprak van een ‘criminele daad’. Deze gematigde formulering vond VVD-fractievoorzitter in de Tweede Kamer Van Aartsen te berustend; zelf sprak hij van ‘moslimterreur’ en ‘Jihad’ in Amsterdam (*NRC Handelsblad*, 3 november 2004). Een paar dagen later spak vice-premier Zalm (VVD) van een ‘aanval op de Nederlandse rechtsstaat... We verklaren de oorlog terug. We voeren de strijd op en zullen radicale islamitische bewegingen uit Nederland doen verdwijnen’ (*de Volkskrant*, 6 november 2004). Deze krijgshaftige taal viel vooral bij de oppositiepartijen slecht.

In de nasleep van de moord kwam de positie van minister J.W. Remkes van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties onder druk te staan, toen bleek dat de onder zijn politieke verantwoordelijkheid vallende Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) belangrijke fouten had gemaakt. Enerzijds had de AIVD het afлуisteren van de van de moord verdachte op een gegeven moment beëindigd; anderzijds was door een AIVD-medewerker informatie doorgespeeld aan de groep waarvan deze deel uitmaakte. In het Kamerdebat op 11 november over de moord op Van Gogh oordeelde vooral Van Aartsen uiterst hard over zijn partijgenoot Remkes. De VVD-fractie steunde echter mede onder druk van Zalm niet de motie van afkeuring die Wilders had ingediend. Later beklagde Remkes zich over het feit dat de VVD-fractie hem zou laten ‘bungelen’ (*NRC Handelsblad*, 22 november 2004). Fractievoorzitter Van Aartsen ontkende dat hiervan sprake was.

parlementaire enquêtes

De Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid, die in september 2002 was ingesteld onder voorzitterschap van S.A. Blok (VVD) (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 29), presenteerde op 19 januari haar eindverslag, getiteld *Bruggen bouwen*. De commissie gaf een kritisch overzicht van het – vaak weinig doelgericht en onsamenhangend – overheidsbeleid van de afgelopen dertig jaar, maar stelde vast dat de integratie van veel migranten in de Nederlandse samenleving ‘geheel of gedeeltelijk geslaagd’ was. Ze deed een aantal algemene aanbevelingen om discriminatie in het openbare leven te bestrijden en om concentratie van migranten in zogeheten ‘zwarte’ scholen en woonwijken te voorkomen. De fractievoorzitters in de Tweede Kamer reageerden kritisch en vaak teleurgesteld op het rapport. Men vond de conclusies te positief en weinig realistisch, en de aanbevelingen te vrijblijvend en algemeen. De werkwijze van de commissie had al eerder kritiek uitgelokt, met name toen zij vooronderzoek liet verrichten door de hoogleraar sociologie J.W. Duyvendak, die als ‘GroenLinks-ideoloog’ en regeringsadviseur op dit gebied mogelijk niet de meest geschikte persoon zou zijn om het beleid kritisch te onderzoeken. A. Lazrak, die namens de SP tot de commissie was toegetreden, trok zich mede hierom in september 2003 terug (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 108-109; zie verder in deze Kroniek onder SP).

In april 2004 werd het rapport in de Tweede Kamer besproken. Nu toonden de woordvoerders van verschillende partijen toch ook waardering voor de werkzaamheden van de commissie. Het meest negatief bleef Hirsi Ali, die volhield dat de door haar partijgenoot voorgezeten commissie met haar optimistische conclusie ‘de plank had

misgeslagen' (*NRC Handelsblad*, 7 april 2004). In september werd de behandeling van het rapport afgesloten. Hierbij tekende zich duidelijk een tegenstelling af tussen enerzijds CDA, VVD en LPF, die aandrongen op een strenger beleid gericht op culturele aanpassing en afschaffing van de dubbele nationaliteit, en anderzijds D66, PvdA en GroenLinks, die meer nadruk legden op sociaal-economische achterstand van migranten en op erkenning van de 'nieuwe realiteit' van een gemengde samenleving. Het kabinet volgde over het algemeen de eerste lijn. Vanaf 1 november zouden strengere eisen worden gesteld aan huwelijksmigrant en in 2005 dienden migranten zich al in het land van herkomst op de hoogte te stellen van de Nederlandse taal en cultuur. De parlementaire enquête naar fraude in de bouwrijverheid was in 2003 formeel afgesloten (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 29), maar kreeg een vervolg in de vorm van gerechtelijk onderzoek, dat pas in 2005 zou worden afgerond.

staatkundige vernieuwing: gekozen burgemeester

Het tweede kabinet-Balkenende had zich in (evenals het tweede kabinet-Kok overigens) het regeerakkoord voorgenomen de rechtstreekse verkiezing van burgemeesters door de burgers mogelijk te maken (zie ook *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 23 en 29-31). Daartoe zou het artikel in de grondwet dat de benoeming van burgemeesters door de Kroon regelde, geschrapt moeten worden. De Eerste en Tweede Kamer hadden daartoe in eerste lezing reeds in 2002 besloten, maar zouden dat na de verkiezingen van 2003 in tweede lezing met een tweederde meerderheid moeten doen. Op 9 november 2004 stemde de Tweede Kamer voor wijziging van de grondwet. Naast de regeringspartijen bleek ook het grootste deel van de oppositie voorstander van deze zogeheten 'deconstitutionalisering'. Alleen de ChristenUnie, de SGP en een viertal leden van de PvdA stemden tegen. De twee protestants-christelijke partijen wilden de bestaande benoemingsprocedure handhaven. GroenLinks en SP gaven de voorkeur aan verkiezing door de gemeenteraad. De meerderheid van de PvdA-leden deelde die voorkeur, zo bleek uit een referendum binnen die partij in oktober (zie verder in deze Kroniek onder PvdA). De Eerste Kamer zou in maart 2005 hierover stemmen.

Het onderwerp leidde ook in 2004 tot veel discussie. De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) sprak in mei de vrees uit dat de gekozen burgemeester teveel macht zou krijgen en dat wethouders te afhankelijk van deze functionaris zouden worden. Ook de Raad van State meende dat de macht van de burgemeester nog niet goed geregeld was. Zowel het Genootschap voor Burgemeesters als de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) wezen de voorgestelde vernieuwing af. Veel

burgemeesters (ruim tachtig procent volgens een enquête in april) waren principieel gekant tegen directe verkiezing, maar daarnaast vond met name de VNG het voorstel halfslachtig wat betreft de bevoegdheden van de gekozen burgemeester en zijn relatie tot de gemeenteraad. Bovendien vond men het streven van de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing, Th.C. de Graaf (D66), om al in 2006 alle burgemeesters te laten kiezen, veel te haastig. De voorzitter van de VNG, de Haagse burgemeester W.J. Deetman (CDA), toonde zich openlijk gekwetst door de autoritaire stijl van de minister, die weinig open zou staan voor een dialoog. Op 21 oktober hield de VNG een openbare protestbijeenkomst in Den Haag – zeer ongebruikelijk voor deze organisatie van eerbiedwaardige bestuurders. Intussen had De Graaf wel zijn bereidheid uitgesproken tot een compromis, inhoudend dat slechts een deel van de burgemeesters in 2006 verkozen zou worden en de rest in 2010. Vooral CDA en PvdA drongen hierop aan.

staatkundige vernieuwing: hervorming kiesstelsel

In november 2003 had minister De Graaf een plan gepresenteerd voor een nieuw en ‘gemengd’ kiesstelsel (zie ook *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 31-32). Minimaal de helft van de 150 Tweede-Kamerleden zou in 2007 volgens het huidige lijstensysteem gekozen worden en maximaal de andere helft in meervoudige districten met elk twee tot vijf zetels. Kandidaten zouden moeten kiezen voor één van de twee mogelijkheden, de landelijke partijlijst of kandidatuur in een district. De kiezer zou – net als in bijvoorbeeld Duitsland en Italië – twee stemmen uit kunnen brengen.

Het voorstel stuitte op veel kritiek. Tijdens een bijeenkomst met staatsrechtgeleerden, bestuurskundigen en politicologen in januari werden veel kanttekeningen geplaatst. De Kiesraad gaf begin februari een zeer kritisch oordeel. Het nieuwe stelsel zou te gecompliceerd en ondoorzichtig zijn voor de kiezer, die daardoor nog minder belangstelling voor de politiek zou kunnen krijgen. De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) maakte eveneens in februari zijn nogal kritisch advies bekend. Evenals de Kiesraad wees de ROB het verbod op een dubbele kandidatuur (partijlijst en district) af. Dat gebeurde ook toen de Tweede Kamer zijn plan op 5 april ging bespreken. Alle kleine partijen – afgezien natuurlijk van D66 – wezen de stelselherziening zonder meer af en hielden vast aan het huidige stelsel van zuivere evenredige vertegenwoordiging. CDA en PvdA voelden wel iets voor een gemengd kiesstelsel, maar dan liever met enkelvoudige in plaats van meervoudige districten. De christen-democraten gaven de voorkeur aan dertig districten, de sociaal-democraten aan 75. De VVD opperde verschillende alterna-

tieven, waaronder een puur stelsel van 150 enkelvoudige districten. De Graaf voelde niets voor deze alternatieven, maar verklaarde zich wel bereid een dubbele kandidatuur toe te staan. In mei wilde hij nog een stap verder gaan en overwegen om de twintig meervoudige districten in zijn plan te vervangen door zestig enkelvoudige districten. Hij verzette zich echter krachtig tegen de suggestie van VVD-fractievoorzitter J.J. van Aartsen om de invoering van het nieuwe stelsel uit te stellen. Daarin kreeg hij steun van minister-president Balkenende en vice-premier G. Zalm, een partijgenoot van Van Aartsen. Op 26 mei noemde Van Aartsen de mogelijkheid dat CDA en D66 samen met de PvdA maar zonder zijn partij een nieuw kiesstelsel zouden doordrukken ‘een tijdbom onder dit kabinet’ (*Trouw*, 28 mei 2004). Overigens bleek de VVD intern sterk verdeeld over het kiesstelsel. Op de partijraad van 19 juni in Bussum verdedigde Zalm het kabinetsplan als ‘minst slechte’ alternatief. Van Aartsen daarentegen pleitte voor een verdergaande hervorming in de richting van een puur districtenstelsel en anderen zoals erelid H.J.L. Vonhoff hielden een warm pleidooi voor behoud van het bestaande stelsel (*NRC Handelsblad*, 21 juni 2004).

In augustus boog het kabinet zich opnieuw over het plan. Alle ministers stemden in met De Graafs voorstel, zonder verbod op een dubbele kandidatuur maar met twintig meervoudige districten. Het voorstel werd opnieuw aan de Kiesraad voorgelegd, die in oktober verklaarde nu op hoofdlijnen in te kunnen stemmen – al bleef men het nieuwe stelsel te gecompliceerd vinden. Begin 2005 zou het kabinet een wetsvoorstel voor wijziging van het kiesstelsel aan de Tweede Kamer aanbieden.

staatkundige vernieuwing: referendum

Het tweede kabinet-Balkenende had zich afwachtend opgesteld met betrekking tot een derde vorm van staatkundige vernieuwing, de invoering van een correctief referendum. Na de Tweede-Kamerverkiezingen van 2003 zouden beide Kamers in tweede lezing over een grondwetswijziging in deze richting moeten beslissen (zie ook *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 32-33). Op 17 juni bleek de vereiste tweederde meerderheid in de Tweede Kamer echter niet te vinden. In feite ontbrak zelfs een eenvoudige meerderheid, aangezien de fracties van CDA, ChristenUnie, SGP en VVD – samen goed voor 77 van de 150 zetels – tegen het amendement stemden. Een poging van PvdA en GroenLinks in oktober om tenminste een raadplegend referendum mogelijk te maken door verlenging van de Tijdelijke Referendumwet, stuitte eveneens op verzet van voornoemde partijen. Het initiatief-wetsvoorstel dat de Tweede-Kamerleden J.N. Dubbelboer (PvdA) en A.J.W. Duyvendak (GroenLinks) in mei daartoe indienden, werd in oktober met 71 tegen 62

stemmen verworpen. De Tijdelijke Referendumwet bleef dan ook slechts tot 1 januari 2005 van kracht. Op gemeentelijk niveau zouden overigens ook na die datum referenda mogelijk blijven.

Niettemin zou wel in 2005 een raadplegend referendum over het verdrag voor een Europese grondwet gehouden worden, indien de Eerste Kamer tenminste in januari 2005 daarmee in kon stemmen (zie verder in deze ‘hoofdmomenten’ onder ‘Europese verkiezingen’).

partijfinanciën

In april 2002 had de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties K.G. de Vries (PvdA) de notitie ‘Herijking Wet subsidiëring politieke partijen’ naar de Tweede Kamer gestuurd (zie *Jaarboek 2002 DNPP*, blz. 19). In oktober 2003 kwam zijn opvolger Remkes met een reeks uitgewerkte voorstellen, die in belangrijke mate voortborduurden op de notitie (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 33-34). Op 29 oktober 2004 presenteerde minister Remkes een wijzigingsvoorstel van de Wet subsidiëring politieke partijen. Volgens hem was een (financiële) versterking van de positie van de politieke partijen op korte termijn geboden. Om vertraging te voorkomen waren daarom in de bij de Tweede Kamer ingediende wetswijziging niet alle in de herfst van 2003 aangekondigde maatregelen ingevoerd, maar bleef deze beperkt tot aanpassingen van de subsidieverlening. In de eerste plaats werd voorgesteld de grondslag voor de subsidietoedeling aan te passen: partijen zouden niet langer uitsluitend subsidie ontvangen op basis van hun zetel in het parlement, maar ook aan de hand van hun ledental. In de nieuwe verdeelsleutel zou de subsidie voor tachtig procent worden bepaald door het aantal kamerzetels en voor twintig procent door het aantal betalende leden (die jaarlijks ten minste twaalf euro aan contributie dienden te betalen). Verder werd bepaald dat de subsidie voortaan ook mocht worden besteed aan ledenwerving en het voeren van verkiezingscampagnes, activiteiten die eerder nadrukkelijk als niet-subsidiabel waren beschouwd. Ten slotte stelde Remkes voor het totale subsidiebedrag voor de partijen met vijf miljoen euro (met ingang van 2004) te verhogen tot vijftien miljoen euro. Bovenop dit bedrag kwam nog 600.000 euro beschikbaar die voorheen aan de partijen werd uitgekeerd in het kader van de ‘Tijdelijke regeling subsidiëring zendtijd politieke partijen’, die met ingang van 1 januari 2004 was komen te vervallen. Deze gelden waren bedoeld voor de kosten van de productie van radio- en televisieuitzendingen van de politieke partijen. Verder kondigde Remkes een tweede wetsvoorstel aan, waarin onder meer de verlaging van het drempelbedrag waarboven giften openbaar moeten worden gemaakt en de invoering van een maximumbedrag dat individuen of

rechtspersonen jaarlijks aan een partij mogen doneren, zouden worden geregeld. In maart 2005 zou de Tweede Kamer zich over de eerste wetswijziging buigen.

Tabel 2. Ledentallen Nederlandse politieke partijen 1 januari 2004 en 1 januari 2005

	1 januari 2004	1 januari 2005
CDA	77.000	73.000
ChristenUnie	24.889*)	24.235
D66	13.507	12.827
GroenLinks	20.503	20.709
LPF	4.000	2.111
PvdA	61.935	61.111
SGP	25.700	25.900
SP	43.389	44.299
VVD	44.099**)	41.861
totaal	315.022***)	306.053

*) correctie door ChristenUnie van opgave januari 2004

**) correctie door VVD van opgave januari 2004

***) aangepast totaal als gevolg van gecorrigeerd ledental van de ChristenUnie en de VVD

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Op 17 november vonden vanwege gemeentelijke herindelingen tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen plaats in de Achterhoek en in Deventer. De opkomst varieerde van 42 procent tot 58 procent en was daarmee duidelijk lager dan bij de vorige raadsverkiezingen. In zeven van de elf gemeenten leed het CDA verlies, al bleef het bijna overal de grootste partij. Alleen in Groenlo en Montferland boekten de christendemocraten enige winst. De VVD verloor ook, zij het meestal licht. De PvdA boekte winst in negen van de elf gemeenten. Lokale partijen

kwamen vooral in Zevenaar en in Deventer verrassend sterk uit de bus. In Deventer, nu samengevoegd met Bathmen, won de partij Algemeen Plattelandsbelang vijf zetels. Alleen in Lochem vormde een lokale partij de grootste fractie in de raad.

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in alfabetische volgorde behandeld. Eerst volgt een overzicht van de ontwikkeling van hun ledental, volgens opgave van de partijsecretariaten, op of omstreeks 1 januari 2004 en op of omstreeks 1 januari 2005 (zie tabel 2).

Christen Democratisch Appèl (CDA)

Voor het CDA leek 2004 een jaar van consolidatie. Hoewel de partij vanwege haar deelname aan het kabinet veel kritiek te verduren kreeg, zowel van buitenstaanders als van eigen aanhang, bleef zij in de peilingen tamelijk stabiel op iets meer dan dertig zetels staan.

vreemdelingenbeleid

Het vreemdelingenbeleid van het tweede kabinet-Balkenende – en met name de terugkeer van asielzoekers naar hun land van herkomst – wekte evenals in 2003 (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 40-41) soms weerstand binnen het CDA. Premier J.P. Balkenende toonde op een partijbijeenkomst op 2 februari in Lelystad begrip hiervoor, maar achtte het beleid noodzakelijk en consequent. Op 6 februari stuurde een aantal vooraanstaande partijleden (waaronder oud-voorzitter M.L.A. van Rij) een open brief aan minister mevr. M.C.F. Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie (VVD) met het verzoek om asielzoekersgezinnen met kinderen die vijf jaar of langer in Nederland verkeerden niet uit te zetten. Ook oud-premier R.F.M. Lubbers, intussen Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties, vond het beleid te streng. Het Zuid-Hollands christen-democratisch Statenlid Y.Vural sprak in een open brief op 10 februari (in het dagblad *Trouw*) onder de titel ‘Hasan wordt nooit Hans’ de vrees uit dat moslims – net als joden in 1940-1945 – gedeporteerd zullen worden. Na een gesprek met zijn fractiebestuur uitte Vural spijt over zijn brief.

Het vreemdelingenbeleid kwam ook ter sprake op het partijcongres dat op 14 februari bijeen kwam in Utrecht. Voor het eerst hadden hier alle leden stemrecht. Ruim 1600 leden maakten daar gebruik van. Zowel de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie M.J.M. Verhagen als partij-

voorzitter mevr. J.M. van Bijsterveldt-Vliegenthart verdedigden het kabinetsbeleid. Het congres nam een (door het partijbestuur aanbevolen) resolutie aan van CDA-Friesland, die voorstelde aan ‘meewerkende uitgeprocedeerde asielzoekers die objectief buiten hun schuld binnen de gestelde termijn niet kunnen terugkeren’ alsnog een verblijfsvergunning te verlenen (www.cda.nl, 16 februari 2004). Andere voorstellen voor een ruimere pardonregeling kregen weinig steun. Op 8 maart presenteerde een in 2003 door het partijbestuur ingestelde commissie onder voorzitterschap van de Rotterdamse wethouder J. van der Tak in Den Haag een rapport over het integratie- en immigratiebeleid onder de titel *Nederland integratieland: echte integratie begint bij actief burgerschap* (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 44). Hierin werd religie nadrukkelijk als (ook) een middel tot integratie beschouwd. Daarnaast wilde de commissie actief burgerschap bevorderen. Verder meende zij dat huwelijksmigranten aan bepaalde voorwaarden zouden moeten voldoen en pas geleidelijk dezelfde sociale rechten konden verwerven als Nederlandse werknemers. Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap mevr. M.J.A. van der Hoeven, die het rapport aangeboden kreeg, verdedigde het recht van moslims om eigen scholen te stichten, mits deze de waarden van de rechtsstaat ook in hun lesprogramma overdragen. Zij keerde zich tegen pogingen om alle religie uit het publieke domein te weren. Op 10 september organiseerde het CDA een conferentie over het thema ‘religie: bindend of splijtend?’ in Utrecht. Vertegenwoordigers van verschillende religies lieten over dit onderwerp hun licht schijnen. Partijvoorzitter Van Bijsterveldt pleitte in haar toespraak onder meer voor islamitische imamopleidingen aan Nederlandse universiteiten en hogescholen. De geestelijke leiders zouden zich duidelijker moeten uitspreken tegen excessen van moslims.

premier Balkenende

Op 29 april verscheen in verschillende dagbladen de uitkomst van een opiniepeiling van de Geassocieerde Pers Diensten over de minister-president. Bijna driekwart van de ondervraagden vond dat Balkenende het niet goed deed. Zelfs 65 procent van de CDA-kiezers miste leiderschap bij de premier. De betrokkene reageerde zelf gelaten op de publicatie: ‘Ik laat me niet leiden door peilingen, maar door het belang van het land’ (*Trouw*, 30 april 2004). Tweede-Kamerfractievoorzitter Verhagen en vice-voorzitter mevr. G. Verburg verklaarden echter dat Balkenende zijn positie meer zou moeten gebruiken en zijn ‘verhaal’ zou moeten bijschaven (*de Volkskrant*, 30 april 2004). Aan het eind van het jaar kondigde Balkenende niettemin aan ook na de komende Tweede-Kamerverkiezingen in 2007 opnieuw een kabinet te willen leiden.

Een man uit Hoorn die premier Balkenende per email tussen december 2003 en maart 2004 verschillende malen met de dood zou hebben bedreigd, werd op 19 juli veroordeeld tot dertig maanden gevangenisstraf.

Wegens een ernstige voetinfectie bracht Balkenende de maanden september en oktober voor een groot deel in het ziekenhuis door en liet zich door vice-premier Zalm vervangen. Hij was echter op tijd hersteld om in november de Europese top van regeringsleiders in Brussel voor te zitten.

sociale koers

Op 12 februari presenteerde de Commissie Inkomensbeleid, die juni 2003 was ingesteld (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 39), haar rapport *Heffen naar draagkracht. Op weg naar een solidair inkomensbeleid*. De commissie, die werd voorgezeten door de Hengelose burgemeester F.A.M. Kerckhaert, stelde vast dat het inkomensbeleid van het kabinet weliswaar evenwichtig opgezet was, maar dat meer helderheid geschaapen zou moeten worden over de gevolgen voor met name de lagere inkomens. Zij vroeg zo nodig extra maatregelen van het kabinet voor de minima.

In de loop van het jaar klonk – evenals in 2003 (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 39) – kritiek op de sociale koers van het CDA, die te weinig rekening zou houden met lagere inkomensgroepen en werknemersbelangen. Die kritiek kwam niet alleen van oppositiepartijen, maar ook van oud-ministers als B. de Vries en J. Boersma. Op 4 oktober ondertekende De Vries met 36 andere bekende christen-democraten een open brief aan het partijbestuur, waarin zij kritiek leverden op het weinig sociale beleid van het kabinet. Het Christelijk Nationaal Vakverbond en andere verwante organisaties in het maatschappelijk middenveld zouden daardoor steeds verder van de partij verwijderd raken. De steun van CNV-leden voor het CDA zou volgens een overigens niet erg representatief ledenpanel zijn gedaald van 42 procent in 2003 tot dertien procent. Ook andere christelijke organisaties zoals de Protestants-Christelijke Ouderen Bond (PCOB), de Katholieke Bond van Ouderen (KBO) en de Raad van Kerken leken meer afstand te nemen van het CDA en soms de voorkeur te geven aan de ChristenUnie vanwege haar meer ‘sociale’ koers. Het CDA zou teveel meegaan in het ‘doorgeschoten liberale denken’, aldus de directeur van de PCOB, J. van der Spek (*de Volkskrant*, 25 september 2004). Fractievoorzitter Verhagen verwierp de kritiek. Partijvoorzitter Van Bijsterveldt daarentegen zei de bezorgdheid wel te herkennen. Zij organiseerde in de herfst een tournee van kamerleden en bewindslieden door het land om het beleid uit te leggen.

Het partijcongres, dat op 13 november in Utrecht bijeenkwam, hield zich ook bezig met het sociale beleid van het kabinet. De Basisgroep Sociale Zekerheid had een kritische resolutie ingediend over de tweedeling in de samenleving, die ondanks afwijzing door het partijbestuur in een licht gewijzigde vorm een meerderheid kreeg. Bij volgende bezuinigingen zouden de minima niet meer aan koopkracht mogen inleveren. De Basisgroep had in de oorspronkelijke resolutie ook de hypotheekrenteaftrek ter discussie willen stellen, maar zag daar van af toen de weerstand te groot bleek. De Tweede-Kamerfractie stemde overigens in december – tot ongenoegen van de Basisgroep – tegen een vrijwel identieke motie die de SP had ingediend. Een resolutie tegen afschaffing van de kortdurende WW-uitkering van het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA) kreeg eveneens – ondanks weerstand van de partijtop – de steun van een (nipte) meerderheid op het congres.

programma Europese verkiezingen

Op 4 en 5 februari nam een delegatie van het CDA deel aan het congres van de Europese Volkspartij (EVP) ter voorbereiding op de verkiezingen van het Europees Parlement. Het congres stelde een verkiezingsprogramma vast. Veel regeringsleiders, waaronder premier Balkenende, woonden het congres bij.

Het CDA-congres dat op 14 februari bijeenkwam, nam een resolutie van de provinciale afdeling Zuid-Holland aan waarin het werd betreurd dat er weinig mogelijkheden waren geweest om het verkiezingsprogramma van de EVP te amenderen. Het CDA presenteerde naast dit EVP-programma een eigen manifest, getiteld 'Een eigen plek in Europa'. Hierin werd onder meer een gemeenschappelijk asiel- en immigratiebeleid en meer politieke eenheid bepleit.

kandidatenlijst Europese verkiezingen

Het partijcongres op 14 februari stond grotendeels in het teken van de Europese verkiezingen. Het koos (bij acclamatie) C.M.P.S. Eurlings tot lijststaanvoerder, die door de partijraad in november 2003 was voorgedragen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 42). De Limburger was in 2003 met bijna 70.000 voorkeurstemmen in de Tweede Kamer gekozen. In de Tweede Kamer werd Eurlings opgevolgd door mevr. C.W.A. Jonker, lid van het dagelijks bestuur van de partij.

Het congres stelde verder de kandidatenlijst vast, in overeenstemming met het advies van de in 2003 ingestelde vertrouwenscommissie onder leiding van oud-minister van Financiën H.O.Ch.R. Ruding (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 42). De lijst was door de gemeentelijke afdelin-

gen in januari besproken maar niet wezenlijk gewijzigd. Onder de tien min of meer verkiesbare kandidaten bevonden zich vijf nieuwelingen. In april besloten CDA, ChristenUnie en SGP tot een lijstverbinding.

campagne Europese verkiezingen

De CDA-leden van het Europees Parlement kwamen op 6 februari in opspraak toen bekend werd dat zij het niet gebruikte deel van hun reiskostenvergoeding voor zichzelf zouden houden in plaats van het terug te storten, zoals de leden van GroenLinks, PvdA en SP deden. Volgens europarlementariër A.M. Oostlander berustte het bericht op een misverstand; zijn partijgenoten zouden alleen werkelijk gemaakte kosten declareren en daarom niets hoeven terug te storten.

Op 26 april opende het CDA zijn verkiezingscampagne met een informele bijeenkomst in Deventer, 'CDA Plaza Europa'. In dezelfde sfeer vonden in mei en juni nog negen regionale bijeenkomsten plaats. Op 8 juni had in Den Bosch de slotmanifestatie plaats met korte toespraken van Balkenende, Eurlings en andere bekende christen-democraten.

uitslag Europese verkiezingen

Bij de Europese verkiezingen behaalde het CDA zeven zetels – evenveel als de PvdA, maar procentueel bleven de christen-democraten de grootste partij (zie tabel 1). Eurlings beschouwde deze uitkomst als 'een groot compliment voor het CDA en het campagneteam' (*CDA-Krant*, 26 juni 2004). In Limburg wonnen de christen-democraten ruim 46 procent van de stemmen. Twee van de nieuwe kandidaten kwamen in het parlement: mevr. C.M. Wortmann-Kool, een hoge ambtenaar op het ministerie van Verkeer en Waterstaat, en L.J.J. van Nistelrooij, oud-gedeputeerde in de provincie Noord-Brabant. Een derde nieuwkomer, J. Post, stond weliswaar op de zevende plaats, maar werd gepasseerd door de als achtste geplaatste oudgediende mevr. M.G.H.C. Oomen-Ruijten.

A.M. Oostlander nam afscheid van het Europees Parlement, waarin hij vanaf 1989 zitting had gehad, met de publicatie van een aantal beschouwingen over Europa en internationale politiek onder de titel *Leven in de dromen van gisteren*.

gekozen burgemeester

In 2002 had het partijbestuur een commissie onder leiding van de Haagse burgemeester W.J. Deetman gevraagd de kwestie van de gekozen burgemeester te onderzoeken. De commissie bracht in oktober 2003 een voorlopig advies uit, dat vervolgens op verschillende bijeenkomsten

werd besproken (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 45). In april 2004 bood Deetman een herzien verslag aan het partijbestuur aan, en presenteerde dat op de ledenraad van de CDA-Bestuurdersvereniging op 17 april in Utrecht. De commissie bleek nog steeds voorstander van directe verkiezing van de burgemeester, maar anders dan minister De Graaf voor Bestuurlijke Vernieuwing achtte zij dit alleen mogelijk via wijziging van de grondwet, wat invoering in 2006 onmogelijk zou maken.

Met het oog op de toenemende onvrede over deze zaak stelde het bestuur van de Bestuurdersvereniging in mei een nieuwe commissie in onder leiding van de burgemeester van Zoetermeer, J.B. Waaijer, ‘om de meningen te stroomlijnen’ (*Bestuursforum*, november 2004). De commissie keerde zich in haar conceptadvies op de bestuurdersdag op 2 oktober in Utrecht tegen het plan van het kabinet om op korte termijn de burgemeester door de burgers te laten kiezen, en betreurde dat de door de raad gekozen burgemeester niet meer ter discussie stond. De ledenraad van de Bestuurdersvereniging op 12 november in de Domstad wees deze optie echter af, maar steunde wel de commissie in haar kritiek op directe verkiezing van burgemeesters.

Niet alle christen-democratische bestuurders deelden overigens deze mening. Zo sprak de burgemeester van Maastricht, G.B.M. Leers, in een televisieprogramma verkozen tot ‘beste burgemeester van Nederland’, zich in december duidelijk uit voor directe verkiezing. De gekozen burgemeester zou volgens hem op een program gekozen moeten worden en dat uitvoeren met een zelf geselecteerd team wethouders – kleiner dan het huidige college.

Turkije

In augustus publiceerde de Commissie Buitenland het rapport *Turkije en de Europese Unie*, waarin de discussie over dit hete hangijzer nuchter werd samengevat. De commissie kwam tot de voorzichtige conclusie dat er veel inspanning nodig zou zijn om ‘het draagvlak voor de toetreding van Turkije te versterken’.

De top van het CDA bleek in de herfst verdeeld over de vraag of Turkije binnen afzienbare tijd lid van de Europese Unie zou moeten worden. Na een reis door het land in kwestie pleitte Tweede-Kamerfractievoorzitter Verhagen in oktober voor uitstel van de onderhandelingen, met het oog op de discriminatie van christenen en de martelingen die nog steeds plaats zouden vinden. De christen-democratische Tweede-Kamerfractie accepteerde niettemin in december het besluit van de EU – mede mogelijk gemaakt door haar eigen bewindslieden Balkenende en B.R. Bot van Buitenlandse Zaken – om de onderhandelingen te openen.

Edmund Burke Stichting

De directeur van de Edmund Burke Stichting, B.J. Spruyt, die het conservatieve gedachtegoed in Nederland wil stimuleren en bevorderen, leek in november betrokken te worden bij de oprichting van een nieuwe partij door het van de VVD afgescheiden Tweede-Kamerlid G. Wilders (zie ook in deze Kroniek onder VVD). Oud-premier A.A.M. van Agt en oud-Tweede-Kamerlid J.S.J. Hillen trokken zich daarop terug uit het bestuur. Directeur Spruyt ontkende overigens directe betrokkenheid en verklaarde alleen vrijblijvend met Wilders gesproken te hebben.

minister Van der Hoeven

Minister Van der Hoeven van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap kwam in juni in conflict met haar staatssecretaris, mevr. A. Nijs (zie in deze Kroniek onder VVD). In september kwam zij zelf in opspraak wegens mogelijke betrokkenheid bij de ‘HBO-fraude’ als bestuurslid van de Stichting Katholiek Hoger Beroepsonderwijs in de periode 1999-2002. De Technische Hogeschool Rijswijk, die toen teveel overheidsgeld zou hebben binnengehaald, viel onder deze stichting. De meerderheid van de Tweede Kamer nam echter genoegen met de verklaring van de minister dat zij geen weet had van deze gebeurtenissen. Alleen de linkse oppositiepartijen kon zij niet overtuigen.

Lubbers

In mei kwam de oud-premier R.F.M. Lubbers, zoals reeds vermeld Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties, in opspraak door de beschuldiging van ongewenste intimiteiten van de kant van een vrouwelijke medewerker bij de Verenigde Naties. Intern onderzoek pleitte hem in juli vrij. De kwestie zou in 2005 weer in de publiciteit komen.

verwante instellingen en publicaties

De oud-voorzitter van de CDA-Tweede-Kamerfractie W. Aantjes publiceerde in maart herinneringen en politieke bespiegelingen onder de titel *Herfstdagboek: maar de meeste van deze is de A*. Hij reageerde daarin op actuele gebeurtenissen (in de herfst van 2003) en haalde herinneringen op uit een verder verleden. Op 22 april werd de Norbert Schmelzerlezing in Den Haag gehouden door mevr. A. Merkel, leider van de *Christlich Demokratische Union* (CDU), met als onderwerp ‘het appèl van de christen-democratie’. Eurlings gaf hierop een korte reactie.

Samen met de Tweede-Kamerfractie publiceerde het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA het rapport *Pas 65: ouderen zijn geen doelgroep maar een doe-groep*, geschreven door P. Cuijvers en opgesteld door een commissie onder leiding van het Tweede-Kamerlid mevr. N.W. van Oerle-van der Horst. De teneur was dat ouderen meer invloed zouden moeten krijgen op hun buurt en zorginstellingen.

Het Wetenschappelijk Instituut presenteerde op 31 maart het rapport *Zekerheid op maat. Van nazorg naar voorzorg in de sociale zekerheid*, geschreven door E.J. van Asselt, medewerker van het Instituut, voor een commissie onder voorzitterschap van oud-staatssecretaris mevr. Y.C.M.Th. van Rooy. De commissie meende dat in de sociale zekerheid meer rekening zou moeten worden gehouden met de gevarieerde levensloop van moderne mensen, tegen de achtergrond van vergrijzing en tweedeling op de arbeidsmarkt. A. Klink, directeur van het Instituut, overhandigde het rapport aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, partijgenoot A.J. de Geus. Voorts verscheen op 21 april een rapport over het omroepbeleid van de commissie die werd voorgezeten door de Tilburgse hoogleraar economie S.C.W. Eijffinger, getiteld *Afstemmen op het publiek. De maatschappelijke verankering van de publieke omroep* van de hand van mevr. P. van der Burg, medewerker van het Instituut. De commissie wilde de bestaande omroepverenigingen als 'maatschappelijke ondernemingen' laten voortbestaan, mits zij meer invloed aan hun leden zouden toekennen. Het rapport *Schoon en bereikbaar* van een commissie onder voorzitterschap van een oud-directeur van de Nederlandse Spoorwegen, K. Noordzij, en geschreven door R.F. Becqué en G. Marlet, zag op 21 juni het licht. In plaats van mobiliteit trachten terug te dringen, stelde zij voor juist meer te investeren in autowegen en spoorwegen: onder meer 200 à 250 kilometer snelweg in tien jaar. Op 16 september presenteerde de Rotterdamse hoogleraar financieel management C.G. Koedijk eveneens in Den Haag het rapport van de door hem voorgezeten commissie *De ontbrekende schakel. Leerrechten als verbinding tussen onderwijs en arbeidsmarkt*. Om het onderwijsaanbod beter af te stemmen op de vraag van de arbeidsmarkt zouden jongeren persoonlijke leerrechten moeten krijgen, die zij op verschillende tijden in hun leven zouden kunnen verzilveren. Ook deze tekst was geschreven door Van Asselt. Het Wetenschappelijk Instituut produceerde in november *Energiekeuze(s) belicht. Beleidskeuzes voor de inrichting van de elektriciteits- en gassector in Nederland*, van de hand van haar medewerker H.P.A. Knops en twee medewerkers van de Technische Universiteit Delft, L.J. de Vries en A.F. Correljé. Het slothoofdstuk bevatte het standpunt van een commissie van het Instituut, geleid door mevr. R. Janssen-Van Rosmalen. De commissie legde nadruk op de publieke aansprakelijkheid bij de energievoorziening.

De Commissie Duurzame Ontwikkeling onder leiding van partijvoorzitter Van Bijsterveldt, die was ingesteld naar aanleiding van de Fonteinavonden in 2003 (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 43), produceerde begin september een discussienotitie onder de titel *Investeren in duurzame ontwikkeling*. De notitie formuleerde verschillende dilemma's op verschillende deelterreinen als milieu en economie, mobiliteit, ruimtelijke inrichting, landbouw en natuur. De discussie hierover zou in 2005 moeten uitmonden in een manifest.

De Commissie Buitenland publiceerde in april een *Discussienotitie over internationale veiligheid*, waarbij de relatie tussen Europa, de Verenigde Staten en de NAVO ter sprake kwamen.

Het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA), de jongerenorganisatie van het CDA, koos op zijn voorjaarscongres in Amersfoort op 28 en 29 mei R. van Bruchem tot voorzitter. Eurlings sprak het congres toe, in het kader van de Europese verkiezingen. Op 26 en 27 november hield het CDJA een congres in Rotterdam rond het thema veiligheid.

Het CDA-Vrouwenberaad had als jaarthema voor 2004 'emancipatie en mobiliteit' gekozen. Op de ledendag op 3 april in Utrecht verzorgde mevr. K.M.H. Peijs, minister van Verkeer en Waterstaat, een inleiding over dit thema. Zowel de penningmeester als de voorzitter van het Vrouwenberaad traden onverwacht af. Mevr. A. van Doesburg verklaarde in een afscheidsbrief het voorzitterschap niet langer te kunnen combineren met haar baan en haar fractievoorzitterschap in de gemeenteraad van Middenmeer. In een gezamenlijke vergadering van bestuur en provinciale voorzitters werden vier nieuwe bestuursleden gekozen, maar het voorzitterschap bleef de rest van het jaar vacant.

De CDA-Bestuursvereniging hield een ledenraad op 17 april en op 12 november in Utrecht (zie hierboven) en een bestuurdersdag op 2 oktober in dezelfde stad. Hierbij sprak mevr. C.I.J.M. Ross-van Dorp, staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, over de Wet maatschappelijke ondersteuning en de gevolgen voor de gemeenten.

De Eduardo Frei Stichting, die zich bezig houdt met ontwikkelingssamenwerking, organiseerde op 16 en 17 december in Utrecht een conferentie over 'cultuur, religie en ontwikkeling', in het bijzonder gericht op Afrika. Minister van Ontwikkelingssamenwerking mevr. A.M.A. van Ardenne-van der Hoeven opende de bijeenkomst, de partijvoorzitter sprak een slotwoord uit.

De Dertigers, een informele groep CDA-leden tussen de 25 en 40 jaar, organiseerden op 17 april een bijeenkomst in Amsterdam over Europese integratie.

Het Intercultureel Beraad (ICB) hield op 22 mei in Amsterdam in samenwerking met organisaties van Chinese Nederlanders een bijeenkomst over 'de politieke bewustwording van Chinezen in Nederland'.

personalia

Op 21 augustus overleed I.A. Diepenhorst, minister van Onderwijs en Wetenschappen van 1965 tot 1967, lid van de Tweede Kamer voor de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) van 1967 tot 1971 en lid van de Eerste Kamer voor ARP en vervolgens CDA in de periode 1952-1965 en 1971-1981.

ChristenUnie

De ChristenUnie werd in 2004 geconfronteerd met problemen voortvloeiende uit het declaratiegedrag van de gezamenlijke eurofractie met de SGP. Mede daardoor viel het resultaat van de ChristenUnie/SGP bij de Europese verkiezingen wat tegen. Deze gebeurtenissen droegen er bovendien toe bij dat de relatie tussen beide partijen enigszins onder druk kwam te staan. Een opsteeker voor de Unie was de verkiezing door de parlementaire pers van haar fractievoorzitter in de Tweede Kamer A. Rouvoet tot politicus van het jaar.

kandidatenlijst Europese verkiezingen

In 2003 was de ChristenUnie begonnen met de voorbereidingen van de kandidaatstelling voor de Europese verkiezingen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 55). In december had het Uniebestuur besloten dat zittend eurofractie leider J. Blokland en nieuwkomer P. van Dalen zouden strijden om het lijsttrekkerschap voor de ChristenUnie en daarmee ook voor de eerste plaats op de gemeenschappelijke lijst van de ChristenUnie/SGP. Het bestuur plaatste de tweede europarlementariër van de ChristenUnie R. van Dam op de – onverkiesbare – derde plaats. Deze besloot daarop een campagne voor zichzelf te voeren.

Tijdens het Uniecongres van 24 januari 2004 besloot de vergadering dat ook Van Dam aan de verkiezing van de lijsttrekker mocht deelnemen. Bij de stemming viel hij echter met vijftien procent van de stemmen na de eerste ronde af. Omdat geen van de twee andere kandidaten een absolute meerderheid had behaald, was een tweede ronde nodig. Die werd door Blokland gewonnen met 52 procent, tegenover ruim 47 procent voor Van Dalen. Op de gemeenschappelijke lijst met de SGP zou Van Dalen nu de derde plaats innemen en Van Dam de vijfde.

programma Europese verkiezingen

Het Uniecongres aanvaardde zonder noemenswaardige discussie tevens het Europese verkiezingsmanifest van ChristenUnie en SGP. Het

hoofdbestuur van de SGP ging op 6 februari akkoord. Het manifest – *Geloofwaardige keuzes. Manifest voor christelijke politiek in Europa* geheten – was opgesteld door een commissie waarin vertegenwoordigers van beide partijen zitting hadden. Op 28 april werd dit manifest in Den Haag gepresenteerd.

eurofractie in problemen

Op 6 februari berichtte het ‘Radio 1 Journaal’ dat van de Nederlandse europarlementariërs alleen die van PvdA, GroenLinks en SP zich hielden aan de door alle Nederlandse afgevaardigden ondertekende gedragscode betreffende de onkostenvergoeding. Deze code hield in dat onkostenvergoedingen die niet gebruikt werden zouden worden teruggestort en dat over de besteding van de vergoedingen jaarlijks verantwoording zou worden afgelegd. Blokland verklaarde echter dat zijn fractie zich aan de regels hield. Op 11 mei berichtte *NRC Handelsblad* dat de leden van de eurofractie van de ChristenUnie en de SGP sinds 1999 een deel van hun onkostenvergoeding (maandelijks zo’n 480 euro) als salaris aanmerkten en daarover geen verantwoording aflegden. Blokland legde uit dat dit gebeurde om hun salarissen in de pas te laten lopen met die van de Tweede-Kamerleden, wat volgens hem wettelijk was voorgeschreven. Dat deze handelwijze in strijd was met de Europese regeling dat de onkostenvergoeding niet gebruikt mag worden voor persoonlijke uitgaven, had volgens Blokland geen praktische betekenis. ‘Ik heb namelijk meer onkosten dan ik van het parlement vergoed krijg. Het punt is alleen dat wij over de besteding van dat deel van de onkostenvergoeding geen verantwoording hebben afgelegd’ (*NRC Handelsblad*, 11 mei 2004). Blokland zei ook dat de handelwijze van zijn fractie in het voorjaar van 2000 aan de andere Nederlandse europarlementariërs was gemeld en dat die geen bezwaren hadden geuit. Ook volgens Unievoorzitter Th. van Daalen was er niet veel aan de hand, aangezien de Europese Rekenkamer de uitgaven van de fractie kort daarvoor had goedgekeurd.

Nadat de besturen van de ChristenUnie en de SGP met de leden van de eurofractie hadden gesproken, concludeerden zij ‘dat er geen enkele reden was om te twijfelen aan de integriteit van onze parlementariërs’ (*de Banier*, 28 mei 2004). Mede met het oog op de aanstaande verkiezingen stelde Rouvoet op 15 mei echter voor dat beide partijbesturen een onafhankelijk onderzoek zouden laten uitvoeren naar de financiële handel en wandel van de leden van de eurofractie – ook al omdat bekend was geworden dat Van Dam als enige Nederlandse europarlementariër gebruik maakte van een aanvullende pensioenregeling van het Europees Parlement, hetgeen ook in strijd zou zijn met de bovenver-

melde gedragscode. Het Uniebestuur besloot daarop tot het instellen van een onderzoek.

De SGP, die van meet af aan sceptisch stond tegenover het onderzoek, sprak haar onaanvaardbaar uit toen de opzet bekend werd. Volgens algemeen partijvoorzitter van de SGP W. Kolijn was de opzet te subjectief. De leiding van de SGP was bovendien gepikeerd dat zij niet bij het besluit tot het instellen van een onderzoek was betrokken. Bijzonder boos op de ChristenUnie was SGP-europarlementariër B. Belder: ‘Ik voel me in mijn eer aangetast’ (*Reformatorisch Dagblad*, 18 mei 2004). Belder zei dat hij een volledige verantwoording had gegeven over de aanwending van de ontvangen onkostenvergoeding.

Toch ging ook de SGP tot een onderzoek over, omdat het anders zou kunnen lijken alsof zij of Belder iets te verbergen had. De partij besloot op 18 mei – met ‘volledige instemming, zelfs op aandringen’ van Belder – een externe deskundige te laten toetsen of de visie van het partijbestuur dat Belder geheel volgens de voorschriften had gehandeld, juist was (*de Banier*, 28 mei 2004). Op 27 mei maakte de SGP bekend dat de door haar geraadpleegde externe onderzoeker – wiens naam op verzoek van de persoon zelf niet bekend werd gemaakt – tot de conclusie was gekomen dat Belder al zijn uitgaven kon verantwoorden. ‘Ook van dat deel dat hij niet gewend was nader te specificeren, zo’n 480 euro per maand’, aldus Kolijn (*Reformatorisch Dagblad*, 28 mei 2004). De onderzoeker had zich beperkt tot de officiële regels van het Europees Parlement en had de SGP dringend geadviseerd de gedragscode niet in het oordeel te betrekken, omdat over die code te veel verschillen van inzicht zouden bestaan. Op het specifieke punt dat Belder in 1999 zeventienhonderd euro te veel had gedeclareerd – hetgeen door het radio-programma ‘De ochtenden’ op 24 mei was gemeld – kon Kolijn niet ingaan.

Op 28 mei verklaarde Unievoorzitter Van Daalen dat zijn partij ook – op basis van het rapport van het door haar ingeschakelde accountantsbureau – onverminderd vertrouwen bleef houden in Blokland als lijsttrekker voor de Europese verkiezingen. Uit het rapport was volgens Van Daalen gebleken dat Blokland en Van Dam niet gefraudeerd hadden. Blokland had zich ook aan de gedragscode gehouden, met als enige uitzondering dat hij onvoldoende informatie had gegeven. Het bestuur van de Unie vond het niet verantwoord van 480 euro per maand uit de onkostenvergoeding omdat het salaris zou zijn ‘ongelukkig’ (*NRC Handelsblad*, 29 mei 2004). Blokland zou nu zijn werkelijke uitgaven – ook wat betreft de gemaakte reiskosten – herberekenen. Zou dan blijken dat hij geld had overgehouden, dan zou hij het terugstorten.

Het rapport van het accountantsbureau werd niet integraal openbaar gemaakt. Het was de bedoeling dat vóór de Europese verkiezingen een samenvatting zou worden gepubliceerd, maar op 9 juni maakte Van Daalen bekend dat het accountantsbureau de definitieve samenvatting niet op tijd gereed kon krijgen. Toen deze samenvatting in de laatste week van juni verscheen, bleek dat het rapport 'flink kritisch' stond tegenover het declaratiegedrag van Blokland en Van Dam: beiden hadden zich niet aan de gedragscode gehouden, met name wat betreft het voldoen aan de verantwoordingsplicht. Verder had Blokland bijvoorbeeld geen geld voor reiskosten teruggestort omdat hij uitging van een 'kostprijberekening' en niet van werkelijk gemaakte kosten, terwijl Van Dam helemaal geen inzicht had gegeven in zijn reiskosten (*Reformatorisch Dagblad*, 23 juni 2004). Van Dam werd het ook zwaar aangerekend dat hij aan het pensioenfonds van het Europees Parlement deelnam. Overigens was het onderzoek al na tien dagen op 28 mei op verzoek van de ChristenUnie afgebroken, volgens Unievoorzitter Van Daalen omdat 'toen al duidelijk (was) wat er aan de hand was' en verder onderzoek te veel tijd en geld zou kosten (*Nederlands Dagblad*, 24 juni 2004). De twee europarlementariërs maakten een behoorlijk aantal kanttekeningen bij het rapport. Wel stortte Blokland begin november 3.100 euro terug in de kas van het Europees Parlement. Het betrof hier het bedrag dat hij had overgehouden van zijn kilometervergoeding. Ook aan Van Dam was gevraagd geld terug te storten, maar die wilde dat niet doen.

Anders dan bij de SGP verdween in de ChristenUnie de affaire rond de eurofractie niet uit de belangstelling. Een overgrote meerderheid van de raads- en Statenleden van de ChristenUnie vond dat Blokland vanwege zijn declaratiegedrag de eer aan zichzelf moest houden, zo bleek uit een peiling van de Bestuurdersvereniging vlak vóór het Uniecongres van 13 november. Op het Uniecongres stond een motie van de kiesvereniging Reeuwijk op de agenda, waarin het Uniebestuur gevraagd werd er bij Blokland op aan te dringen om af te treden. Het bestuur van de Bestuurdersvereniging steunde deze motie. Het Uniebestuur had bij de motie geen pre-advies gegeven. Het stelde wel dat het intensief met Blokland had gesproken over de mogelijke politieke gevolgen van zijn declaratiegedrag, maar het meende dat Blokland zelf diende te beslissen over zijn aanblijven. Aan de vooravond van het congres gaf Blokland te kennen niet te zullen terugtreden. De doorslag gaf voor hem dat hij bij de in juni gehouden Europese verkiezingen een mandaat van de kiezers had gekregen. 'Het moet wel heel bont zijn, wil je zo'n mandaat naast je neerleggen. Ik heb een rein geweten ...' (*Nederlands Dagblad*, 12 november 2004). Op het Uniecongres werd uitvoerig over de affaire gedebatteerd, waarna Blokland spijt betuigde over zijn declaratiegedrag

en erkende dat de naam van de ChristenUnie hierdoor schade had opgelopen. Vervolgens vroeg hij het congres om vergeving. Daarop trok de kiesvereniging Reeuwijk haar motie in. Eerder al had de Bestuurdersvereniging haar steun aan deze motie ingetrokken, toen Blokland had toegezegd zijn persoonlijke bijdrage aan de kas van de eurofractie ‘aanzienlijk te verhogen’ (*Reformatorisch Dagblad*; 15 november 2004).

campagne Europese verkiezingen

Op 28 april, bij de presentatie van het gezamenlijke verkiezingsmanifest, maakten ChristenUnie en SGP bekend dat zij hun gecombineerde lijst verbonden hadden met die van het CDA om de kans te vergroten dat een restzetel aan één van beide fracties zou toevallen. De officiële start van de campagne van de Europese verkiezingen was op 11 mei in Gorinchem. Het motto voor de campagne was: ‘kies geloofwaardig’.

uitslag Europese verkiezingen

De uitslag van de Europese verkiezingen leverde de lijst ChristenUnie/SGP twee zetels op, een verlies van één (zie tabel 1). Deze teruggang was ingecalculeerd, mede omdat door de uitbreiding van de Europese Unie het aantal beschikbare Nederlandse zetels was gekrompen. Maar dat de ChristenUnie/SGP bijna 30.000 stemmen minder had behaald dan in 1999 en alleen door de lijstverbinding met het CDA de tweede zetel kon binnenhalen, werd niet als een bevredigend resultaat gezien. Dat de opkomst hoger uitviel dan in 1999, drukte – zoals gebruikelijk – het stemmenpercentage van de samenwerkingslijst van de ChristenUnie/SGP. Daarnaast bestond het vermoeden dat een aantal vaste kiezers – met name als gevolg van de problemen aangaande het declaratiegedrag van de leden van de eurofractie –naar de lijst Europa Transparant waren uitgeweken.

politiek-organisatorische aansluiting van de eurofractie

Na de Europese verkiezingen voerde de ChristenUnie/SGP-fractie gesprekken met de fractie van Europa Transparant over samenwerking binnen één overkoepelende fractie. Op 29 juni deelde Blokland mee dat de besprekingen niet tot resultaat hadden geleid. Van Buitenen wilde aansluiting zoeken bij de Groenen in het Europees Parlement (zie in deze Kroniek onder GroenLinks).

Medio juli werd officieel bekend gemaakt dat de ChristenUnie/SGP-fractie met ruim dertig collega's uit andere landen de *Indepen-*

dence/Democracy Group zou gaan vormen. Naast de United Kingdom Independent Party (UKIP) – die pleitte voor het uittreden van Groot Brittannië uit de EU – met twaalf zetels vormde de conservatieve, rooms-katholieke *Liga Polskich Rodzin* (Liga van Poolse families) met tien zetels het tweede zwaartepunt van de nieuwe groepering. Blokland noemde de afwijzing van de Europese grondwet ‘het belangrijkste samenbindende element’ (*Reformatorisch Dagblad*, 15 juli 2004), en daarmee samenhangend de afkeer van de vorming van een Europese superstaat. Blokland erkende dat er tegelijkertijd ook grote verschillen van opvatting waren.

Op 20 juli sloten de vier europarlementariërs van de vaak van xenofobie beschuldigde Italiaanse *Lega Nord* zich bij de I/DG aan. Voor een deel van de achterban van vooral de ChristenUnie ging dit te ver. Blokland legde uit dat zijn fractie akkoord was gegaan uit angst dat er anders mogelijk een fractie van extreem-rechts en een aantal onafhankelijken zou zijn gevormd. De ChristenUnie/SGP-fractie had afgezien van haar vetorecht ‘met het behoud van bezwaar en onder de voorwaarde dat xenofobie en racisme niet zouden worden getolereerd’ (*Nederlands Dagblad*, 28 juli 2004). Het tegelijk met het Uniecongres van 13 november gehouden ledencongres gaf aan Blokland en Belder de opdracht de deelname aan de I/DG ‘ernstig te heroverwegen’ (*Nederlands Dagblad*, 15 november 2004). Een voorstel dat de eurofractie zich zou aansluiten bij de Groenen werd met grote meerderheid verworpen. Wel wilden de congresgangers dat de mogelijkheid om met andere christelijke fracties samen te werken nader onderzocht zou worden. De besluiten van het ledencongres zijn overigens niet bindend.

relatie ChristenUnie-SGP

Niet alleen naar aanleiding van de problemen rond de eurofractie ontstond er wrijving tussen de ChristenUnie en de SGP. Aan het einde van 2003 was uit onderzoek gebleken dat beide partijen steeds vaker in de Tweede Kamer verschillend stemden (*Reformatorisch Dagblad*, 24 december 2003). Dit was het geval bij één op de zes moties, waarbij de SGP in verreweg de meeste gevallen aan de kant van de coalitiepartijen CDA, VVD en D66 stond en de ChristenUnie in het gezelschap verkeerde van PvdA, GroenLinks en SP. Rouvoet meende dat de SGP ‘vrij klakkeloos’ de neiging had de regeringscoalitie te volgen. ‘Die volgzzaamheid viel me ook op tijdens de formatieonderhandelingen waar Bas (van der Vlies) soms sneller tevreden was dan ik’. Deze opmerkingen schoten de SGP in het verkeerde keelgat. ‘Zoiets komt laag over’, aldus Van der Vlies (*de Banier*, 9 januari 2004).

Na de Europese verkiezingen bepleitte Rouvoet een evaluatie van de samenwerking tussen ChristenUnie en SGP, vooral vanwege het verloop van de verkiezingscampagne. Op verzoek van de staatkundig-gereformeerden was er afgesproken dat er geen voorkeursacties zouden worden gevoerd. Rouvoet meende dat dat een aantal malen wel was gebeurd, met name in advertenties van de SGP in het *Reformatorisch Dagblad*. Kolijn vond echter dat de SGP geen afspraken had geschonden.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Vanwege gemeentelijke herindelingen vonden op 17 november tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen plaats. De ChristenUnie deed in vijf gemeenten mee, waarvan in twee via een gemeenschappelijke lijst met de SGP. In vier van de vijf gemeenten werd een zetel behaald. In Zutphen was dat voor het eerst.

permanente campagne

In 2003 was de ChristenUnie een ‘permanente campagne’ gestart (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 56). Met deze strategie wilde de Unie samen met verwante maatschappelijke organisaties laten zien ‘dat er werkbare alternatieven zijn voor tal van politieke dilemma’s’ (*Reformatorisch Dagblad*, 19 februari 2004). Zo werden in het najaar van 2003 acties gestart met betrekking tot ex-gedetineerden, drugs en prostitutie. In 2004 werden er onder meer activiteiten ontwikkeld ten aanzien van gokverslaving, een ruimhartiger pardon voor asielzoekers – met name voor gezinnen – en ‘kunst in de openbare ruimte’.

In de permanente campagne was ook een belangrijke rol weggelegd voor de zogeheten ‘kandidaat-Kamerleden’ (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 56). Voor deze nieuwe functie meldden zich 39 sollicitanten, waarvan er 36 werden geselecteerd als kandidaat-kamerlid.

financiële korting via de ChristenUnie

Vanaf 1 februari bood de ChristenUnie haar leden de mogelijkheid kortingen van tien tot vijftig procent op de KPN Bel Basistarieven te verwerven. De partij had hiervoor een contract gesloten met het bedrijf Yiggers Nederland, dat op grote schaal telefoonminuten inkoop. In december hadden zich vierhonderd leden van de Unie, onder wie Rouvoet, voor ChristenUnie Telefonie aangemeld. Op het aanmeldingsformulier kon men aangeven welk percentage van de gerealiseerde kortingen men eventueel aan de partij wilde doneren. Deze donaties konden weer afgetrokken worden van de belasting.

partijlidmaatschap rooms-katholieken

Begin februari publiceerde Perspectief, de jongerenorganisatie van de ChristenUnie de uitkomsten van een onderzoek onder raads-en Staten-leden over de mogelijkheid van een partijlidmaatschap voor rooms-katholieken. Van de 243 aangeschreven personen reageerden er 92. Van hen was 49 procent voor een lidmaatschap van rooms-katholieken en 44 procent tegen. Perspectief-voorzitter M. Benard noemde deze uitkomst verrassend. Hij meende dat de Unie duidelijk zou moeten maken dat aspirant-leden niet zouden worden buitengesloten op grond van hun kerkgenootschap, maar dat alle bijbelgetrouwe christenen die de grondslag van de Unie onderschreven lid konden worden.

De directeur van het partijbureau van de ChristenUnie, H. van Rhee, vond het onderzoek van Perspectief wel interessant maar zonder 'praktische betekenis' (*Nederlands Dagblad*, 7 februari 2004). De partij zou naar zijn mening de beginselen en het toelatingsbeleid – gebaseerd op de onderschrijving van de Unieverklaring en -fundering – niet veranderen. Van Rhee dacht dat de meeste rooms-katholieken volgens hun overtuiging niet tot die onderschrijving zouden kunnen overgaan.

ledenpolls

Half september werd bekend dat de ChristenUnie via ledenpolls de politieke opvattingen en wensen van de leden zou gaan peilen. Dit zou gaan gebeuren 'op elk moment dat bestuur, fracties of andere partijonderdelen dit wenselijk achten' (*Reformatorisch Dagblad*, 16 september 2004). De leden zouden bij een peiling per email op de hoogte worden gesteld, waarna zij via internet hun stem konden uitbrengen.

ledencongres

Tegelijk met het Uniecongres werd op 13 november het eerste ledencongres van de ChristenUnie gehouden (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 53). Dit congres stond onder leiding van ChristenUniesenator E. van Middelkoop. Op basis van een representatieve peiling onder de Unieleiden waren vier gespreksthema's geselecteerd, waarover in deelsessies werd gedebatteerd aan de hand van ingediende resoluties en amendementen. Na de deelsessies werd in een plenaire zitting over dertien resoluties – waarvan enkele hierboven of hieronder zijn vermeld – een niet-bindend oordeel geveld. Overigens vond Van Middelkoop dat de resoluties 'nog wel iets te vaak over interne kwesties (gingen)' (*Reformatorisch Dagblad*, 6 november 2004).

werkgroep ChristenUnie Nederland Multicultureel

In 2002 was de werkgroep ChristenUnie Nederland Multicultureel opgericht, met als doel voor de allochtone aanhangers van de Unie op te komen (zie *Jaarboek 2002 DNPP*, blz. 67; en *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 57). In 2004 ging deze werkgroep door met de organisatie van zogeheten ‘migranten-talkshows’, zoals op 18 juni in Den Helder waar het Tweede-Kamerlid mevr. J.C. Huizinga-Heringa en Uniedeelraadslid in Amsterdam mevr. Y. Lont-van Eersel spraken over integratie.

Verder legde de werkgroep enkele resoluties voor aan het ledencongres van 13 november. Zo werd het voorstel aangenomen dat op de kandidatenlijsten van de Unie voor gemeenteraden, Provinciale Staten en Tweede Kamer van de eerste zeven kandidaten er minimaal één christen-migrant zou moeten zijn. Het congres wees daarentegen met een nipte meerderheid de suggestie af dat er minstens één vertegenwoordiger van de christen-migranten in het partijbestuur zou moeten zitten.

vrouwenwerkgroep

In oktober 2003 was in de ChristenUnie een vrouwenwerkgroep opgericht (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 57). In februari 2004 schaarde het bestuur van de ChristenUnie zich achter dit initiatief. Op 11 november maakte de voorzitter van de vrouwenwerkgroep, mevr. J. Boerma-Buurman, bekend dat de ChristenUnie een subsidie van 80.000 euro van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid had gekregen voor een driejarig project voor vrouwenemancipatie. Door middel van het project zou ‘de grote achterstand’ van de Unie op het gebied van vrouwenparticipatie ten opzichte van andere partijen moeten worden weggewerkt. Tot de instrumenten die de vrouwenwerkgroep daarbij wilde inzetten behoorden de oprichting van een vrouwen netwerk en een heroverweging van ‘de vrouw-man-verhouding in de christelijke context’ (*Nederlands Dagblad*, 12 november 2004).

Het ledencongres van 13 november deed met betrekking tot de vrouwenparticipatie onder meer aan de betreffende Unie-organen de oproep om kandidatenlijsten voor de verkiezingen van vertegenwoordigende organen voor minimaal een kwart uit vrouwen te laten bestaan, waarbij minstens één vrouw bij de eerste drie zou moeten behoren.

internationale contacten

In 2002 en 2003 was de ChristenUnie nauw betrokken bij de oprichting en uitbouw van de European Christian Political Movement (ECPM) (zie *Jaarboek 2002 DNPP*, blz. 67-68; en *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 54). In

2004 organiseerde de ChristenUnie een ECPM-conferentie in Amersfoort. Er waren vertegenwoordigers van ruim tien zusterpartijen van de Unie en christelijke politieke bewegingen uit heel Europa aanwezig. Besloten werd een Europees bestuur te vormen. J.P. Manni, medewerker van het partijbureau van de ChristenUnie, zou voorlopig als secretaris van de ECPM gaan fungeren.

verwante instellingen en publicaties

De Tweede-Kamerfractie van de ChristenUnie bracht begin april de notitie *Kiezen voor Nederland* uit, waarin de visie van de Unie op het Nederlandse integratiebeleid werd weergegeven. De partij was van mening dat dit beleid een meer verplichtend karakter moest krijgen, onder meer door het tekenen van een loyaliteitsverklaring door hen die tot Nederlander genaturaliseerd werden. Aan de vooravond van Prinsjesdag presenteerde de fractie bij wijze van tegenbegroting een 'christelijk sociaal inkomensplan', dat als motto de uitspraak 'omzien naar elkaar' meekreeg. Het plan was met name gericht op een verbetering van de positie van chronisch zieken, gehandicapten en gezinnen met kinderen. Tot slot bracht de fractie begin november een notitie uit over drugsgebruik.

De Groen van Prinsterer stichting, het wetenschappelijk bureau van de ChristenUnie, organiseerde op 22 april voor de tweede keer de jaarlijkse Groen van Prinstererlezing. De spreker was deze keer J.W. Sap, universitair hoofddocent Staatsrecht en Europees recht aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Het onderwerp was: 'de oorsprong van de Europese Grondwet'. De tekst van deze lezing werd nadien als brochure uitgegeven.

Op 14 mei belegde het wetenschappelijk bureau een symposium naar aanleiding van de presentatie van de conceptversie van het rapport *Boeren voor morgen, landbouwbeleid en christelijke politiek*. De definitieve tekst werd op 8 november naar buiten gebracht. De nota was geschreven door de landbouwwerkgroep van de Groen van Prinsterer stichting, met als eindredacteuren C. van Bruchem, oud-senator van de Unie, en C. Visser, wetenschappelijk medewerker van de stichting. Voor de voedselproductie en het behoud van het landschap was het van groot belang dat de boerenstand in Nederland zou blijven, zo stelde het geschrift. Dat zou onder meer bereikt moeten worden door prijsondersteuning en een beloning voor de boeren voor het leveren van 'groene diensten', zoals een goed landschapsbeheer. Op 10 december hield de Groen van Prinsterer stichting haar najaarscongres met als titel: 'Op eigen benen. Vadertje staat en een volwassen samenleving'. De hoofdsprekers waren R. Kuiper, voormalig directeur van het wetenschappelijk

bureau van de ChristenUnie, en P. Winsemius, oud-minister en nu werkzaam bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). In november verscheen in de serie Kort Commentaar *Polderen of polariseren*, geschreven door M. van Meppelen Scheppink, B. Doek en E. van Dijk. In het commentaar werd geconcludeerd dat de politiek en de sociale partners zich moesten bezinnen op de overlegeconomie.

Perspectief, de jongerenorganisatie van de ChristenUnie, hield op 27 maart haar algemene voorjaarsvergadering. Zij belegde samen met de SGP-jongeren op 8 juni in Utrecht een Europa-congres, waar onder meer door Blokland en Belder gesproken werd. Op 30 oktober organiseerde Perspectief haar najaarscongres, waar ontwikkelingssamenwerking het belangrijkste thema was. De algemene najaarsvergadering vond plaats op 27 november. Na het huishoudelijk gedeelte hield C. Sobel, de ambassadeur van de Verenigde Staten in Nederland een lezing.

Het besluit van de Uniejongeren om deel te nemen aan de demonstratie tegen het beleid van het tweede kabinet-Balkenende op 2 oktober (zie ook in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'), viel niet goed bij de Tweede-Kamerfractie. Hoewel de fractie ook ernstige bezwaren koesterde tegen het sociale beleid, ging deelname aan de betoging haar te ver – ook al, aldus Rouvoet, omdat de demonstratie te veel tegen het kabinet en in het bijzonder Balkenende was gericht.

De Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie hield op 13 maart een ledenvergadering. Naast huishoudelijk zaken stonden er twee actuele onderwerpen op de agenda. Eerst sprak Tweede-Kamerlid A. Slob over de te verwachten veranderingen aangaande de burgemeestersbenoemingen en daarna kwamen de gevolgen van de Wet Werk en Bijstand aan de orde. Op 25 september was er opnieuw een ledenbijeenkomst. Daar werd de reeds genoemde notitie van de Tweede-Kamerfractie *Kiezen voor Nederland* over het integratiebeleid behandeld.

personalia

Op 5 maart overleed dominee G. Broere. Hij behoorde in 1975 tot de oprichters van de Reformatorisch Politieke Federatie (RPF), één van de voorgangers van de ChristenUnie.

Democraten 66 (D66)

In 2003 had het ledencongres van D66 zich met overtuigende meerderheid uitgesproken voor deelname aan het tweede kabinet-Balkenende. In 2004 nam echter de onrust in de partij over het regeringsbeleid toe. Daarnaast dook ook weer het thema van fusie met de VVD op, maar daaraan had D66 weinig behoefte (zie in deze Kroniek onder VVD).

Begin januari werd bekend dat staatssecretaris mevr. M.C. van der Laan van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de benoeming van partijgenote en oud-minister van Justitie mevr. W. Sorgdrager tot voorzitter van de Raad voor Cultuur had doorgezet, tegen het advies van de Benoemingsadviescommissie van de Raad in. Sorgdrager zou zodoende nog eens vier jaar voorzitter blijven van de Raad, die het ministerie en de staatssecretaris van advies dient. De commissie verweet Van der Laan in strijd met het beginsel van transparantie binnen het openbaar bestuur te hebben gehandeld. Een woordvoerder van Van der Laan benadrukte dat de commissie alleen een advies gaf en dat de staatssecretaris uiteindelijk het laatste woord had.

integratiebeleid

Op 5 april presenteerde D66 een nota over het integratiebeleid, getiteld *De anderen dat zijn wij. Een sociaal-liberaal tegengeluid*. De partij stelde onder meer voor dat een nieuwe migrant pas na zeven jaar verblijf toegang zou krijgen tot de sociale voorzieningen. Migranten dienden de kernwaarden van de Nederlandse samenleving te onderschrijven, in een zogeheten 'letter of intent'. Verder wilde D66 de huwelijksmigratie beperken en migranten die zich schuldig maken aan eerwraak en stalking de Nederlandse nationaliteit ontnemen. Tweede-Kamerfractievoorzitter B.O. Dittrich meende dat zijn partij met deze notitie een 'tegengeluid' liet horen tegen coalitiegenoten CDA en VVD, die het debat zouden hebben 'verruwd' met hun constatering dat de integratie was mislukt (*NRC Handelsblad*, 5 april 2004).

In december stelde minister L.J. Brinkhorst van Economische Zaken in een interview dat Hirsi Ali het debat over integratie te veel op scherp zette. Hij vond haar film *Submission* te provocerend: 'Je weet wat er gebeurt als je in een munitiemagazijn een sigaret opsteekt', aldus Brinkhorst (*Vrij Nederland*, 18 december 2004). De VVD-ministers Verdonk en Zalm namen Hirsi Ali meteen in bescherming en verklaarden dat Brinkhorst niet namens het kabinet had gesproken. Ook Kamer voorzitter Weisglas was het niet eens met de minister en merkte daarbij op dat een minister geen kritiek mag leveren op het werk van een kamerlid. De fractie van D66 in de Tweede Kamer keurde eveneens de uitlatingen van Brinkhorst af. Na een gesprek met premier Balkenende en vice-premier Zalm trok de minister zijn kritiek in en merkte bovendien op dat deze niet op de persoon Hirsi Ali gericht was, maar op haar film.

nieuw kiesstelsel

In 2004 ging D66-minister Th.C. de Graaf voor Bestuurlijke Vernieuwing verder met de uitwerking van zijn plan voor de invoering van een nieuw kiesstelsel. Binnen en buiten de Tweede Kamer ontmoette hij echter veel weerstand (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Hoewel de Tweede-Kamerfractie van D66 zijn voorstellen steunde, vond fractievoorzitter Dittrich deze eveneens onvoldoende duidelijk. Hij stelde dat het kabinet in het algemeen zijn beleid niet goed uitlegde en 'Thom de Graaf moet het zich ook aantrekken'. Het ging bij De Graafs voorstellen teveel over de 'modellen' in plaats van de achterliggende bedoeling, aldus Dittrich (*Reformatorisch Dagblad*, 9 juni 2004).

kandidatenlijst Europese verkiezingen

In november 2003 was mevr. S.H. in 't Veld door het congres tot lijsttrekker gekozen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 66-67). Verder hadden zich achttien andere partijleden aangemeld voor een plaats op de kandidatenlijst. In januari 2004 organiseerde D66 een vijftal regionale openbare bijeenkomsten waar leden en niet-leden schriftelijk hun voorkeur voor de lijstvolgorde kenbaar konden maken. In totaal maakten tweehonderd leden en niet-leden van deze mogelijkheid gebruik. De gezamenlijke uitkomst van de bijeenkomsten gold vervolgens als een niet-bindend stemadvies voor de partijleden, die in een poststemming de kandidaten konden rangschikken. Nadat de uitslag van deze stemming begin april bekend was gemaakt, bleek dat de leden de plaatsen twee en drie op de lijst hadden toegewezen aan zittend europarlementariër mevr. J.L.A. Boogerd-Quaak en de nieuweling mevr. M.W. de Jong. Zittend europarlementariër B.R.A. van den Bos kreeg de vierde plaats.

Hoewel D66 geen nauwere samenwerking op nationaal niveau wenste met de VVD, besloten beide partijen in maart wel een lijstverbinding aan te gaan voor de Europese verkiezingen in juni. Ze gingen echter wel ieder een eigen campagne voeren.

programma Europese verkiezingen

In 2003 had het landelijk bestuur een programmacommissie ingesteld onder voorzitterschap van E. van Buiten, die een ontwerpverkiezingsprogramma moest schrijven (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 67). Op 13 maart 2004 stelde het voorjaarscongres in Den Haag het programma vast, *Een succesvol Europa* geheten. Dit document, waarin D66 zichzelf 'een groot voorstander van de Europese gedachte' noemde, gold naast het programma van de Europese Liberalen en Democraten, het Europese

partijverband waartoe D66 (met de VVD) behoorde. Het congres stond grotendeels in het teken van de Europese verkiezingen. De Belgische liberale premier G. Verhofstadt stak in een toespraak de Democraten een hart onder de riem.

campagne en uitslag Europese verkiezingen

Op 14 mei startte D66 in Amsterdam de verkiezingscampagne. Hierin wilde de partij benadrukken dat ze pro-Europees was. Met de leus ‘het andere geluid’ probeerde D66 zich te onderscheiden van de andere meer euroseptische partijen. Dittrich stelde voor dat op alle scholen in de Europese Unie het vak Europese Geschiedenis gegeven zou moeten worden.

In de peilingen stond D66 er erg slecht voor; de partij dreigde zelfs te verdwijnen uit het Europees Parlement. Uiteindelijk haalde zij één zetel – een halvering van haar zeteltal (zie tabel 1). Lijsttrekker In ‘t Veld was teleurgesteld, maar partijleider Dittrich toonde zich opgelucht dat D66 toch nog één zetel had gehaald.

toetreding Turkije tot de Europese Unie

D66 was een verklaard voorstander van de toetreding van Turkije tot de Europese Unie. In het voorjaar bezocht op initiatief van de D66-stichting Internationaal Democratisch Initiatief een delegatie van de partij Turkije. Europees lijsttrekker In ‘t Veld toonde zich positief over de voortgang van de hervormingen in dat land.

Irak

In 2003 had D66 zich afwijzend opgesteld ten aanzien van de oorlog in Irak (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 65). Het voornemen van het kabinet-Balkenende in het voorjaar van 2004 om de militaire missie in Irak te verlengen leidde dan ook tot verdeeldheid binnen de partij. Oud-partijleider H.A.F.M.O. van Mierlo was voorstander van verlenging, maar oud-Tweede-Kamerlid W.A.F. Wilbers riep de fractie publiekelijk op tegen verlenging te stemmen: ‘laat D66 de rug recht houden!’ (*NRC Handelsblad*, 25 mei 2004). Minister De Graaf verklaarde dat de D66-fractie in de Kamer de vrijheid moest hebben tegen verlenging te stemmen, zonder daarmee een kabinetscrisis te veroorzaken. Ook vond hij dat het mogelijk moest zijn dat de twee D66-ministers het kabinetvoorstel wel steunden en de fractieleden niet, omdat die een eigen afweging dienen te maken. De Jonge Democraten, de jongerenorganisatie van D66, riepen op 21 mei in een open brief de kamerleden en bewinds-

lieden van D66 op niet onder druk van de coalitiegenoten voor de missie in Irak te stemmen, maar eerst een resolutie van de Verenigde Naties hierover af te wachten. Uiteindelijk verleende op 22 juni een ruime meerderheid van de Kamer – waaronder de D66-fractie – goedkeuring aan het voorstel van het kabinet om de missie met maximaal acht maanden te verlengen.

gasboringen in de Waddenzee

Al jaren verzette D66 zich tegen gasboringen in de Waddenzee. Tijdens de kabinetsformatie in 2003 had D66 een voorlopig verbod hierop weten af te dwingen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 64). In het regeerakkoord waren wel afspraken gemaakt over een onderzoek naar mogelijke gevolgen van boringen, waardoor er enige rek bestond inzake dit onderwerp. Op het voorjaarscongres op 13 maart 2004 riep Dittrich de leden op om ‘tot een afgewogen oordeel te komen’, wanneer het rapport van de door het kabinet ingestelde ‘Adviesgroep Waddenzee’ (in de wandeling Commissie Meijer geheten) zou uitkomen (www.d66.nl, 25 maart 2004). In het rapport, dat enkele weken later verscheen, betoogde de commissie dat mogelijke gasboringen in de Waddenzee weinig direct gevaar voor het milieu met zich mee zouden brengen. Op 10 mei verklaarde Dittrich dat zijn fractie mede op grond van de uitkomsten van het rapport gasboringen niet langer afwees en dat zijn partij jarenlang ‘oogkleppen’ had opgehad over dit onderwerp (*Trouw*, 11 mei 2004). Nogal wat partijleden (met name in het noorden) waren het echter met hem oneens. De regio Groningen wees gaswinning in de Waddenzee van de hand, evenals de D66-fractie in de Provinciale Staten van Friesland. De afdeling Breda riep op tot een algemene ledenvergadering, waarin de leden zich zouden kunnen uitspreken over het besluit van de kamerfractie. Eind augustus trad A.H.L. Westerouen van Meeteren, in 2003 nummer dertien op de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer en bekend van het televisieprogramma *Het Lagerhuis*, uit de partij, niet alleen vanwege de gasboringen in de Waddenzee, maar ook vanwege de kwestie-Irak. De Tweede-Kamerfractie hield echter voet bij stuk.

afschaffen godslastering

Naar aanleiding van de moord op Van Gogh op 2 november (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’) diende het Tweede-Kamerlid mevr. L.W.S.A.L.B. van der Laan een motie in om de strafbaarstelling van godslastering uit het Wetboek van Strafrecht te schrappen. Op deze wijze wilde zij duidelijk maken ‘dat de vrijheid van godsdienst voorop staat’ (*Trouw*, 17 november 2004). Vanwege alle gevoeligheden kreeg

zij in het kamerdebat op 17 november weinig steun voor haar voorstel. Op het najaarscongres, dat op 20 november werd gehouden, bleken veel leden achter Van der Laan te staan – inclusief fractievoorzitter Dittrich. Partijvoorzitter Pechtold daarentegen was weinig gelukkig met het initiatief, evenals partijoprichter Van Mierlo. Deze had er bij Van der Laan persoonlijk op aangedrongen de motie in de Tweede Kamer niet in stemming te brengen, omdat dit alleen tot meer onrust in Nederland zou leiden. Pechtold sloot zich bij Van Mierlo's standpunt aan. Dittrich verklaarde echter achter Van der Laan te staan en haar motie te steunen.. Van der Laan trok de motie niet in en liet haar op 23 november in stemming brengen. Slechts een kleine groep kamerleden stemde voor de motie.

onrust over regeringsdeelname

Mede door de gang van zaken rond de verlenging van de Nederlandse militaire missie in Irak, de gasboringen in de Waddenzee en het gevoerde sociale beleid gingen er in de achterban van D66 stemmen op om uit het tweede kabinet-Balkenende te stappen (al in 2003 was de aarzeling om toe te treden tot het kabinet aanzienlijk geweest; zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 63-64). In oktober verliet de afdeling Rozenburg de partij, uit onvrede over de gebrekkige sociale politiek van het kabinet. Ook de beide D66-wethouders verlieten de partij. De afdeling ging verder onder de naam 'Nieuwe Democraten'.

Onder het motto 'wat doet D66 in het kabinet?' stond de regeringsdeelname centraal op het najaarscongres van de partij op 20 november in Arnhem. Vice-premier De Graaf hield de leden voor dat D66 veel van haar eigen standpunten kon verwezenlijken en als kleine partij onevenredig veel invloed kon uitoefenen. Ook fractievoorzitter Dittrich telde de zegeningen van het regeren. Aan het slot van het congres sprak een ruime meerderheid van de leden hun vertrouwen uit in de partijkoers en de deelname aan het kabinet-Balkenende. Ook de Jonge Democraten stonden achter de regeringsdeelname van D66. Wel stelden zij in een motie voor het kort daarvoor gesloten sociaal akkoord tussen het kabinet en de sociale partners niet te steunen, omdat het kabinet te veel concessies aan de vakbonden zou hebben gedaan. De motie werd met nipte meerderheid afgewezen.

Een motie die D66 opriep onmiddellijk uit het kabinet te stappen werd uiteindelijk ingetrokken. Andere moties werden door 'tijdgebrek' niet in behandeling genomen, hetgeen onvrede wekte bij leden (*NRC Handelsblad*, 22 november 2004). Een aantal afdelingen leverde naderhand kritiek op deze gang van zaken. De afdeling Bussum nam vervolgens publiekelijk afstand van het kabinetsbeleid. Deze verklaring werd

ondertekend door meer dan honderd lokale D66-politici. Andere ontevreden D66-ers hadden ondertussen een protestbeweging gevormd onder de naam ‘rebellclub’ (*de Volkskrant*, 18 december 2004). De partijleiding trok zich de kritiek aan en stuurde alle leden een brief waarin ze toegaf dat het congres ‘niet helemaal bevredigend geëindigd’ was en beterschap beloofde (www.D66.nl, 1 februari 2005).

Op 17 december maakten de leden van het bestuur van de afdeling Veenendaal en van de gemeenteraadsfractie van D66 bekend dat zij hun partijlidmaatschap opzegden. Zij waren het oneens met de deelname van D66 aan het kabinet-Balkenende, en richtten vervolgens de partij Lokaal Veenendaal op.

verwante instellingen en publicaties

Op 18 juni publiceerden Tweede-Kamerlid B. van der Ham en de fractievoorzitter in de Amsterdamse gemeenteraad mevr. S. Bruines het Manifest *Dance’66*, waarin ze pleitten voor meer afspraken in de dance-sector. Deze muziek- en danssector in Nederland zou volgens de auteurs in economisch en cultureel opzicht serieus genomen en beter geregeld moeten worden. De Tweede-Kamerfractie schaarde zich achter het pleidooi.

Het Kenniscentrum van D66 publiceerde in januari de notitie *Investeren in innovatie. Knelpunten en oplossingen voor het MKB*, van de hand van E. Tanja. Zij schetste de problemen voor kleine en middelgrote ondernemingen die hun bedrijf willen vernieuwen. De overheid zou hen kunnen helpen door regelgeving te vereenvoudigen, administratieve lasten te verlichten en subsidieregelingen te stroomlijnen. Het Kenniscentrum organiseerde samen met het D66-platform Internationale Zaken en de Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling (NCDO) op 2 april in Den Haag een symposium onder de titel ‘Appèl op Europa’. Vier deskundigen lieten hier hun licht schijnen op ontwikkelingssamenwerking en het veiligheidsbeleid in Europa.

Het platform Kennis-Economie organiseerde in samenwerking met de Technische Universiteit Eindhoven op 25 oktober in Eindhoven een conferentie over de kenniseconomie, waaraan Brinkhorst en Dittrich deel namen. Het platform Volksgezondheid hield op 27 oktober in Utrecht een bijeenkomst over de Wet Maatschappelijke Ondersteuning, waaraan oud-minister mevr. E. Borst-Eilers en het Tweede-Kamerlid A.D. Bakker een bijdrage leverden.

Op 6 maart 2004 vierde de jongerenorganisatie van D66, de Jonge Democraten, haar twintigjarig bestaan in Amsterdam. Ook het congres op 23, 24 en 25 april in Amsterdam stond in het teken van het lustrum

en werd bijgewoond door vele kamerleden en bewindslieden. Gastspreker was de Amerikaanse ambassadeur C. Sobel. Op het najaarscongres op 23 en 24 oktober in Rotterdam kozen de leden J. Paternotte tot hun nieuwe voorzitter, als opvolger van V. Verkoelen.

De Bestuurdersvereniging hield op 3 en 4 september haar bestuurdersweekend en jaarvergadering in Nunspeet. Aan de discussie over de Europese grondwet namen europarlementariër In 't Veld, het Tweede-Kamerlid Van der Laan en de Eerste-Kamerleden A.G. Schouw en J.W.M. Engels deel.

De Stichting International Democratic Initiative (IDI) bevordert democratisering en internationale samenwerking met gelijkgezinde groeperingen, met name in Midden- en Oost-Europa. Zij organiseerde onder meer een 'autumn academy' in de Poolse stad Krakow van 15 tot en met 17 november met als motto 'From Braindrain to Brainpower'. Daarnaast verleende het IDI steun aan liberale partijen in Bosnië-Herzegovina, Servië, Kroatië, Bulgarije en Roemenië door middel van symposia, seminars en trainingen.

personalia

Op 13 januari werd H. van Wieren, conrector van het Terra College in Den Haag en raadslid in Zoetermeer, door een leerling doodgeschoten.

In januari trad oud-minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening J.P.A. Gruyters uit D66. Hoewel hij tot de oprichters van de partij behoorde, kwam hij naar eigen zeggen nooit meer op vergaderingen en congressen en had hij daarom besloten zijn lidmaatschap op te zeggen.

In april werd bekend dat A. Docters van Leeuwen, bestuursvoorzitter Autoriteit Financiële Markten en oud-voorzitter van het college van procureurs-generaal, in 2003 was overgestapt van D66 naar de VVD.

Op 7 september verliet J. Kohnstamm de Eerste Kamer, omdat hij op 1 augustus voorzitter van het College Bescherming Persoonsgegevens was geworden. Hij was eerder lid van de Tweede Kamer, partijvoorzitter en staatssecretaris geweest. In de senaat werd hij opgevolgd door J.W.M. Engels.

Op 8 september verliet mevr. F. Ch. Giskes om persoonlijke redenen de Tweede Kamer, waarvan zij sinds 1994 lid was. Giskes werd opgevolgd door mevr. F. Koser-Kaya.

GroenLinks

Consolidatie, zo zou men het jaar 2004 voor GroenLinks in één woord kunnen samenvatten. De Europese verkiezingen kregen veel aandacht en leverden een niet onverwacht verlies op. Daarnaast werd gesproken

over vernieuwing op organisatorisch en ideologisch vlak, zonder dat daaraan meteen praktische consequenties werden verbonden. Op het GroenLinks Forum van 6 november stond de partij stil bij haar vijftienjarig bestaan.

kandidatenlijst Europese verkiezingen

Op 12 januari bracht de in 2003 ingestelde kandidatencommissie onder leiding van oud-senator W.Th. de Boer advies uit voor de kandidatenlijst bij de Europese verkiezingen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 73). Zij droeg J.J. Lagendijk voor als lijsttrekker. Hij had die functie ook in 1999 vervuld en zat sindsdien in het Europees Parlement. Twee andere europarlementariërs, mevr. K.M. Buitenweg en A. de Roo, kregen in het advies de plaatsen twee respectievelijk zeven toebedeeld. Hiermee zou De Roo een onverkiesbare plaats krijgen. De commissie achtte dit noodzakelijk met het oog op de gewenste vernieuwing en doorstroming. Met enkele medestanders startte De Roo daarop een campagne binnen de partij om de tweede plaats te veroveren, waarbij hij tevens voorstelde dat niet Lagendijk maar Buitenweg de lijst zou trekken. De vierde GroenLinkser in het Europees Parlement, T.J.J. Bouwman, had zich niet herkiesbaar gesteld.

Buitenweg weigerde aanvankelijk om tegen Lagendijk in het strijdperk te treden. Toen echter het congres, dat op 14 februari in Nijmegen de lijst vast moest stellen, een motie had aangenomen waarin het 'iets te kiezen' eiste, besloot zij dit alsnog te doen (www.groenlinks.nl, 18 februari 2004). Het partijcongres koos haar vervolgens met 259 stemmen (tegen 219 voor Lagendijk) tot lijsttrekker. Buitenweg maakte op veel leden een 'frissere' en meer strijdbare indruk dan Lagendijk, die nu de tweede plaats kreeg toebedeeld. Daarnaast speelde verzet van 'de basis' tegen de partijtop waarschijnlijk ook een rol. Lagendijk reageerde teleurgesteld; Buitenweg gaf toe dat de gang van zaken niet de schoonheidsprijs verdiende. Op de derde plaats kwam niet de voorgedragen milieu-activiste mevr. I. Visseren-Hamakers maar De Roo. Visseren kon wel de vierde plaats veroveren. In juni zou de partijraad haar overigens tot Europees secretaris van GroenLinks kiezen – een nieuwe functie.

programma Europese verkiezingen

Het congres stelde ook het verkiezingsprogramma *Eigenwijs Europees* vast. Het ontwerp-program – waarvan een eerdere versie al in 2003 was besproken (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 73) – werd met enkele wijzigingen aangenomen, waaronder de eis dat het Europees Parlement het

initiatiefrecht zou moeten krijgen voor wetgeving. Verder steunde GroenLinks in beginsel het ontwerp voor een Europese grondwet, maar wilde die wel voorleggen aan de kiezers in een referendum.

Op 18 september sprak ook de partijraad zich uit vóór de Europese grondwet. Men signaleerde wel nadelen van de grondwet, vooral aangaande de voornemens betreffende militaire samenwerking, economisch beleid en (de onvoldoende geachte) democratisering, maar de voordelen – zoals de extra bevoegdheden voor het Europees Parlement, openbaarheid van de Raad van Ministers, de aanstelling van een Europese minister van buitenlandse zaken, de invoering van een burgerinitiatief en artikelen over dierenwelzijn en duurzame energie – wogen toch zwaarder.

Europese Groene Partij

Op 20-22 februari nam GroenLinks deel aan het congres van de Europese Federatie van Groene Partijen in Rome, waar de Europese Groene Partij formeel werd opgericht door vertegenwoordigers van 32 partijen. Een belangrijk onderwerp was ‘The Role of Europe as Global Player’, waarover onder meer de Duitse minister van Buitenlandse Zaken J. Fischer zijn (groene) licht liet schijnen. Debatten en workshops werden omlijst door muziek.

campagne Europese verkiezingen

Op 15 mei startte GroenLinks de verkiezingscampagne in Groningen met een bijeenkomst in samenwerking met de Duitse zusterpartij *Bündnis 90/Die Grünen*. Toespraken werden gehouden door de lijsttrekkers van de twee partijen en de voorzitter van de groene fractie in het Europees Parlement, D. Cohn-Bendit. Daarnaast vonden discussies plaats over onderwerpen als de Waddenzee en de Dollard. Op dezelfde dag hield GroenLinks een congres over landbouw in Zeist, met als motto ‘links zaaien, groen oogsten’. De Duitse minister van Consumentenbescherming, Voedsel en Landbouw, mevr. R. Künast (lid van *Die Grünen*) was de belangrijkste spreker.

De verkiezingscampagne werd geleid door R. van der Ent, oud-voorzitter van de partijafdeling Rotterdam. Onder het motto ‘Laat Europa niet rechts liggen’ richtte GroenLinks zich vooral tegen neoliberale en conservatieve opvattingen over Europese eenwording en meer impliciet tegen de afwijzing van Europa door de SP. Daarnaast benadrukte de partij de zelfstandige rol van Europa tegenover de Verenigde Staten en het milieu.

uitslag Europese verkiezingen

De verkiezingen betekenden voor GroenLinks een forse maar (gezien de peilingen) niet onverwachte nederlaag: twee van de vier zetels gingen verloren (zie tabel 1). De Roo, die zich nogal had ingespannen om een verkiesbare plaats op de kandidatenlijst te verwerven, keerde desondanks niet terug in het Parlement. De twee gekozen GroenLinkse europarlementariërs zouden vanaf juli binnen de Fractie van de Groenen en de Europese Vrije Alliantie (regionale partijen zoals de *Scottish National Party*) nauw gaan samenwerken met de Vlaamse europarlementariër B. Staes, die lid was van hun zusterpartij 'Groen!'. De twee leden van Europa Transparant sloten zich ook bij de groene fractie aan maar vormden daarbinnen een onafhankelijke groep.

De partijraad van 19 juni evalueerde de Europese verkiezingen. Gezien de slechte peilingen verklaarde Buitenweg trots te zijn op de campagne en op de uitslag van 7,4 procent. Sommige leden vonden haar daarbij iets te enthousiast en opperden dat men meer regionale kandidaten op de lijst had moeten zetten, of bijvoorbeeld meer aandacht had moeten schenken aan diertransporten.

partijvernieuwing

Naar aanleiding van de onvrede van veel leden over de kandidaatstelselprocedure voor het Europees Parlement – maar ook voor de Tweede Kamer – werd nog op het partijcongres in februari besloten een commissie in te stellen die een andere, meer democratische procedure diende te ontwerpen. De commissie werd voorgezeten door de Commissaris van de Koningin in Noord-Holland, H.J.L. Borghouts. Zij ontwikkelde twee varianten: in de ene werd aan de leden 'maximale' invloed toegekend waarbij voor de kandidatencommissie een 'faciliterende rol' was weggelegd; in de andere was er sprake van 'grote' ledeninvloed en werd van de kandidatencommissie een 'actieve opstelling' verwacht. Beide modellen werden besproken op de partijraad op 18 september om vervolgens aan het partijcongres in 2005 te worden voorgelegd.

multiculturele samenleving

GroenLinks hield zich in 2004 op verschillende manieren bezig met de problematiek van de multiculturele samenleving.

In januari brak in Rotterdam een conflict uit binnen de raadsfractie, dat naast persoonlijke kanten ook de koers van de partij betrof. Het raadslid B. Bourzic wenste een hardere oppositie tegen het college, vooral waar het om minderhedenbeleid ging. Fractievoorzitter mevr. B. Kruse ver-

weet hem gemaakte afspraken niet na te komen. Beiden verlieten de fractie, maar Bourzick bleef als onafhankelijke lid van de raad.

In maart presenteerde de Tweede-Kamerfractie de nota *Het hoofd koel, het hart warm* over immigratie en integratiebeleid, van de hand van fractievoorzitter mevr. M. Halsema en mevr. N. Azough. In plaats van de statische benadering van 'integratie met behoud van identiteit' verdedigden zij een dynamische benadering, waarbij integratie van immigranten door emancipatie tot stand zou komen. Dit beleid werd in twintig voorstellen concreet uitgewerkt, variërend van een betere verdeling van huur- en koopwoningen per gemeente tot inburgering van imams in Nederland.

Zowel het GroenLinks Forum op 6 november als de partijraad op 20 november besteedden aandacht aan de moord op Van Gogh en de gevolgen voor de multiculturele samenleving (zie ook in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Het oud-Tweede-Kamerlid M. Rabbae beschuldigde zijn partij en in het bijzonder fractievoorzitter Halsema van opportunisme in de reactie op de moord – waarbij hij onder meer doelde op haar voorstel om moskeeën te sluiten waar extremistische preken werden gehouden.

Het Tweede-Kamerlid mevr. F. Karimi riep via een ingezonden brief in november 'moslimdemocraten' op om een eigen partij op te richten, wanneer ze zich niet vertegenwoordigd voelden in de Tweede Kamer (*Trouw*, 23 november 2004). Ze zou zich daar zelf niet bij aansluiten, maar hoopte dat daarmee verdere radicalisering van groepen moslims voorkomen zou kunnen worden. De oproep lokte veel discussie uit, maar de van verschillende kanten aangekondigde partij kwam in 2004 nog niet echt van de grond.

GroenLinks gaf in 2004 een kleine folder uit over emancipatie (*Een GroenLinkse visie op emancipatie*). Daarnaast verspreidde zij vanaf juli een viertal affiches met teksten als 'Mohammed houdt van Jan', 'Gül geeft les op het Sint-Jozefcollege' en 'Latifa kiest zelf haar man', waarmee zij de emancipatie en tolerantie van moslims en homo's hoopte te bevorderen.

Halsema's 'links liberalisme'

In het ledenblad van GroenLinks noemde partijleider Halsema GroenLinks 'de laatste links-liberale partij' (*GroenLinks Magazine*, februari 2004). Deze uitspraak leidde tot veel discussie in de partij. Halsema kwam er uitgebreid op terug in een bijdrage aan het door het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks uitgegeven tijdschrift *De Helling* (nr. 2, zomer 2004). Omdat de term 'liberalisme' zoveel weerstand opriep, koos ze daar voor de aanduiding 'vrijzinnig links'. GroenLinks

zou tegenover het oprukkend conservatisme meer nadruk moeten leggen op vrijheid, vooral op sociaal-cultureel gebied. De overheid zou mensen vrij moeten laten in hun relaties, religie, kleding enzovoort. Op sociaal-economisch gebied zou de overheid eveneens vrijheid dienen te bevorderen, of liever: mogelijk maken, bijvoorbeeld door ouders 'persoonsgebonden budgetten' aan te bieden zodat zij zelf de opvang van hun kinderen konden regelen.

Op de partijraad van 19 juni werden de opvattingen van Halsema bediscussieerd, maar dit leidde niet tot een formele resolutie of standpuntbepaling. Dat was evenmin het geval op het GroenLinks Forum op 6 november te Utrecht.

verwante instellingen en publicaties

Het Tweede-Kamerlid A.J.W. Duyvendak presenteerde in maart namens zijn fractie het rapport *De schaduwmacht. De invloed van politieke commissies*. Hierin werd het netwerk van politieke benoemingen in adviescommissies en relaties tussen politici en bedrijfsleven bloot gelegd. De fractie pleitte onder meer voor een open voordracht van de commissies en een groter beroep op Vlamingen, omdat die minder met Nederlandse bedrijven en andere belangen verstrengeld zouden zijn.

Op 29 april nam mevr. C. van Dullemen afscheid als directeur van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks. Ze werd opgevolgd door de econoom B. Snels, die eerder beleidsmedewerker van de Tweede-Kamerfractie en ambtenaar bij het ministerie van Financiën was geweest. Het bureau publiceerde in april *Het basisonderwijs zwart wit bekeken. Naar een lokale aanpak van segregatie*, geschreven door haar medewerker G. Pas en de bestuurskundige mevr. D. Peters. Hierin werd onderzocht hoe gemeenten allochtone en autochtone leerlingen in het basisonderwijs beter zouden kunnen spreiden. Ook in april verscheen *Het GroenLinks-electoraat onder de loep. Een onderzoek naar verkiesingsuitslagen en kiezersprofielen van GroenLinks* van de hand van mevr. L. Michon, medewerker van het bureau. Zij wees onder meer op de toenemende vergrijzing en 'academisering' van de GroenLinks-kiezers. Ten slotte publiceerde het bureau in september een schets van een flexibeler en meer op individuele zelfstandigheid gericht sociaal zekerheidsstelsel, getiteld *Nieuwe tijden, nieuwe zekerheden*, geschreven door de econoom P. de Beer en drie andere deskundigen. Op 19 maart hield het Wetenschappelijk Bureau in samenwerking met de Eerste-Kamerfractie een symposium in Den Haag over 'oorlog, vredesmissies en de grondwet', waarbij politici van verschillende partijen reageerden op inleidingen van deskundigen.

Op 27 maart organiseerde de afdeling Partijontwikkeling in Ede een conferentie van raads- en statenleden. In haar openingsrede richtte Halsema zich vooral op integratie en emancipatie – zaken die in haar visie nauwer verbonden zouden moeten worden. Buitenweg hield een toespraak over ‘lokale en landelijke samenwerking met Brussel’.

Dwars, de jongerenorganisatie van GroenLinks, organiseerde onder meer op 3 april in Amsterdam een congres over ontwikkelingssamenwerking en op 20 en 21 november een congres in Groningen, dat vooral gewijd was aan het integratiebeleid en het westerse denken over moslims. Het Tweede-Kamerlid Azough hield over dit thema een toespraak en ging in debat met J. Dijsselbloem, Tweede-Kamerlid voor de PvdA. In september presenteerde Dwars samen met de Jonge Socialisten in de PvdA en ROOD, de jongerenorganisatie van de SP, het zogeheten *Peper-Manifest* voor een brede linkse coalitie (zie in deze Kroniek onder PvdA).

De Linker Wang, het platform voor geloof en politiek verbonden met GroenLinks, wijdde zijn najaarsvergadering op 20 november in Utrecht aan het thema ‘de leegte van links’. De socioloog D. Pels hield daarover een inleiding, waarop politici als Halsema en het Eerste-Kamerlid mevr. D.J.B. de Wolf reageerden.

De Stichting Duurzame Solidariteit organiseerde in samenwerking met de afdeling Groningen op 11 december een informatie- en kennismakingsdag over kleinschalige ontwikkelingsprojecten. De bijeenkomst werd voorgezeten en ingeleid door het Tweede-Kamerlid mevr. W. van Gent.

Het Ambtenarennetwerk van GroenLinks (meestal afgekort tot ‘Ambtovenetwerk’) had in 2003 een wedstrijd uitgeschreven voor essays over ‘de toekomst van de overheid’. Acht essays verschenen in 2004 in een bundel, getiteld *Verhalen uit het vooronder. Ambtenaren over de overheid*, onder redactie van mevr. B. Paardekooper en T. Schillemans en voorzien van een voorwoord van Halsema.

Europarlementariër Lagendijk nam in een kritische brochure getiteld *De Marktmeester van Europa. Vijf jaar Bolkestein in Brussel* de liberale eurocommissaris de maat. Samen met de Europarlementariër J.M. Wiersma (PvdA) presenteerde hij op 7 mei in Amsterdam het boek *Na Mars komt Venus. Een Europees antwoord op Bush*. Op basis van 24 gesprekken met deskundigen in Amerika en Europa analyseerden zij de spanningen tussen de twee werelddelen en braken zij een lans voor een krachtiger en meer eensgezind buitenlands beleid van de Europese Unie, die zij als ‘civiele supermacht’ zouden willen zien.

personalia

Het Tweede-Kamerlid A. van den Brand vertrok formeel op 10 maart uit de Kamer, omdat zijn gezondheid te wensen overliet nadat hij in december 2002 een hartinfarct overleefd had. Hij werd opgevolgd door mevr. N. Azough, die in 2002 al kortstondig kamerlid was geweest.

Oud-Tweede-Kamerlid M. Rabbae trad op 1 april af als wethouder in Leiden, nadat hij in december 2003 een hartoperatie had ondergaan. Tijdens zijn ziekteverlof waren door medewerkers fouten gemaakt, waarvoor hij de politieke verantwoordelijkheid droeg.

Lijst Pim Fortuyn (LPF)

De interne conflicten die de LPF eigenlijk sinds zijn ontstaan teisterden, hielden ook in 2004 aan. De partijstrijd kwam tot uiting in een groot verloop in het hoofdbestuur: maar liefst vijf (interim-)voorzitters gaven achtereenvolgens leiding aan de partijorganisatie. Gekweld door torenhoge schulden vroeg het bestuur in augustus faillissement aan, wat overigens door de rechter op procedurele gronden werd geweigerd – anders zou het de eerste keer zijn dat een in de Tweede Kamer vertegenwoordigde politieke partij failliet was gegaan. Het vele gekrakeel deed de LPF in electoraal opzicht overigens weinig goed: eind augustus stond de partij op slechts één zetel in de opiniepeilingen.

kandidatenlijst Europese verkiezingen

Nadat de LPF had besloten aan de Europese verkiezingen deel te nemen, riep het hoofdbestuur de leden op zich kandidaat te stellen. Twintig mannen en een vrouw meldden zich aan. De door het hoofdbestuur ingestelde selectiecommissie en een professioneel adviesbureau voerden met hen gesprekken. Op 18 februari stelde het hoofdbestuur de verdere procedure vast, nadat in de partij hierover onrust was ontstaan. De Tweede-Kamerfractie en de kandidaten die zich hadden aangemeld, maakten bezwaar toen het bestuur de algemene ledenvergadering waarop de leden de kandidatenlijst konden vaststellen, had verschoven tot na de dag waarop de politieke partijen uiterlijk hun kandidatenlijsten bij de Kiesraad dienden in te leveren. Het hoofdbestuur besloot in samenspraak met de selectiecommissie en met Tweede-Kamerfractievoorzitter M. Herben de groslijst samen te stellen, waarna de leden schriftelijk per post de kandidaten konden aanwijzen.

De eerste acht kandidaten op de groslijst presenteerden zich midden maart op matig bezochte bijeenkomsten in Apeldoorn, Eindhoven en Rotterdam aan de achterban. In de poststemming wezen de leden J.E.R.

van der Vorm-de Rijke als lijsttrekker aan, die sinds 2003 namens de LPF in de Provinciale Staten van Zuid-Holland zat. Als tweede kwam S.A.S. Spaargaren, beleidsmedewerker van de Tweede-Kamerfractie, uit de bus.

programma, campagne en uitslag Europese verkiezingen

De campagne voor de Europese verkiezingen voerde de LPF onder de leus 'Is u iets gevraagd?' Dit motto was ook de teneur van het verkiezingsprogramma: de burger zou niet zijn gekend in wezenlijke beslissingen op het terrein van de Europese integratie, zoals de invoering van de euro en de uitbreiding van de Europese Unie. In het programma kante de LPF zich onder meer tegen toetreding van Turkije tot de Unie. Hoewel de LPF op minstens een zetel had gerekend, bleef de partij na de verkiezingen met lege handen staan (zie tabel 1). Partijleider Herben weet dit mede aan de deelname van Europa Transparant.

hoofdbestuur

In 2004 hielden de perikelen in het hoofdbestuur van de LPF aan. In de herfst van 2003 waren partijvoorzitter en geldschieter E.A.M. Maas en partijsecretaris O. Hammerstein afgetreden (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 89); volgens latere persberichten omdat vastgoedondernemer Chr. Thunnessen, de andere belangrijke financier van de LPF, anders zijn lening aan de partij van 800.000 euro zou opeisen. Ook penningmeester R.P. Both legde in die periode zijn functie neer nadat bekend was geworden dat hij privé grote schulden had (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 90-91), maar hij bleef wel deel uitmaken van het hoofdbestuur. De gewezen Tweede-Kamerleden F.A. Palm en H.J.C. Smulders werden bereid gevonden zitting te nemen in het hoofdbestuur. Op 6 februari 2004 trokken zij zich echter terug, omdat zij zich beiden kandidaat hadden gesteld voor de Europese verkiezingen. Van 28 november 2003 tot 15 januari 2004 konden leden zich kandidaat stellen voor het hoofdbestuur, waarna de op 6 maart 2004 geplande algemene ledenvergadering de nieuwe bestuursleden zou moeten kiezen.

In de eerste maanden van 2004 groeide de weerstand tegen het zittende hoofdbestuur, dat naast Both verder bestond uit partijvoorzitter A.F. van Dillen – die Maas was opgevolgd – en A. de Jong, en waaraan als 'gedelegeerd penningmeester (ad-interim)' H.G. Maronier tijdelijk was toegevoegd. Daarbij speelde mee dat het hoofdbestuur enkele keren de algemene ledenvergadering had uitgesteld waarop niet alleen een nieuw bestuur zou worden verkozen, maar ook statuten en een huishoudelijk reglement moesten worden vastgesteld. Zoals vermeld zou deze bijeen-

komst eerst op 6 maart gehouden worden. Daarna werd die verschoven naar 8 mei, waarna weer uitstel volgde tot 19 juni. Volgens het bestuur was het niet verstandig tijdens de campagne voor de Europese verkiezingen een ledenvergadering te houden. Bovendien meende het bestuur dat het nog niet kon terugtreden, omdat de verantwoording van de financiën over 2003 nog moest worden afgerond.

Het feit dat de jaarrekening nog niet op orde was en de accountantsverklaring ontbrak, leidde eveneens tot onvrede binnen de partij en de Tweede-Kamerfractie. Met name het fractielid G. van As drong erop aan dat het bestuur zou aftreden. In een open brief riep hij de LPF-leden op hem te steunen om een algemene ledenvergadering te beleggen voor het geval het bestuur de geplande bijeenkomst weer zou uitstellen. Het bestuur verklaarde op 28 mei geïrriteerd dat deze actie overbodig was, omdat het al voor 19 juni een ledenvergadering had uitgeschreven.

Naast de Tweede-Kamerfractie verlangde ook Thunnessen dat de zittende bestuursleden zouden terugtreden en zich niet herkiesbaar zouden stellen. Hij gaf te kennen anders in de LPF geen geld meer te zullen steken. In januari 2004 eiste Thunnessen plotseling zijn lening van 800.000 euro binnen de termijn van een week op; later besloot hij de uitkomsten van de ledenvergadering af te wachten. Namens Thunnessen voerde Marten Fortuyn, de broer van Pim, het overleg met het hoofdbestuur. Fortuyn, die zich in oktober 2003 uit de LPF had teruggetrokken (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 90), zou door de vastgoedondernemer naar voren zijn geschoven als kandidaat-partijvoorzitter. Ook zou Thunnessen hebben geëist dat Van As in het hoofdbestuur werd opgenomen (*Trouw*, 19 juni 2004). De onderhandelingen tussen Thunnessen en Fortuyn enerzijds en het hoofdbestuur anderzijds liepen op niets uit; ook de bemiddelaars Herben en het Tweede-Kamerlid H.P.A. Nawijn konden niets uitrichten.

Toch traden de vier hoofdbestuursleden vlak voor het begin van de algemene ledenvergadering op 19 juni terug; wellicht vanwege de motie van wantrouwen die Van As dreigde in te dienen. In een officiële verklaring bedankten zij Maas en Hammerstein, zonder wie het niet mogelijk was geweest de door ons aanvaarde taak af te ronden. Vervolgens kozen de leden een nieuw bestuur, bestaande uit J. Belder, H.E.S. Moleveld, C.H. Fabius, M. Pieterman en H.J.J. Swarte. De laatste drie waren eerder al door Thunnessen en Van As (namens de Tweede-Kamerfractie) voorgesteld als bestuurslid; de beide eersten genoten de steun van het vertrekkende bestuur. Namens de Tweede-Kamerfractie werd Nawijn gedelegeerd bestuurder met als taak de partijfinanciën op orde te brengen; enkele weken later bleek dat Marten Fortuyn eenzelfde functie vervulde. Op 22 juni wees het hoofdbestuur Fabius tot partijvoorzitter aan en Swarte tot penningmeester.

nijpende financiële situatie: surseance of faillissement?

Op de ledenvergadering van juni had het ‘oude’ bestuur inzicht gegeven in de financiële situatie van de LPF (die nog zo’n 3.000 betalende leden zou tellen), waarbij bleek dat de schulden van de partij meer dan twee miljoen euro bedroegen. De leden stemden in met het bestuursvoorstel dat de LPF surseance van betaling zou aanvragen. Namens het hoofdbestuur sprak Nawijn met Maas en Thunnessen, maar overeenstemming tussen de beide financiers van de LPF – die noodzakelijk was voor surseance – bleek niet mogelijk. Herben verklaarde echter dat zij wel bereid zouden zijn om hun leningen om te zetten in een gift. Dit zou de LPF echter niet uit de problemen helpen, omdat de partij de daaruit voortvloeiende belastingaanslag niet zou kunnen betalen.

Gezien de nijpende financiële situatie besloot het hoofdbestuur op 10 augustus unaniem een ‘technisch’ faillissement aan te vragen bij de arrondissementsrechtbank in Rotterdam. Voor Maas en Thunnessen zou deze oplossing voordeel bieden, omdat hun lening bij een faillissement als oninbare vordering zou worden beschouwd die ten laste van het bedrijfsresultaat kon worden gebracht, waardoor minder vennootschapsbelasting hoefde te worden afgedragen. De aan te stellen curator zou de sanering van de partijfinanciën uitvoeren, waarna de partij een ‘doorstart’ kon maken. Herben verklaarde zich publiekelijk hiermee akkoord. De rechtbank wees op 17 augustus het verzoek echter af; de faillissementsaanvraag diende eerst aan de partijleden te worden voorgelegd.

oprichting ‘vereniging LPF’

Inmiddels hadden op 13 augustus de hoofdbestuurleden Belder en Moleveld afstand genomen van de faillissementsaanvraag; het tweetal zou opteren voor het aanvragen van surseance van betaling. In een open brief verklaarden zij dat de andere drie bestuursleden doelbewust en zonder de leden erin te betrekken hadden toegewerkt naar een bankroet om daarna een nieuwe partij te stichten. Het is de bedoeling dat er een ballotagecommissie komt om zogenaamde querulanten buiten de nieuwe partij te houden. Ik zie het als een machtsgreep in de partij, aldus Belder (*Trouw*, 16 augustus 2004). Inderdaad hadden Fabius, Pieterman en Swarte op 11 augustus een nieuwe vereniging opgericht en bij de Kamer van Koophandel ingeschreven, de ‘vereniging LPF’, als alternatief voor de officiële ‘Politieke Vereniging “Lijst Pim Fortuyn”’. Wanneer de laatste failliet zou worden verklaard en derhalve als rechtspersoon zou worden ontbonden, kon met de nieuwe vereniging – die nog niet actief was – een ‘doorstart’ gemaakt worden. De Tweede-Kamerfractie steunde bij monde van Herben deze aanpak.

Nadat de rechter de faillissementsaanvraag had afgewezen, legden op 18 augustus Fabius, Pieterman en Swarte op een bijeenkomst met partijvertegenwoordigers uit de provincie, de Tweede-Kamerfractie en de Jonge Fortuynisten hun bestuursfunctie neer. Als reden noemden zij de organisatorische chaos en de snel oplopende schulden, die minstens een kwart miljoen euro bedroegen (de leningen van Maas en Thunissen niet meegerekend). Ook speelde bij hun besluit mee dat zij naar hun zeggen waren tegengewerkt en soms zelfs fysiek geïntimideerd door een ‘kleine harde kern van leden’. De website zou door hun tegenstanders zijn gebruikt om hen en leden van de Tweede-Kamerfractie te belasten. Belder, die na het vertrek van Fabius ‘voorlopig’ als partijvoorzitter optrad, had het drietal zonder enig overleg al laten uitschrijven uit het register van de Kamer van Koophandel te Rotterdam.

Op 23 augustus maakte het Openbaar Ministerie (OM) in Rotterdam bekend dat het een onderzoek naar eventuele malversaties had ingesteld in de financiële administratie van de LPF. Een deel van de boekhouding was overhandigd door Fabius, die onregelmatigheden vermoedde uit de zittingsperiode van het oude bestuur. Belder deed vervolgens aangifte bij de politie van ‘ontvreemding’ van de administratie. Volgens hem werd dit materiaal op de burelen van de Tweede-Kamerfractie bewaard. Toen hij de stukken wilde ophalen, ontzegden fractieleden hem de toegang, in het bijzijn van vele journalisten. Overigens zou het OM op 30 augustus meedelen dat het geen sporen van fraude had kunnen ontdekken. In december meldde het televisieprogramma ‘RTL Nieuws’, dat ook een deel van de boekhouding in handen had gekregen, dat er de afgelopen jaren wel zou zijn gefraudeerd, waarbij volgens het programma Both zou zijn betrokken.

Tweede-Kamerfractie LPF breekt met de partij

Deze verwickelingen waren op 24 augustus voor de Tweede-Kamerfractie aanleiding om te breken met de beide overgebleven bestuursleden Belder en Moleveld en de door hen geleide LPF. Met uitzondering van de zieke W. van den Brink zeiden de fractieleden *en bloc* hun lidmaatschap op vanwege ‘de voortdurende machtsstrijd op bestuurlijk niveau binnen de partij’ (persbericht Tweede-Kamerfractie LPF, www.lijstpimfortuyn.nl, 24 augustus 2004). ‘We willen af van het gedonder’, zo verklaarde Nawijn (*Trouw*, 25 augustus 2004). Enkele dagen later riepen de fractieleden de afdelingen en partijleden op hun voorbeeld te volgen en de LPF vaarwel te zeggen. Met name met het oud-bestuurslid en directeur van het partijbureau Both wilden zij niets meer te maken hebben, en ook wensten zij meer afstand te houden tot de financiers van de LPF. De fractie beraadde zich over een andere

‘bestuurlijke ondergrond’ – bedoeld werd een nieuwe politieke partij. Een commissie van wijze mannen, geleid door Van As, moest dit verkennen. De fractie gaf verder te kennen dat zij haar werkzaamheden zou voortzetten onder de naam LPF. Door het besluit van de fractie te breken met de partij, zou deze haar recht op overheidssubsidie verliezen, zo deelde het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties mee. Partijvoorzitter Belder stelde naar aanleiding van de breuk tussen de partij en de kamerfractie dat die niet langer de naam LPF mocht gebruiken. Toen de fractie geen afstand deed van deze aanduiding, stapte het hoofdbestuur naar de rechter. Begin oktober stelde de rechtbank in Den Haag de partij deels in het gelijk: de naam ‘Lijst Pim Fortuyn’ was eigendom van de vereniging. De fractie mocht zich buiten de Tweede Kamer niet langer bedienen van deze aanduiding, op straffe van een dwangsom van 2.500 euro per dag. Belder en Moleveld daagden ook de drie oud-bestuursleden en de Stichting Fractieondersteuning LPF voor de rechter. Het drietal zou de domeinnaam van de LPF-website (www.lijstpimfortuyn.nl) zonder de formele toestemming van het hoofdbestuur naar de stichting hebben overgeschreven.

‘voorlopig’ voorzitter Belder

Vlak na het conflict tussen de Tweede-Kamerfractie en de twee overgebleven hoofdbestuursleden raakte bekend dat ‘voorlopig’ voorzitter Belder in 1985 was veroordeeld voor oprichting van de bank ABN Amro. Zijn gevangenisstraf van zes maanden had hij nooit uitgezeten; wel zat hij een maand in voorarrest. Zijn strafblad was wel besproken met de partijleiding, toen hij zich kandidaat had gesteld voor het hoofdbestuur. Nawijn zou er toen niet zo zwaar aan hebben getild omdat alles al zo lang geleden was, maar de kwestie wel met zijn fractiegenoten hebben besproken. Van As meende echter dat Belder zijn verleden had moeten melden op de ledenvergadering in juni, waarop hij verkozen was. Volgens hem diende een partijvoorzitter van ‘onbesproken gedrag te zijn, zeker bij een partij die bestrijding van de criminaliteit hoog in het vaandel heeft staan’ (*de Volkskrant*, 30 augustus 2004). Op 30 augustus trok Belder zich als voorzitter terug; hij bleef nog wel hoofdbestuurslid. Hij werd opgevolgd door Moleveld.

fractievoorzitter Herben keert terug naar de LPF

Op 4 oktober meldde fractievoorzitter Herben zich weer als lid aan bij de LPF. Als motief gaf hij op ‘een laatste verzoeningspoging te (willen) wagen’ (*NRC Handelsblad*, 5 oktober 2004), op verzoek van Belders en Moleveld en de beide financiers Maas en Thunnissen. Herben kondigde

aan deel te zullen gaan uitmaken van het hoofdbestuur – het liefst als voorzitter – om zo bij te dragen aan de hervorming van de partijorganisatie. Bij zijn besluit zou hebben meegespeeld dat een deel van de fractieleden hem nauwelijks als voorzitter steunde.

Vanwege zijn hernieuwde lidmaatschap van de LPF trad Herben terug als fractievoorzitter. Volgens persberichten werd door zijn aftreden een scheuring in de fractie voorkomen. Herben werd op 5 oktober na lang fractieberaad als voorzitter opgevolgd door Van As, die in 2002 ook al eens had geprobeerd deze functie te verwerven (zie *Jaarboek 2002 DNPP*, blz. 119). Aan het begin van 2005 zouden de fractieleden de balans opmaken van Herbens pogingen om de partijorganisatie te vernieuwen en bepalen of zij allemaal weer lid van de LPF zouden worden. Uit woede over Herbens besluit weer toe te treden tot de LPF, kondigde Nawijn aan zich los te maken van de fractie en als zelfstandig kamerlid verder te gaan. Enkele uren nadat Herben afstand had gedaan van het fractievoorzitterschap besloot hij echter deel te blijven uitmaken van de fractie, maar een week later zou hij stellen dat hij binnen de LPF-fractie een *status aparte* innam. De fractieleden spraken af dat allen de vrijheid hadden zich bij de LPF aan te sluiten. Voor Nawijn, M.J.L.M. Hermans en J. Eerdmans kwam dat evenwel niet *im Frage*.

De fractieleden besloten verder dat zij zich niets gelegen zouden laten liggen aan het gerechtelijke verbod om zich buiten het parlement als LPF aan te duiden. Tot het betalen van de dwangsom (zie hierboven) kwam het niet, omdat partijvoorzitter Moleveld met Herben en Van As op 12 oktober overeenkwam dat de fractie de aanduiding LPF tot 1 december ook buiten de Tweede Kamer mocht gebruiken. Wanneer vóór die tijd de fractieleden zich niet weer bij de LPF hadden aangesloten, dienden zij een andere benaming te verzinnen. Voor Eerdmans hoefde het allemaal niet meer: ‘ik gebruik de naam LPF niet meer’ (*Trouw*, 13 oktober 2004).

interim-voorzitter Moleveld

Op 10 november werd partijvoorzitter Moleveld door de politie aangehouden, omdat hij een valse dreigbrief had verstuurd aan zichzelf en aan Herben. In de brief, die verzonden zou zijn door een radicale islamitische groepering, werden de geadresseerden persoonlijk bedreigd. Moleveld had zelf aangifte gedaan van de bedreiging. De politie stelde al snel vast dat hij daar zelf voor verantwoordelijk was. Na zijn arrestatie legde Moleveld zijn functie als partijvoorzitter neer. Fractievoorzitter Van As sprak van een ‘stupide actie’, die eens te meer bevestigde ‘dat onze beslissing om de LPF te verlaten de juiste is geweest’. Herben vond het vertrek van Moleveld als partijvoorzitter een geluk bij

een ongeluk. ‘Dit maakt de weg vrij voor echte partijvernieuwing. Het oude bestuur onder leiding van Moleveld was niet echt een serieuze gesprekspartner’ (*de Volkskrant*, 12 november 2004).

Met ingang van 11 november trad er een interim-bestuur aan, dat als taak had het voorbereiden van een algemene ledenvergadering waarop een nieuw bestuur kon worden gekozen. De bestuurstaken werden overgedragen aan een ‘tijdelijk managementteam’, dat werd geleid door de emeritus-hoogleraar criminologie G. Snel, directeur van het wetenschappelijk bureau van de LPF. Hij bepaalde onder meer dat de fractie de naam LPF kon blijven gebruiken tot de eerstkomende algemene ledenvergadering.

de LPF en Leefbaar Rotterdam

In het kader van zijn pogingen om de LPF-fractie van een organisatorische basis te voorzien (zie hierboven), riep Van As alle geïnteresseerden op ‘een nieuwe Fortuynistisch getinte partij op te richten’ (*NRC Handelsblad*, 25 augustus 2004). Als één van de mogelijke partners zag hij Leefbaar Rotterdam, waarmee met andere lokale partijen een ‘Fortuynistische Federatie’ zou kunnen worden gevormd.

De relatie tussen de LPF en de lokale groepering Leefbaar Rotterdam, die formeel los stond van de partij, was in 2003 gespannen geraakt (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 88-89). In augustus van dat jaar werd bekend dat de LPF van plan was om onder de naam ‘LPF Rotterdam’ deel te nemen aan de raadsverkiezingen van 2006. De voorzitter van de gemeenteraadsfractie van Leefbaar Rotterdam, R. Sörensen, zegde daarop samen met de overige fractieleden verontwaardigd hun LPF-lidmaatschap op. Hij meende dat de LPF het gedachtegoed van Fortuyn had verkwaanseld: ‘de LPF is een burgermanspartij geworden en ik houd daar Mat Herben, de burgerman in persoon, verantwoordelijk voor’ (*Trouw*, 6 augustus 2004). In 2004 bleven de verhoudingen slecht. Beide partijen konden niet tot overeenstemming komen over een gezamenlijke herdenking van de moord op Fortuyn, met als gevolg dat er op 6 mei ’s avonds twee rouwstoeten door Rotterdam trokken. Begin augustus verklaarde Sörensen dat Leefbaar Rotterdam overwoog om met een nog op te richten landelijke rechtse volkspartij aan de Tweede-Kamerverkiezingen van 2007 deel te nemen, met als lijsttrekker de Rotterdamse wethouder M. Pastors. Voorwaarde was dat Leefbaar Rotterdam bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 een goed resultaat zou boeken. Herben reageerde afwijzend op deze aankondiging en noemde ‘verdere versplintering van het fortuynisme een heilloze weg’ (*Trouw*, 6 augustus 2004).

Toen Van As eind augustus contact opnam met Leefbaar Rotterdam om over samenwerking te spreken, bleek Sörensen bereid tot nader overleg. Volgens de Rotterdamse fractievoorzitter waren er al eerder gesprekken met de Haagse LPF-fractie geweest, maar waren die een half jaar geleden afgeketst ‘op dat achterlijke bestuur’ (*NRC Handelsblad*, 25 augustus 2004).

Fortuynistisch Manifest

Begin juli had het hoofdbestuur besloten tot de instelling van een partijcommissie die een zogeheten ‘Fortuynistisch Manifest’ moest opstellen. Marten Fortuyn zou de werkzaamheden van de commissie coördineren. Het was de bedoeling dat het manifest op 1 oktober gereed zou zijn, maar waarschijnlijk als gevolg van de bestuursperikelen werd van de commissie verder niets meer vernomen.

Prof.dr. W.S.P. Fortuynstichting

Op 5 september 2003 was de ‘Prof.dr. W.S.P. Fortuyn Stichting. Wetenschappelijk Bureau van de Politieke Vereniging “Lijst Pim Fortuyn”’ opgericht (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 91). Op 21 februari 2004 werd het officiële oprichtingscongres van het wetenschappelijk bureau van de LPF gehouden. Centraal stond het thema ‘normen en waarden in een verweesde samenleving’. Tot de sprekers behoorden minister van Justitie Donner, de voorzitter van de Edmund Burke Stichting B.J. Spruyt en de hoogleraar P. Cliteur. Snel, die het Wetenschappelijk Bureau zou gaan leiden, stelde dat het ‘fortuynisme’ een vierde politieke stroming vormde, naast het liberalisme, het socialisme en de christen-democratie. ‘Het is een pragmatische stroming, geen ideologie... De LPF moet de partij zijn die in staat is aansluiting te vinden bij de problemen en gevoelens van de gewone mensen in het land. Noem het pragmatisch populisme’ (*de Volkskrant*, 23 februari 2004).

Pim Fortuynzaal

In november 2003 had het presidium van de Tweede Kamer besloten dat er een zaal naar Fortuyn zou worden vernoemd. Dit was tegen de procedure, aangezien alleen politici die in de Tweede Kamer zitting hadden gehad, in aanmerking kwamen voor vernoeming (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 83). Op 17 mei 2004 nam de Tweede-Kamerfractie op feestelijke wijze de Pim Fortuynzaal in gebruik. De ruimte bevond zich in het nieuwe bijgebouw van de Tweede Kamer aan het Plein, waar de LPF-fractie zich had gevestigd.

Forza! Nederland

In februari richtte P.C.I. Meijer, voormalig voorzitter van de LPF-afdeling in Hoofddorp, de partij Forza! Nederland op, naar het voorbeeld van *Forza! Italia*, de partij van de Italiaanse premier S. Berlusconi. Volgens Meijer richtte zijn partij zich op het gedachtegoed van Fortuyn, zonder zich daar blind op te staren. Begin november deed Forza! Nederland mee aan een demonstratie naar aanleiding van de moord op Van Gogh, samen met partijen als Nieuw Rechts en Het Stootblok.

publicaties

Op 8 maart publiceerde de Tweede-Kamerfractie van de LPF haar jaarverslag over 2003. De fractieleden wilden zich hierin verantwoorden tegenover de partijleden. Bij de presentatie verklaarde fractievoorzitter Herben het opstellen van het jaarverslag te zien als een voorbeeld van ‘nieuwe politiek’: ‘Als eerste partij leggen wij rekenschap af aan de kiezer’ (*de Volkskrant*, 9 maart 2004).

Op 2 april presenteerde de fractie het zogeheten ‘deltaplan integratie’, *‘De moeite waard om Nederlander te zijn’*. Volgens de partij was Nederland niet meer een samenleving – ‘een land waarin ons meer bindt dan verdeelt’ –, omdat grote groepen immigranten de Nederlandse taal niet machtig waren of de Nederlandse normen en waarden niet deelden. Om hierin verandering te brengen, diende het integratiebeleid op de schop te worden genomen. Zo moesten immigranten een ‘Nederlandercontract’ ondertekenen, waarin zij de Nederlandse normen en waarden onderschreven. Ook diende aan het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit strengere eisen te worden gesteld.

In december publiceerde Eerdmans namens de fractie het *Aanvalsplan tegen wapengeweld*. De fractie wenste onder meer de minimumleeftijd voor een wapenvergunning te verhogen van achttien naar 21 jaar, en een verbod op alle vlindermessen, valmessen en stiletto’s in te voeren.

personalia

Op 15 maart maakte mevr. M. Agema, lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland bekend dat zij haar lidmaatschap van de LPF had opgezegd. Zij leefde al enige tijd in onmin met haar partij (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 90). Agema verklaarde als onafhankelijk Statenlid verder te gaan.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Het jaar 2004 leek een goed jaar voor de sociaal-democraten. In de peilingen bleef de PvdA ondanks enige schommelingen de grootste partij – aan het begin en aan het eind van het jaar zou zij 47 zetels gehaald hebben volgens de Politieke Barometer van het Bureau Interview/NSS. Bij de Europese verkiezingen boekte de PvdA een zetelwinst.

partijleider Bos

Ook de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie W.J. Bos bleef populair – in maart bleek hij volgens het Nipo de favoriete politicus voor 29 procent van de bevolking, terwijl de leiders van CDA en VVD slechts door acht respectievelijk achttien procent als favoriet genoemd werden (*Reformatorisch Dagblad*, 13 maart 2004). Op 21 augustus stelde Bos in het televisieprogramma ‘Follow the Leader’ zich al beschikbaar voor het lijsttrekkerschap bij de komende Tweede-Kamerverkiezingen van 2007. Intern klonk evenals in 2003 (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 98) overigens ook wel kritiek op de PvdA-leider, met name op zijn soms solistische optreden en vrijblijvende uitspraken. Zo oordeelde J. Monasch, die in 2002 de verkiezingscampagne had geleid, dat Bos zich ‘presidentieel’ opstelde; het Tweede-Kamerlid J. Tichelaar vroeg zich af of Bos wel rekening hield met het verkiezingsprogramma; en zijn fractiegenoot (en oud-minister) K.G. de Vries vond: ‘Bos zou wat gearticuleerder moeten zijn in zijn politieke stellingname’ (*de Volkskrant*, 13 december 2004).

partijvernieuwing

Na de dramatische verkiezingsnederlaag in mei 2002 was de PvdA begonnen met de vernieuwing van de partijorganisatie (zie *Jaarboek 2002 DNPP*, blz. 138-139 en *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 94-95). Partijvernieuwing was volgens partijleider Bos dringend geboden, anders zou de PvdA uit elkaar vallen en opgeslokt worden door SP en VVD, zo verklaarde hij in een vraaggesprek: ‘en als het mij niet lukt, lukt het niemand’ (*het Parool*, 7 januari 2004). Partijvoorzitter R.A. Koole relativeerde de ‘apocalyptische’ boodschap van Bos, maar steunde hem in het streven naar verdere vernieuwing (*NRC Handelsblad*, 8 januari 2004). Het vernieuwingsproces stond in 2004 overigens niet stil. Gevolg gevend aan een op het congres in december 2003 aangenomen motie stelde het partijbestuur aan het begin van het jaar een commissie in om een nieuwe procedure voor de kandidaatstelling

van parlementsleden te ontwerpen (zie ook *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 98). In deze commissie namen drie leden van het partijbestuur zitting – waaronder de partijvoorzitter – en voorts een gemeenteraadslid, mevr. M. van der Garde, en een (waarnemend) burgemeester, P. Rombouts. De commissie stelde voor om in elke provincie één kandidaat voor de Tweede Kamer rechtstreeks door de leden uit die provincie te laten kiezen. Deze twaalf kandidaten zouden een verkiesbare plaats moeten krijgen op de lijst. De overige kandidaten op de lijst zouden door het partijcongres gekozen moeten worden, behalve de lijsttrekker die door alle leden in een referendum aangewezen zou worden. Het voorstel zou op het congres in december 2004 behandeld worden, maar dat congres werd vanwege het overlijden van prins Bernhard verschoven naar januari 2005.

Eind oktober verscheen een nieuw ledenblad, getiteld *Rood*, dat in de plaats kwam van *Pro&Contra* en direct onder verantwoordelijkheid van het partijbestuur viel. Daarin verschilde *Rood* van het oude blad, dat een eigen redactie kende met ‘een zekere mate van onafhankelijkheid’ (*Pro&Contra*, 25 mei 2004).

Oudkerk

R.H. Oudkerk, wethouder van Sociale Zaken, Onderwijs en Integratie in Amsterdam, zou eens per jaar cocaïne snuiven en regelmatig pornografische websites bezoeken, zo berichtte de schrijfster H. van Rooyen in een column in *het Parool* op 10 januari. Bovendien zou hij prostituees bezoeken. De PvdA-wethouder (en voormalig Tweede-Kamerlid) ontkende aanvankelijk deze feiten en sprak tegen dat hij haar zoiets zou hebben verteld. Binnen de hoofdstedelijke PvdA ontstond hierover onrust. Het gemeenteraadslid B. Olij adviseerde Oudkerk meteen op te stappen. Kort daarna werd bekend dat Oudkerk al in 2000 als Tweede-Kamerlid bedreigd of gehanteerd was vanwege prostitutiebezoek. Bij zijn kandidaatstelling voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2002 was hier niet over gesproken. Burgemeester Cohen had vervolgens in het najaar van 2002 van de politie vernomen dat de wethouder gesignaleerd was in de tippelzone aan de Theemsweg in Amsterdam. Hij had de wethouder daarop aangesproken, maar deze beschouwde dit als een privé-kwestie – aldus Cohen in het televisie-programma ‘Buitenhof’ op 18 januari 2004. De tippelzone was overigens in december 2003 door het gemeentebestuur gesloten vanwege het grote aantal slachtoffers van vrouwenhandel en de criminaliteit op deze ‘afwerkplek’. De raadsfractie van de PvdA zei naar aanleiding van deze kwestie op 19 januari het vertrouwen in Oudkerk op, die – na enige aarzeling – delfde avond zijn aftreden bekend maakte. Volgens fractievoorzitter T. Halbertsma

maakten ‘onware verhalen’ in de media de wethouder het functioneren onmogelijk (*NRC Handelsblad*, 20 januari 2004). Cohen betreunde het verlies van een ‘kleurrijk persoon’, maar meende dat Oudkerk deze onaangename afloop in eerste instantie aan zichzelf te wijten had. Oudkerk werd als wethouder opgevolgd door A. Aboutaleb, een in Marokko geboren gemeentebestuurder die voordien directeur van het instituut voor multiculturele ontwikkeling Forum geweest was.

De kwestie-Oudkerk had binnen de Amsterdamse afdeling van de PvdA nog een nasleep: drie bestuursleden stapten op 9 februari op uit onvrede over de gang van zaken en in het bijzonder over de als halfslachtig ervaren rol van de voorzitter, mevr. J. Belinfante. Eerder waren al twee bestuursleden om soortgelijke redenen afgetreden. Eind maart kondigde ook fractievoorzitter Halbertsma zijn vertrek aan.

vluchtelingen- en vreemdelingenbeleid

Het vluchtelingenbeleid van het tweede kabinet-Balkenende, en vooral de uitzetting van niet als zodanig erkende asielzoekers, wekte veel weerstand bij leden van de PvdA. In een brief aan burgemeesters en wethouders van deze partij moedigde partijvoorzitter Koole (op 4 februari) hen aan om het verzet tegen uitzetting van langdurige asielzoekers te ondersteunen. Dit ging volgens CDA-fractievoorzitter Verhagen ‘alle perken te buiten’; Koole zou volgens hem in feite oproepen tot ‘bestuurlijke ongehoorzaamheid’ (*de Volkskrant*, 5 februari 2004). Koole ontkende dit.

Op 2 april presenteerde de Amsterdamse oud-burgemeester S. Patijn aan de Tweede-Kamerfractie het rapport van de door hem voorgezeten commissie over het immigratie- en integratiebeleid (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 100), getiteld *Integratie en immigratie: aan het werk!* In de commissie zaten naast de hoogleraar sociologie G. Engbersen en drie plaatselijke politici ook drie Tweede-Kamerleden, mevr. N. Albayrak, mevr. K.Y.I.J. Adelmund en J.R.V.A. Dijsselbloem. Zij pleitten voor een meer op Amerikaanse of Canadese leest geschoeid selectief immigratiebeleid dat arbeidsmigratie regelt, en nadruk op de sociale en culturele emancipatie van migranten. Kinderen van legale migranten zouden automatisch de Nederlandse nationaliteit moeten krijgen. Anders dan het kabinet wilde de commissie voorwaarden (op het gebied van opleiding) stellen aan huwelijksmigranten en niet zozeer aan hun partners in Nederland.

Bos zei toe het rapport persoonlijk in de partij te zullen verdedigen. Hij verweet CDA, VVD en LPF het vreemdelingenbeleid teveel op angst te baseren. Ook partijvoorzitter Koole liet zich positief uit over de notitie, die in zijn ogen een ‘derde weg’ insloeg tussen ‘opsluiting in eigen

gemeenschap' en 'volledig opgeven van eigen cultuur' (*NRC Handelsblad*, 2 april 2004). Het stuk werd ook als compromis tussen deze twee opvattingen binnen de partij gezien. Er kwam ook kritiek op, met name van het Tweede-Kamerlid A.Th. Duivesteyn, die 'fantasie en daadkracht' en aandacht voor de verantwoordelijkheid van de autochtoon in het rapport miste en bovendien betreunde dat het woord 'multiculturele samenleving' in de tekst niet voorkwam (*NRC Handelsblad*, 23 april 2004). Het rapport werd besproken op het Politiek Forum dat op 24 april in Rotterdam plaats vond, en ook in verschillende afdelingen. Het stond ook op de agenda voor het partijcongres dat voorzien was voor 11 december, maar plaats vond in januari 2005.

Pronk contra Verdonk

Volgens J.P. Pronk, die geruime tijd minister van onder meer Ontwikkelingssamenwerking was geweest maar nu voorzitter was van de Vluchtelingenorganisatie Nederland (VON), stond het asielbeleid van het tweede kabinet-Balkenende op gespannen voet met de geest van de grondwet, die discriminatie verbiedt. Hij zei dit in de Burgemeester Dales-lezing op 30 januari in Nijmegen. In een interview gebruikte hij tevens de woorden 'gedeporteerd worden', hetgeen bij minister Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie associaties opriep met het transport van joodse Nederlanders naar de vernietigingskampen in de Tweede Wereldoorlog (*de Volkskrant*, 29 januari 2004). Zij brak een gesprek met hem op 10 februari af toen hij zich niet verontschuldigde en weigerde in het vervolg met hem te overleggen. Pronk hield vol dat 'deportatie' niet per se naar de Tweede Wereldoorlog verwees maar een geschikte term was voor 'het terugleiden van mensen naar een situatie die hen onder controle brengt van machthebbers voor wie zij zijn gevlucht' (*NRC Handelsblad*, 20 maart 2004). In juli besloot hij alsnog af te treden als voorzitter van de VON, waarbij hij zelf als reden aanvoerde dat hij het te druk kreeg als gezant van de Verenigde Naties voor Soedan.

campagne en uitslag Europese verkiezingen

In december 2003 had het partijcongres de kandidatenlijst en het programma van de PvdA voor de Europese verkiezingen vastgesteld (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 99-100).

De sociaal-democraten startten hun verkiezingscampagne eigenlijk op 1 mei, bij de landelijke viering van de Dag van de Arbeid in Haarlem. Deze dag stond tevens in het teken van de uitbreiding van de Europese Unie en werd dan ook georganiseerd door de aan de PvdA gelieerde

Alfred Mozer Stichting, die contacten onderhoudt met sociaal-democraten in Oost-Europa. In Haarlem sprak de Europese lijststaanvoerder, M.J. van den Berg. Bos verdedigde in zijn rede de uitbreiding van de Europese Unie, ook met Turkije. Koole zat de Politieke Campagne Commissie voor, die werd bijgestaan door een campagne-team onder leiding van M. Esser. Op 8 mei kwam de Vlaamse socialistenleider S. Stevaert naar Rotterdam om samen met Bos de Europese verkiezingscampagne officieel te starten. Vanaf 20 mei voerde de PvdA dagelijks campagne in verschillende steden onder het motto 'meer rood op straat'. De PvdA toonde zich tamelijk tevreden over de winst die zij behaalde – één zetel er bij (zie tabel 1), terwijl het totale aantal Nederlandse zetels in het Europees Parlement kleiner was geworden. Dat de sociaal-democraten bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2003 relatief (en absoluut) meer stemmen hadden gekregen dan nu, deed aan deze tevredenheid geen afbreuk.

Van der Ploeg

In de aanloop naar de Europese verkiezingen kwam een discussie op gang over de benoeming van het Nederlandse lid van de Europese Commissie (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Bos en zijn fractiegenoot F.C.G.M. Timmermans verlangden hierover een debat in de Tweede Kamer. Oud-staatssecretaris F. van der Ploeg stelde zich al in maart – met steun van zijn partij – kandidaat voor de functie die nu nog werd vervuld door Bolkestein (VVD). Van der Ploeg, nu hoogleraar economie in Florence, zette zijn opvattingen over Europa uiteen in een boekje dat in mei verscheen onder de titel *Ik geloof in Europa. Agenda voor een sterker, veiliger en democratischer Europa*. Zonder het door Bos gewenste debat werd echter mevr. N. Kroes (VVD) tot Commissaris benoemd.

beginselprogramma

Op 1 mei presenteerde Bos het ontwerpbeginselprogram, geschreven door een commissie onder voorzitterschap van Koole en Bos (zie ook *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 98). Het was een kort manifest, dat een antwoord bood op drie vragen: 'wat beweegt ons?', 'waar staan wij?' en 'wat willen wij?'. Volgens het ontwerp onderscheidde de sociaal-democratie zich van het liberalisme door haar nadruk op gelijke kansen en solidariteit, en van het conservatisme door 'een vrijzinnige moraal waarin vanzelfsprekend ruimte is voor verschillende levensbeschouwingen en culturen' (*Beginselen. Concept-manifest*, blz. 3). Ieder mens had recht op een fatsoenlijk bestaan. De ondernemingswijze productie

bracht welvaart, maar ook concentratie van macht, waarvoor sociaal-democraten tegenmacht wilden vormen. Onder bepaalde voorwaarden (toegankelijkheid, kwaliteit) wilden zij publieke voorzieningen wel aan de markt overlaten. Volgens partijvoorzitter Koole kreeg de PvdA met dit beginselprogram zijn 'ideologische veren' weer terug die zij in de jaren negentig volgens haar toenmalige politiek leider W. Kok had afgeschud (*Dagblad van het Noorden*, 3 mei 2004).

Het manifest ademde een andere, veel minder radicale geest dan het geldende beginselprogramma uit 1977. De socioloog B.A.G.M. Tromp vond de 'ruk naar rechts' te groot en miste enige verwijzing naar gewenste maatschappijhervorming (*Trouw*, 4 mei 2004). Een andere PvdA-ideoloog, de Amsterdamse hoogleraar politicologie J.W. de Beus, vond het manifest een helder, krachtig en herkenbaar stuk, al had hij graag meer nadruk willen zien op gelijkheid van levenskansen. Het ontwerp werd op 24 april besproken op het Politiek Forum in Rotterdam.

Op grond van de reacties en commentaren schreef de commissie een tweede, iets aangescherpte versie die op 31 augustus gepresenteerd en vervolgens opnieuw in de partij besproken werd. De definitieve versie zou aanvankelijk door het congres op 11 december vastgesteld worden, maar vanwege het overlijden van Prins Bernhard werd deze bijeenkomst verschoven naar januari 2005.

Irak

In 2003 had de PvdA zich uitgesproken tegen de oorlog in Irak, omdat deze werd gevoerd zonder een expliciet mandaat van de VN (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 94-95). In 2004 leek de PvdA lange tijd te aarzelen over de vraag of het verblijf van de Nederlandse troepen in Irak na 1 juli verlengd zou moeten worden. In maart kante Bos zich tegen verlenging. Op 22 juni steunde hij echter met het overgrote deel van zijn fractie de verlenging met acht maanden. Drie sociaal-democratische kamerleden verklaarden zich tegen: D.M. Samsom, mevr. G.M. van Heteren en Duivesteijn. In een door het partijbestuur aan alle leden verstuurd brief rechtvaardigden Bos en buitenland-woordvoerder A.G. Koenders de koerswijziging met verwijzing naar de toestemming van de VN voor de missie.

gekozen burgemeester

De PvdA bleek in 2003 nogal verdeeld over de vraag of de burgemeester rechtstreeks door de bevolking gekozen zou moeten worden (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 100). Ook sociaal-democratische gemeentebestuurders dachten verschillend over deze kwestie. Volgens een

enquête voelden burgemeesters wel wat voor directe verkiezing, maar gaven wethouders en raadsleden duidelijk de voorkeur aan verkiezing door de raad.

De verdeeldheid in de partij weerspiegelde zich in de projectgroep Democratische en Bestuurlijke Vernieuwing, die werd voorgezeten door de hoogleraar politicologie R.B. Andeweg. Op 23 juni presenteerde de groep in zijn rapport *Burgemeester tussen bevolking en bestuur* vier varianten van een gekozen burgemeester. De meerderheid koos voor een direct door de bevolking gekozen burgemeester, een minderheid gaf de voorkeur aan verkiezing door de gemeenteraad, zoals in het verkiezingsprogramma vastgelegd was. De groep wees echter eensgezind de bestaande benoemingsprocedure af, maar adviseerde ook om de gewenste verandering niet voor 2010 in te voeren. Op het Politiek Forum op 26 juni in Den Bosch werd uitgebreid gesproken over de varianten.

Het partijbestuur legde de kwestie in oktober aan de leden voor, zoals op het partijcongres in december 2003 al was toegezegd voor het geval de partijtop af wilde wijken van het verkiezingsprogramma. Een dergelijk ‘raadplegend referendum’ was een novum in de geschiedenis van de partij. Tussen 4 en 12 oktober konden de leden hun stem uitbrengen. Op 13 oktober maakte Koole de uitslag bekend. Ruim 19.000 partijleden (bijna 32 procent) hadden aan het referendum deelgenomen. Daarvan hield 65 procent vast aan de door de raad gekozen burgemeester en gaf slechts 34 procent de voorkeur aan een rechtstreeks door de bevolking gekozen functionaris. Gezien de hoge opkomst – ruim tweemaal zoveel als vereist – zou de fractie de uitslag serieus nemen, zo verklaarde Bos, al bleef hij zelf voorstander van directe verkiezing.

Een meerderheid van de fractie stemde op 9 november voor een grondwetswijziging die verkiezing van de burgemeester – in welke vorm dan ook – mogelijk zou maken (zie ook in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Vier leden stemden tegen, omdat deze wijziging in hun ogen vooral de weg vrij maakte voor de direct gekozen burgemeester, wat in tegenspraak zou zijn met het partijstandpunt. Eén van de vier, oud-minister K.G. de Vries, deelde later mee (in zijn weblog) dat Bos door te dreigen met aftreden de fractie zwaar onder druk had gezet bij deze stemming. Intussen bereidde de PvdA een initiatief-wetsontwerp voor om de burgemeester toch door de raad te laten kiezen.

Keer het tij

De PvdA verleende steun aan de demonstratie tegen het sociaal-economisch beleid van het kabinet – en in het bijzonder de beoogde afschaffing van vervroegde pensionering –, die op 2 oktober in Den Haag werd georganiseerd door het platform ‘Keer het tij’. De partij plaatste hiertoe

een advertentie in landelijke dagbladen op 1 oktober. De opkomst was massaal: naar schatting kwamen 300.000 demonstranten op of bij het Museumplein bijeen. Voorafgaand aan deze bijeenkomst vond een manifestatie op de Dam plaats, waar ook partijvoorzitter Koole een toespraak hield. Hij voorspelde een spoedig einde van het kabinet, omdat dit een onfatsoenlijk beleid zou voeren (zie ook in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten').

partijbijeenkomsten

Het Kenniscentrum organiseerde op 27 maart het Onderwijsfestival in Zwolle. Na enkele workshops vonden drie algemene debatten plaats, aan de hand van een discussiestuk van de Amsterdamse onderwijskundigen S. Karsten en W. Meijnen, over achterstandsbestrijding, grondwetsartikel 23 (vrijheid van onderwijs) en 'de school van de toekomst'.

verwante instellingen en publicaties

Ter nagedachtenis aan de in 1994 overleden mevr. C.I. Dales, toen minister van Binnenlandse Zaken, vond op 24 mei 2004 een seminar plaats. De bijdragen werden gepubliceerd in de bundel getiteld *'Een beetje integer bestaat niet'*. *Minister Ien Dales: een leven tussen geloof en dienen*, onder de redactie van Th.H. Dragt, L.A. Spaans en J. Peters. Oud-minister en senator E. van Thijn liet in november zijn oorlogservaringen het licht zien onder de titel *Achttien adressen*.

De Tweede-Kamerfractie liet in 2004 een aantal notities en brochures het licht zien: over het beroepsonderwijs (*Lang leve het VMBO!*), het pensioenstelsel (*Voor een toekomstvast pensioen- en levensloopstelsel*), probleemjongeren (*Als ouders het niet alleen kunnen*), ouderschap en scheiding (*'Ouder blijf je'*) en over de koopkracht van de minima en wat daar aan te doen (*Dag van de feiten*). In juni publiceerde zij in samenwerking met twintig deskundigen een manifest over de jeugdzorg, dat in september aanleiding vormde voor een aantal bezoeken aan jongeren en hulpverleners. Een verslag hiervan verscheen in november onder de titel *Jeugd zorg voor de toekomst*, geredigeerd door het Tweede-Kamerlid mevr. N.A. Kalsbeek-Jasperse. Het Bureau Jeugdzorg zou meer als een huisarts directe hulp moeten bieden. Daarnaast zouden professionals meer vertrouwen verdienen en minder bureaucratisch gecontroleerd moeten worden.

De Eerste-Kamerfractie publiceerde een aantal bijdragen aan debatten in de senaat onder de titel *Mevrouw de voorzitter... 1 jaar management by law*. Doel van de bundel was 'het verbeteren van de openheid van het werk van de Senaat'.

Het wetenschappelijk bureau van de PvdA, de Wiardi Beckman Stichting (WBS), wijdde het 25-ste jaarboek voor het democratisch socialisme in 2004 geheel aan Rotterdam. Op 8 december werd het in de havenstad gepresenteerd. Voorts publiceerde de WBS samen met de Uitgeverij Contact in juli *De toekomst van het koninkrijk. Over de dekolonisatie van de Nederlandse Antillen* van de hand van de journalist J. Jansen van Galen. Het boek beschreef de geschiedenis van de eilanden en schetste verschillende staatkundige mogelijkheden voor de toekomst. Op 30 oktober organiseerde de WBS een conferentie over 'Energieopties voor de 21ste eeuw', waarbij de in de loop van deze eeuw verwachte energieschaarste in de context van klimaatverandering werd besproken aan de hand van een in juni verschenen rapport met dezelfde titel, geredigeerd door de natuurkundigen M. Beurskens en E. Boeker en de milieukundige mevr. H. de Coninck. De landelijke werkgroep voor energie en milieu van de PvdA had hiertoe het initiatief genomen. De directeur van de WBS, P. Kalma, liet in november *Links, rechts en de vooruitgang* het licht zien. Hij brak een lans voor de linkse, sociaaldemocratische traditie van een brede en activerende verzorgingsstaat, sociale gelijkheid, een 'coöperatief kapitalisme' (in plaats van het heersende 'aandeelhouderskapitalisme') en meer participatie van burgers in het overheidsbeleid. De tegenstelling tussen links en rechts bleef volgens hem actueel in de politiek. De PvdA zou dan ook afstand moeten bewaren tot de VVD. De WBS benoemde verder een nieuwe hoogleraar voor de J.M.den Uyl-leerstoel aan de Universiteit van Amsterdam: met ingang van 1 oktober volgde L.A.Geelhoed, advocaat-generaal bij het Europese Hof van Justitie, de politicoloog E. van Thijn op.

De Jonge Socialisten (JS), de jongerenorganisatie van de PvdA, hielden op 19 en 20 juni hun voorjaarscongres in Eindhoven, waar R. Wilshaus tot voorzitter werd gekozen. Het congres besloot tot samenwerking met Dwars, de jongerenorganisatie van GroenLinks, en ROOD, de jongerenorganisatie van de SP. De samenwerking mondde uit in een gezamenlijk manifest, het *Peper-Manifest*, dat op 23 september aan de politieke leiders van de drie partijen in Den Haag werd aangeboden. Voorts congresseerde de JS op 6 november in Groningen (over armoede) en op 13 en 14 november in Rotterdam (najaarscongres).

Op 1 november kreeg de Evert Vermeer Stichting (EVS), de neveninstelling van de PvdA die zich bezig houdt met ontwikkelingssamenwerking, een nieuwe voorzitter: oud-minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen J.M.M. Ritzen. De EVS hield haar jaarlijkse Afrikadag op 3 april in Utrecht, waar de minister van Ontwikkelingssamenwerking, mevr. A.M.A. van Ardenne-van der Hoeven (CDA) en de Keniase minister van gezondheidszorg mevr. C. Ngilu de belangrijkste sprekers waren.

De Projectgroep Zorg schreef *De zorg als zorgenkind: onze diagnose. Analyse van problemen in de zorg en stellingen voor een partijdebat*. De groep, die werd voorgezeten door S. de Waal, organisatie-adviseur en lid van het partijbestuur, vroeg meer aandacht voor preventie en voor eigen keuzes van patiënt en professional, ‘waar voor je geld’ en tegenmacht daar waar macht uitgeoefend wordt.

De reeds genoemde Alfred Mozer Stichting publiceerde in mei *Over buitenland gesproken: 10 bijdragen van Wouter Bos*. In deze bundel waren toespraken en opiniërende artikelen over internationale politiek van de hand van de partijleider opgenomen.

Het Centrum voor Lokaal Bestuur (CLB) belegde op 13 maart in Utrecht een bijeenkomst over dualisme. De hoogleraar staatsrecht D.J. Elzinga hekelde in een kritisch betoog de ‘vervuiling’ van het dualisme en pleitte voor versterking van het politieke profiel van de gemeenteraad. Het CLB organiseerde het festival van het Binnenlands Bestuur op 9 oktober in Utrecht – een week later dan aanvankelijk voorzien, vanwege de demonstratie op 2 oktober. De hoogleraar politicologie (en oud-senator) J.J. van den Berg hekelde in de Wibaut-lezing de ‘slonzigheid waarmee de PvdA haar lokale bestuurstaak en haar lokale bestuurders behandelt’ (*Lokaal Bestuur*, november 2004).

De in 2003 opgerichte afdeling New York schreef *Amerikaanse toestanden. Zeventien succesverhalen uit de V.S.* De bedoeling was om te laten zien dat ook sociaal-democraten iets konden leren van Amerikaans beleid op verschillende gebieden.

personalia

Op 23 juni overleed mevr. H. Verwey-Jonker, één van de oprichters van de PvdA en van 1954 tot 1957 lid van de Eerste Kamer.

Mevr. J. van Nieuwenhoven werd op 27 oktober gedeputeerde van de provincie Zuid-Holland en verliet daarom de Tweede Kamer, waarvan zij 23 jaar lid was geweest – waaronder vier jaar als voorzitter. In 2002 had zij bovendien de fractie korte tijd voorgezeten. In die functie werd zij opgevolgd door mevr. S. Dijkema, terwijl mevr. C.W.J.M. Roefs haar zetel in de Kamer overnam.

Socialistische Partij (SP)

Ook in 2004 zette de SP haar vooruitgang voort. Het ledental steeg met bijna duizend naar 44.299, en bij de Europese verkiezingen kreeg de partij er een zetel bij. Toch moest de SP ook een minpunt noteren: de Tweede-Kamerfractie ging terug van negen naar acht leden als gevolg van het vertrek van A. Lazrak.

In december 2003 werd bekend dat het kamerlid Lazrak sinds 1 januari van dat jaar niet langer zijn 'schadeloosstelling' (zijn inkomen als kamerlid) aan de SP afdroeg (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 108-109). De volksvertegenwoordigers van de SP dienen voorafgaande aan hun kandidaatstelling een contract te ondertekenen waarin zij toezeggen hun inkomsten uit deze functie aan de partij af te dragen, die hun vervolgens weer een deel van het bedrag uitkeert. Met deze zogeheten 'afdrachtregeling' hoopt de partij baantjesjagers buiten de deur te houden en tegelijk haar inkomsten te vergroten. Voor Tweede-Kamerleden van de SP betekent dit dat zij hun brutosalaris van ruim 7.100 euro per maand aan de partijkas overmaken, waarna zij 2.165 euro netto (in 2003 nog 1.900 euro) terugkrijgen.

Bij zijn conflict met de partijleiding speelde volgens Lazrak ook mee dat hij in september 2003 als partijvertegenwoordiger uit de op initiatief van de SP ingestelde Parlementaire commissie integratiebeleid was gestapt, zonder daarin Tweede-Kamerfractie- en partijvoorzitter J.G.Ch.A. Marijnissen te kennen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 108). 'Hij vindt dat ik de partij daarmee schade heb berokkend. Ik heb over die stap niet met hem overlegd, ik heb hem op de hoogte gesteld' (*Trouw*, 15 januari 2004). Na zijn terugtreden uit de commissie zou Lazrak zijn portefeuille als kamerlid en zijn fractiemedewerker zijn kwijtgeraakt.

In een gesprek met Marijnissen en de voorzitter van de Eerste-Kamerfractie M.J.M. Kox gaf Lazrak te kennen niet bereid te zijn langer aan de financiële regeling mee te werken. Het partijbestuur van de SP stuurde hem daarop in december 2003 een brief, waarin hij te verstaan kreeg dat hij zijn inkomsten weer diende af te dragen aan de partijkas. Wanneer Lazrak in gebreke bleef, zou hij worden geroyeerd. Lazrak ging niet op het ultimatum in, maar zocht de publiciteit. In een interview beschuldigde hij partijleider Marijnissen van 'koppelbaaspraktijken', omdat hij financieel geheel afhankelijk van hem zou zijn (*NRC Handelsblad*, 12 januari 2004). Volgens Lazrak ging het echter niet alleen over financiën: hij zou ook met Marijnissen van mening verschillen over het integratievraagstuk. Bovendien keurde hij de autoritaire wijze waarop Marijnissen de fractie zou leiden af. 'Voor een minder geslaagd Kameroptreden krijg je ten overstaan van andere fractieleden de wind van voren. Je wordt gekleineerd, althans zo voel ik dat.'

Na twee bemiddelingspogingen van Kox op 15 en 19 januari verklaarde Lazrak zich niet van de SP-fractie te willen afsplitsen. Afgesproken werd dat hij zou gaan praten met het partijbestuur en met Marijnissen. Deze laatste zei dat Lazrak de beschuldigingen aan zijn adres zou

moeten ‘waarmaken of terugnemen’ voordat hij weer in de fractie kon terugkeren (*de Volkskrant*, 20 januari 2004). Ook verklaarde Marijnissen dat van wijziging van de afdrachtregeling geen sprake kon zijn. Van het geplande gesprek kwam niets terecht – volgens Lazrak omdat Marijnissen niet met hem wilde praten, volgens de SP omdat Lazrak te elfder ure een afspraak met het partijbestuur afzegde. Op 2 februari zegden de Tweede-Kamerfractie en het partijbestuur van de SP unaniem hun vertrouwen in Lazrak op en vroegen hem zijn zetel ter beschikking te stellen. Lazrak besloot evenwel om als eenmansfractie verder te gaan. Nadat Lazrak niet had gereageerd op het verzoek van de partijraad van de SP op 28 februari om zijn kamerzetel aan de partij af te staan, besloot het partijbestuur op 2 juli hem als partijlid te royeren.

afdrachtregeling

Lazrak stond in de SP niet alleen in zijn verzet tegen de afdrachtregeling. In januari 2004 schorste het afdelingsbestuur van de SP in Heerenveen het raadslid H. de Wit. Reden was het feit dat hij zijn zetel niet ter beschikking wilde stellen aan de partij, nadat hij anderhalf jaar lang nauwelijks de raads- en commissievergaderingen had bijgewoond. In het conflict speelde mee dat De Wit zijn raadsvergoeding niet had willen afstaan. In dezelfde maand zette de SP-fractie in de Provinciale Staten van Gelderland H. de Boer uit de fractie, mede omdat hij zijn vergoeding als Statenlid niet aan de partij wilde afdragen. In maart ontstond een conflict in de SP-fractie van de deelraad Amsterdam-Noord, toen twee fractieleden hun raadsvergoeding niet aan de partij wensten over te maken.

oorlog in Irak

Op 20 maart werd in Amsterdam een landelijke demonstratie gehouden tegen de ‘bezetting’ van Irak door de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. De manifestatie was georganiseerd door het ‘Platform tegen de nieuwe oorlog’, waarvan de SP lid was. Zo’n duizend mensen liepen mee in de betoging, aanzienlijk minder dan de 70.000 die in 2003 tegen de oorlog in Irak hadden gedemonstreerd (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 106).

programma Europese verkiezingen

Op 6 september 2003 had de partijraad een commissie ingesteld die het ontwerpprogramma voor de Europese verkiezingen van juni 2004 moest opstellen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 108). Bespreking van het

concept in de afdelingen leverde 353 wijzigingsvoorstellen op. Op de partijraad van 28 februari 2004 werd de definitieve versie – met als titel *Wie zwijgt, stemt toe!* – vastgesteld. Belangrijkste punt was de eis dat de overdracht van bevoegdheden van nationale staten aan Brussel zou worden stopgezet.

kandidatenlijst Europese verkiezingen

De partijraad van september 2003 had ook een kandidatencommissie in het leven geroepen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 108). Tot 13 januari 2004 hadden 73 partijleden zich als kandidaat aangemeld. Half februari stelde de kandidatencommissie de zittende europarlementariër E.T.M. Meijer voor als lijsttrekker. De partijraad wees hem op 28 februari vervolgens als eerste man aan. Op de tweede plaats stond R. Roovers, oud-lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant en medewerker van de SP-eurofractie in Brussel. Nummer drie was mevr. K.T. Liotard, werkzaam bij LASER, een uitvoeringsorgaan van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

campagne en uitslag Europese verkiezingen

De SP voerde haar campagne, die geleid werd door oud-partijsecretaris Kox, onder de leus ‘stuur een waakhond naar Brussel’. Vanaf de SP-verkiezingssite konden bezoekers gratis sms-berichten versturen aan ‘eurosceptische vrienden’ om hen op te wekken op de SP te stemmen. De Europese verkiezingen verliepen voor de SP zeer succesvol: het aantal zetels ging van een naar twee (zie tabel 1) – echter één minder dan het gestelde doel van drie zetels. Naast de zittende europarlementariër Meijer werd de als derde op de SP-kandidatenlijst staande Liotard met voorkeurstemmen verkozen.

Europese grondwet

Vlak na de Europese verkiezingen bereikten de regeringsleiders van de Europese Unie overeenstemming over een grondwet voor Europa. Hoewel het op dat moment nog niet geheel zeker was of er in Nederland hierover een referendum zou worden georganiseerd, kondigde de SP al de oprichting van het comité ‘Nee tegen deze Europese Grondwet’ aan.

linkse samenwerking

Op 26 juni hield partijleider Marijnissen in *de Volkskrant* een pleidooi om voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 2007 tot vergaande

samenwerking met de PvdA en GroenLinks te komen teneinde een alternatief te kunnen bieden voor het beleid van het tweede kabinet-Balkenende. Concreet stelde hij voor dat de drie partijen een minimumprogramma van 25 punten zouden opstellen, en een schaduwkabinet zouden vormen. PvdA-leider Bos en GroenLinks-aanvoerder Halsema reageerden verbaasd, omdat zij niet door Marijnissen van tevoren van zijn initiatief op de hoogte waren gesteld. Bos wees er verder op dat de SP bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer en het Europees Parlement een lijstverbinding met de PvdA had afgewezen. Binnen de SP bleek eveneens niet iedereen geporteerd voor zo'n 'strategische alliantie'; tijdens de discussie hierover op de partijraad van 11 september vreesde een aantal aanwezigen dat de SP ondergesneeuwd zou raken. In september bood ROOD, het organisatieverband van jongeren in de SP, samen met de Jonge Socialisten in de PvdA en Dwars, de jongerenorganisatie van GroenLinks, aan de partijleiders van SP, PvdA en GroenLinks het zogeheten *Peper-Manifest* aan. Hierin werd gepleit voor de totstandkoming van een linkse coalitie (zie in deze Kroniek onder PvdA).

Manifest 'Marktwerking in de zorg? Nee'

Op 26 oktober verscheen in *de Volkskrant* het door het Tweede-Kamerlid mevr. A.C. Kant opgestelde manifest 'Marktwerking in de zorg? Nee'. Meer dan veertig ondertekenaars – overwegend artsen, wetenschappers en bestuurders – wezen hierin op de volgens hen schadelijke effecten van de door het kabinet-Balkenende beoogde vergroting van de concurrentie in de gezondheidszorg, zoals oplopende kosten, afnemende kwaliteit en toenemende bureaucratie. Na publicatie van het manifest kwamen er dezelfde dag nog vierhonderd adhe-siebetuigingen binnen. Het Koninklijk Nederlands Medisch Genootschap, de Orde van Medisch Specialisten en de Nederlandse Patiënten Consumenten Federatie hadden echter weinig op met het manifest.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Bij tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen die op 17 november werden gehouden als gevolg van gemeentelijke herindelingen deed de SP het behoorlijk goed. In Zutphen won de partij een zetel; in Deventer en Zevenaar bleef het zeteltal stabiel maar boekte zij wel procentuele vooruitgang.

acties

In het kader van de campagne ‘Red de solidariteit’, waarin de SP de gevolgen wilde onderzoeken van het bezuinigingsbeleid van het tweede kabinet-Balkenende (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 106), hield de partij samen met het SP-Ouderenplatform in de eerste helft van 2004 een enquête onder medewerkers en bewoners van verpleeg- en verzorgingstehuizen. Uit het onderzoek, waarvan de resultaten in augustus werden gepubliceerd, bleek onder meer dat de werkdruk voor het personeel veel te groot was. Eveneens in het kader van ‘Red de solidariteit’ opende de Tweede-Kamerfractie op 20 januari de zogeheten ‘Minlijn’, een ‘telefoon- of emailmeldlijn om inzicht te krijgen in de gevolgen van de kabinetsmaatregelen op het inkomen van mensen’ (*Spanning*, 29 januari 2004). De iets meer dan duizend reacties werden samengevat in het rapport *Nederland in de min*. Onder dezelfde vlag begon de SP in juli met een campagne tegen de kabinetsplannen om met ingang van 2005 een no-claim-systeem in het ziekenfonds te introduceren. Onder de leus ‘No claim? No way’ zamelde de SP protesthandtekeningen in. De actie was voor de SP zelf ‘van groot strategisch belang... Het gaat om een cruciaal thema’ (*Spanning*, 24 juni 2004).

Op 14 januari voerde de SP actie bij winkels van het supermarktconcern Aldi tegen de slechte arbeidsverhoudingen binnen het bedrijf.

Op 2 oktober nam de SP in het kader van ‘Keer het tij’ – een samenwerkingsverband van een aantal organisaties inclusief de SP, Groen-Links en de PvdA – deel aan een door het FNV en CNV georganiseerde demonstratie in Amsterdam tegen het tweede kabinet-Balkenende (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’).

internationale contacten

Van 2 tot 10 januari bezochten het Tweede-Kamerlid H. van Bommel, Eerste-Kamerlid mevr. A.H. Meulenbelt en ROOD-voorzitter D. van Vugt Israël en de bezette gebieden. Zij wilden een onderzoek instellen naar de levensvatbaarheid van het vredesproces. De delegatie sprak onder meer met de Palestijnse president Y. Arafat.

In april bracht een vertegenwoordiging van de SP – met onder meer senator Kox – een bezoek van tien dagen aan het relatief veilige noorden van Irak, op uitnodiging van leden van de Iraakse Regeringsraad. In Irak sprak de delegatie onder meer met enkele leden van de Nationale Regeringsraad. In oktober bezocht een Iraakse delegatie op uitnodiging van de SP Nederland. Leider van de vertegenwoordiging was M.J. Mohammed, lid van het bestuur van de Iraakse Communistische Partij.

partijbijeekkomsten

Op 20 januari startte partijleider Marijnissen in Overijssel de ‘provincietour’. In twaalf maanden wilde de SP-leider een tournee maken langs alle provincies, onder het motto ‘de Haagse waan verlaten en het land in naar de mensen toe’ (*de Tribune*, 20 februari 2004). Elk werkbezoek duurde een kleine week, waarin veel tijd was ingeruimd voor ontmoetingen met mensen in de provincie en voor debat.

Op 23 april organiseerde het oud-Tweede-Kamerlid R.J.L. Poppe samen met het Nederlands Architectuur-instituut (NAi) een debat over het onderwerp ‘slopen of renoveren?’. Eén van de sprekers, de hoogleraar woningverbetering en woningbeheer A. Thomsen, stelde dat renovatie meer aandacht moest krijgen als alternatief voor het slopen van woningen.

Op 5 juni vond de vierde Ouderendag van de SP plaats in Utrecht. Tot de sprekers behoorde partijleider Marijnissen.

Op 13 september wisselden leden van de werkgroep Solidair – die fungeert ‘als spreekbuis van de SP richting de werkenden’ (Spanning, 28 oktober 2004) – van gedachten over de vraag waaraan het meeste behoefte was op het gebied van de ‘strijd in de bedrijven’ (Spanning, 25 november 2004). Besloten werd een speciale website op te zetten.

Het sinds 2000 door de SP georganiseerde culturele Festival Tomaat, dit jaar omgedoopt tot ‘Tomaat 2004’, werd op 19 september in Amsterdam gehouden. Zo’n 1.600 personen – overwegend partijleden – bezochten de bijeenkomst. Het partijbestuur besloot om in 2005 niet opnieuw een dergelijk festival te organiseren, omdat het niet was gelukt een substantieel aantal bezoekers van buiten de SP te trekken.

Op 3 november organiseerde het Milieu Alarmteam van de SP een bijeenkomst over de bedreigingen van het Waddengebied. Een van de sprekers was het Tweede-Kamerlid mevr. K. van Velzen.

verwante instellingen en publicaties

In september publiceerde de Tweede-Kamerfractie *Biologische landbouw prijzenswaardig. Tien-puntenplan voor tien procent biologisch in 2010*, van de hand van het fractielid Van Velzen en fractiemedewerkster L. Peppelenbos. Het tweetal wilde met tien concrete voorstellen de biologische landbouw stimuleren. Zo dienden bijvoorbeeld in kantines van overheidsinstanties meer biologische producten te worden verkocht. In dezelfde maand verscheen *Beter belast. Voorstellen voor een doordachtere en eerlijkere fiscale behandeling van het eigen huis*. Hierin deed de SP voorstellen om de hypotheekrenteaftrek aan te passen. Aan de nota was bijgedragen door J. Linde, medewerker van het weten-

schappelijk bureau van de SP, Tweede-Kamerfractiemedewerker E. Irrgang en Tweede-Kamerlid Kant. De beide laatste auteurs schreven ook het rapport *De gemeenschap op kosten. Bovenmatige loonstijgingen in de (semi-)publieke sector*. Het tweetal stelde ook de alternatieve rijksbegroting van de SP voor 2005 op, die het licht zag onder de titel *Van harte beterschap*.

In november verscheen onder auspiciën van de Tweede-Kamerfractie het rapport *Onwijs duur onderwijs! Uitkomsten van de enquête naar de schoolkosten*, geschreven door het Tweede-Kamerlid mevr. F. Vergeer en fractiemedewerker M. Bosman. Uit onderzoek dat de SP in de zomer van 2004 had ingesteld, was gebleken dat de schoolkosten substantieel waren gestegen. De partij stelde onder meer voor het lesgeld af te schaffen en de vrijwillige ouderbijdrage op termijn te elimineren.

In de zomer verscheen van de hand van het Eerste-Kamerlid Meulenbelt *Habibi, habibi. Gaza-dagboek*. Hierin schetste zij een beeld van het leven in de Gaza-strook, waar zij in 2003 enige tijd verbleef.

Op 4 oktober presenteerde het Eerste-Kamerlid R.A.A.G.M. van Raak de door hem geredigeerde bundel *Socialisme – What's left?*. In deze publicatie gaat een aantal socialisten van tegenwoordig in op sleutelteksten van voorgangers. Zo behandelde bijvoorbeeld oud-minister Pronk (PvdA) een opstel van de voormalige PvdA-leider J.M. den Uyl.

Het wetenschappelijk bureau van de SP gaf in het voorjaar het rapport *De nieuwe woningnood* uit, van de hand van N. Schouten. Als gevolg van de liberalisering van de woningmarkt was er nieuwe woningnood ontstaan, waardoor woningzoekenden niet zelden jarenlang moesten wachten op een woning. Schouten stelde onder andere voor dat er meer goedkopere woningen zouden worden gebouwd.

Op 6 juni vond de algemene ledenvergadering plaats van ROOD, het organisatieverband van jongeren in de SP. De aanwezigen herkozen D. van Vugt als voorzitter. Op 26 juni organiseerde ROOD een groot feest in Eindhoven, bedoeld tegen de afbraak van cultuur en poppodia. Op 29 augustus hield ROOD een ledendag, waarop onder meer werd bevestigd dat de jongerenorganisatie een integraal onderdeel van de SP diende te blijven. Het bestuur stelde verder een conceptjaarplan op, dat op 24 oktober door de leden werd vastgesteld.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

De SGP werd – evenals de ChristenUnie – in 2004 geconfronteerd met problemen voortvloeiende uit het declaratiegedrag van de leden van de gezamenlijke eurofractie. Mede daardoor viel de uitslag van de Europese verkiezingen voor de ChristenUnie/SGP wat tegen. Deze en andere gebeurtenissen zetten ook de relatie tussen beide partijen enigszins

onder druk (zie in deze Kroniek onder ChristenUnie). Daarnaast debatteerde de SGP over voor haar wezenlijke zaken: het volwaardige partijlidmaatschap voor vrouwen en de vraag hoe een theocratische partij als de SGP zich in de huidige samenleving moest opstellen.

jaarvergadering

De jaarvergadering van de SGP werd op 28 februari in Utrecht gehouden. In zijn rede zei partijleider B.J. van der Vlies dat de SGP zich bij het integratiedebat moest realiseren ‘dat we zelf ook een kleine minderheid zijn’ (*Reformatorisch Dagblad*, 1 maart 2004). De partij zou hier dan ook met ‘bescheidenheid en voorzichtigheid’ moeten opereren (*Nederlands Dagblad*, 1 maart 2004). Volgens Van der Vlies had zijn partij gemengde gevoelens ten aanzien van de religieuze pluriformiteit. Aan de ene kant was het haar bepaald niet om het even of een kerkgebouw dan wel een moskee bezocht werd. Aan de andere kant diende ook de SGP te werken aan het vreedzaam samenleven tussen de verschillende godsdiensten en culturen.

De jaarvergadering was de laatste algemene vergadering die in de maand februari werd gehouden. Om formele redenen moest de SGP deze jarenlange traditie (die was begonnen in 1933) verlaten. In het vervolg zou de jaarvergadering op de laatste zaterdag van maart of in voorkomend geval de eerste zaterdag van april worden gehouden.

partijvoorzitter

Het leiden van deze jaarvergadering was de laatste activiteit als partijvoorzitter van ds. D.J. Budding, die in 2003 te kennen had gegeven bij deze gelegenheid te zullen aftreden. Ds. A. van Heteren, die op 31 oktober 2003 door het hoofdbestuur als zijn opvolger was aangewezen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 114), werd tijdens de jaarvergadering als lid van het hoofdbestuur herkozen.

Naast de partijvoorzitter kende de SGP ook een ‘algemeen voorzitter’, die het eigenlijke politiek-organisatorische werk deed en het externe gezicht van de partij was. In november 2000 had het hoofdbestuur besloten de functie van partijvoorzitter in twee posten te splitsen (zie *Jaarboek 2000 DNPP*, blz. 199). Sinds die tijd was het hoofdbestuurslid W. Kolijn ‘algemeen voorzitter’.

radio en televisie

Aan de vooravond van de jaarvergadering maakte het hoofdbestuur van de SGP bekend dat het een commissie had ingesteld die moest onder-

zoeken of het beleid van de partij ten aanzien van de omgang met de media nog wel paste bij de inmiddels gegroeide praktijk. Naast Van der Vlies, Kolijn en Van Heteren nam W. van Belzen, burgemeester van Graafstroom, in de commissie zitting.

In 1994 had het hoofdbestuur zich voor het laatst over deze zaak uitgesproken. De regel dat om principiële reden geen 'actief' gebruik gemaakt mocht worden van radio en televisie, werd toen niet gewijzigd. Concreet betekende dit onder meer dat wanneer een SGP-vertegenwoordiger een microfoon of camera werd voorgehouden, hij die niet hoefde te ontwijken ('passief' gebruik) (*Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 81-82).

Volgens Kolijn was sindsdien mede door de veranderingen in het medialandschap het onderscheid tussen actief en passief gebruik een steeds grijzer gebied geworden. Vertegenwoordigers van de partij op de verschillende politieke niveaus voelden zich daar ongemakkelijk bij. Van Heteren vond radio en televisie – en zeker de laatste – echter 'gevaarlijke media' en 'niet erg geëigende middelen' om het SGP-standpunt uit te dragen. Wat betreft het meewerken aan een radioforum, wat het Tweede-Kamerlid C.G. van der Staaij deed, merkte Van Heteren op dat hij er zelf 'uiterst terughoudend' in zou zijn (*Nederlands Dagblad*, 28 februari 2004).

Binnen de partij was Van Heterens opvatting geen gemeengoed. M. de Bruyne, voorlichter van de Tweede-Kamerfractie, stelde dat de SGP de plicht had 'om uit de schulp te kruipen en als dat mogelijk is de vooroordelen die er leven over de partij weg te nemen' (*Reformatorisch Dagblad*, 3 juni 2004). Hij voegde daaraan toe dat tijdens een vorige verkiezingscampagne de kamerfractie het televisieprogramma 'NOVA' toestemming had gegeven haar onder bepaalde voorwaarden een dag te volgen.

In december bood de partijcommissie haar bevindingen aan het hoofdbestuur aan. Het bestuur onderschreef de conclusies, die onder meer inhielden dat de bestaande richtlijn op hoofdpunten gehandhaafd moest worden. Verder kon een bestuurder of volksvertegenwoordiger van de SGP 'desgevraagd' medewerking verlenen aan een optreden voor radio en televisie ter toelichting of verdediging van partijstandpunten, 'tenzij de uitzending een karakter heeft dat zich niet verdraagt met de boodschap van de SGP, van de betreffende omroep of programmamaker geen objectieve weergave mag worden verwacht, of uitzending op zondag zal plaatsvinden' (*Jaarverslag 2004 SGP*, blz. 17). Het officiële besluit tot aanpassing van de bestaande richtlijn zou door het hoofdbestuur in 2005 worden genomen.

In december 2003 had de SGP de kandidatenlijst voor de Europese verkiezingen vastgesteld. Evenals in 1999 voerde de zittende europarlementariër B. Belder de lijst aan (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 119). Belder hield – evenals het Tweede-Kamerlid Van der Staaij – op de jaarvergadering in februari 2004 een inleiding over het thema ‘Europa en Nederland: wat is de invloed van de Europese wetgeving in het dagelijks leven en hoe verhoudt zich dat met de SGP-beginselen?’. Hij wees daarbij op het partijstandpunt dat Turkije niet in de Europese Unie thuishoort, omdat het ‘én een islamitisch karakter heeft én geografisch grotendeels buiten Europa ligt’ (*de Banier*, 16 april 2004). Ook somde hij de onoverkomelijke bezwaren op die de eurofractie van de Christen-Unie en de SGP tegen de Europese grondwet had.

In de periode vóór de Europese verkiezingen roerde zich – evenals vorige keren (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 79) – binnen de SGP dat deel van de partij dat principiële bezwaren had tegen deelname van de partij aan de verkiezingen. Met name in het blad *In het spoor* van de oppositionele, behoudende Landelijke Stichting ter Bevordering van de Staatskundig Gereformeerde Beginselen verschenen artikelen gericht tegen Europese integratie en deelname aan de Europese verkiezingen. Eén van de argumenten daarbij was dat God in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) de Nederlanders een zelfstandig volksbestaan had geschonken. Daarom mochten ‘wezenlijke delen’ van die geschonken soevereiniteit niet aan Europa worden afgestaan (*Nederlands Dagblad*, 24 april 2004). Op 3 juni riepen dertien predikanten uit de behoudende kleinere kerkverbanden ter rechterzijde van de Gereformeerde Gemeenten en uit de Hersteld Nederlandse Hervormde Kerk in een advertentie in het *Reformatisch Dagblad* op om niet te gaan stemmen voor het Europees Parlement. Verder kreeg de redactie van het partijblad *de Banier* het verzoek om ook tegenstanders van deelname aan de Europese verkiezingen aan het woord te laten, maar daaraan werd niet voldaan.

In een reactie gaven algemeen voorzitter Koliijn en J.W. van Berkum, medewerker van de Guido de Brès-Stichting – het wetenschappelijk bureau van de SGP – aan waarom stemmen voor het Europees Parlement wél verantwoord was. Ook zij waren van mening dat te veel bevoegdheden naar Europa waren overgeheveld en dat waar Europese samenwerking noodzakelijk was, niet een Europese Unie in de huidige vorm vereist was. Maar de Europese Unie was wel een wettige overheid en daarom ook Gods dienaar, hetgeen voor de SGP de verantwoordelijkheid met zich meebracht in het Europees Parlement de Europese overheid op te roepen ‘Gods heilzame geboden als richtsnoer te nemen

bij het maken van wet en regelgeving' (*Reformatorisch Dagblad*, 21 mei 2004). Na de advertentie van de predikanten plaatste de SGP nog een aantal advertenties in het *Reformatorisch Dagblad* met de oproep om juist wel te gaan stemmen.

Zie voor de SGP en de Europese verkiezingen – zoals het verkiezingsprogramma alsmede de verkiezingsuitslag – verder in deze Kroniek onder ChristenUnie.

godsdienstvrijheid

Begin juni kwam in de SGP een discussie op gang over haar theocratische uitgangspunten, in het bijzonder over wat de afwijzing inhield van de godsdienstvrijheid op basis van artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB), waarin staat dat de overheid de taak heeft 'te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst'. Uit een rondgang van het *Reformatorisch Dagblad* van 5 juni langs zestien staatkundig-gereformeerde (gewezen) lokale politici bleek dat zij uiteenlopend hadden gestemd of zouden stemmen over de komst van een moskee in hun gemeente. Voorstemmers beriepen zich op de door hen afgelegde ambtseed, waardoor zij impliciet erkenden dat de godsdienstvrijheid een zaak was waarover de landelijke overheid ging. Ook werd uit de enquête duidelijk dat men niet wist waar de grens getrokken moest worden. Wel tegen een moskee, maar niet tegen een rooms-katholieke kerk? Algemeen voorzitter Kolijn en J. Mulder, directeur van de Guido de Brès-Stichting, verklaarden dat zij zich als gemeenteraadslid niet tegen de komst van een moskee zouden verzetten. Mulder beschouwde artikel 36 als een ideaal, maar dan met een 'dikke streep onder ideaal' (*Nederlands Dagblad*, 12 juni 2004). Hij meende dat in de huidige situatie voor de SGP zelf de godsdienstvrijheid even zinvol was als de door haar aanvaarde democratie, namelijk als ruimte waarin gewerkt kon worden. De SGP zou volgens Mulder de godsdienstvrijheid dan ook moeten respecteren. Hij voegde er aan toe er niet aan te moeten denken dat de huidige overheid zou beslissen welke religie haar voorkeur had en welke als een 'valse godsdienst' moest worden aangemerkt.

Partijleider Van der Vlies stelde op zijn beurt dat hij zich wel als gemeenteraadslid tegen de komst van een moskee gekeerd zou hebben. Dat standpunt paste volgens hem ook goed in het bredere kader van verzet tegen islamisering van de samenleving dat de SGP voerde. Op de vraag of een SGP-raadslid zich zou moeten verzetten tegen de bouw van een rooms-katholieke kerk, antwoordde Van der Vlies dat hij niet de behoefte had 'om daar een punt van te maken' (*Reformatorisch Dagblad*, 8 juni 2004). Overigens waren zowel Van der Vlies als Kolijn en Mulder van mening dat een SGP-raadslid in kwesties met betrekking tot

artikel 36 vrij naar zijn geweten moet kunnen stemmen; aan een algemene richtlijn was geen behoefte.

Het tolerante standpunt van Van der Vlies ten opzichte van een te bouwen rooms-katholieke kerk viel niet in goede aarde bij de Stichting ter Bevordering van de Staatkundig Gereformeerde Beginselen. In haar blad noemde zij het verschil in behandeling van een moskee en een rooms-katholieke kerk 'meten met twee maten'. Dat gold volgens de redactie trouwens ook voor het feit dat de SGP wel rooms-katholieke landen als bijvoorbeeld Polen tot de Europese Unie wilde toelaten, maar niet het islamitische Turkije. Ook 'Rome' was nog steeds een valse religie die geweerd moest worden (*In het spoor*, juli 2004).

In december riepen de SGP-jongeren het partijbestuur op zich opnieuw te bezinnen op het theocratisch gedachtegoed van de partij. Deze stap werd gezet naar aanleiding van de uitkomsten van een enquête die de commissie 'Theocratie' van de jongeren had gehouden onder ruim zestig staatkundig-gereformeerde raadsleden en Statenleden over de verhouding tussen theocratie en de bestuurspraktijk. De SGP-jongeren constateerden dat vanuit het theocratisch ideaal de staatkundig-gereformeerden de vrijheden van godsdienst en onderwijs nooit voluit principieel voor hun rekening hebben kunnen nemen. Nu deze twee vrijheden evenwel als gevolg van de sterk toegenomen secularisatie en de integratieproblematiek van moslims steeds meer ter discussie gesteld werden, zag de SGP zich in toenemende mate genoodzaakt als verdediger van deze vrijheden op te treden, met name ook om de belangen van de eigen achterban veilig te stellen. Op gemeentelijk niveau echter werd dan weer door sommige SGP-ers vanuit het theocratisch ideaal tegen de bouw van een moskee gestemd. Volgens de SGP-jongeren zou het debat moeten gaan over de vraag 'in hoeverre het mogelijk is in het verkiezingsprogramma en het politieke en maatschappelijke debat de vrijheid van onderwijs en de vrijheid van godsdienst te verdedigen, terwijl in het beginselprogramma het ideaal overeind blijft staan' (*Reformatorisch Dagblad*, 7 december 2004).

vrouwenlidmaatschap

Evenals in 2003 (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 116-118) kwam in 2004 binnen de SGP de positie van de vrouw in de partij aan de orde. Wethouder W.J. van Duijn uit Katwijk, zelf voorstander van een volwaardig lidmaatschap voor vrouwen van de partij, hield voor de zomer samen met enkele geestverwanten een anonieme peiling onder SGP-wethouders. Daaruit bleek dat ruim zestig procent geen moeite had met het volwaardig vrouwenlidmaatschap. Algemeen voorzitter Kolijn was hiervan niet onder de indruk: 'ik hoor vanuit kiesverenigingen heel

andere geluiden. Zij vinden dat SGP-wethouders erg vooruitlopen' (*Reformatorisch Dagblad*, 8 oktober 2004).

Tijdens een conferentie van de Guido de Brès-Stichting op 6 oktober zei de SGP-wethouder van Rijnwoude C.J. van Velzen dat hij er voorstander van was dat de kiesverenigingen de vrijheid zouden krijgen zelf te bepalen of zij vrouwen als partijlid zullen toelaten en hen op gemeentelijke kandidatenlijsten plaatsen. Het officiële partijstandpunt over de plaats van de vrouw in de politiek hinderde hem in zijn functioneren als wethouder, zo zei hij, terwijl bovendien de samenwerking met de ChristenUnie er door werd 'bezwaaard' (*Reformatorisch Dagblad*, 7 oktober 2004). Hij riep het hoofdbestuur van de SGP op een open debat over de politieke positie van de vrouw mogelijk te maken. Volgens Kolijn gaf het hoofdbestuur 'deels al uitvoering' aan de oproep van Van Velzen, doordat zij een commissie had ingesteld die de bijbelse onderbouwing van het SGP-standpunt over de vrouw in de politiek nog eens tegen het licht moest houden (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 118).

Wat betreft het door het Clara Wichman Instituut in november 2003 aangespannen proces tegen de Nederlandse staat en de SGP (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 118) waren er in 2004 geen nieuwe ontwikkelingen.

vitale kiesverenigingen

In augustus maakte het hoofdbestuur bekend dat zij – zoals ook in 1996 en 1997 was gebeurd – door middel van regiobijeenkomsten in gesprek wilde gaan met de basis van de partij. De bedoeling was dat vanaf september alle vijftien regio's elke twee jaar een keer zouden worden bezocht. Op deze bijeenkomsten waren niet alleen de bestuursleden van de kiesverenigingen maar ook de partijleden welkom. Het thema van de eerste serie regiobijeenkomsten was: 'Hoe houden (en krijgen) wij onze kiesverenigingen vitaal'. Kolijn zei dat er kiesverenigingen waren die nauwelijks iets aan politiek deden. Volgens hem zouden de kiesverenigingen zich vooral moeten bezighouden met het gemeentelijk beleid en met bezinning op de staatkundig-gereformeerde beginselen. Met name wat dit laatste betreft bespeurde hij 'een ontstellend gebrek aan kennis' (*Reformatorisch Dagblad*, 18 september 2004). De kiesverenigingen zouden onderwerpen moeten agenderen als het vrouwenstandpunt, de taak van de overheid en artikel 36 NGB.

strafzaak algemeen secretaris

In april 2003 vond bij het gerechtshof in Amsterdam de strafzaak in hoger beroep plaats tegen de voormalige algemeen secretaris van de

SGP D. Nieuwenhuis. Hij was in 2000 van ontucht met zijn dochter beschuldigd, en vervolgens door het hoofdbestuur op non-actief gesteld. In augustus 2003 ontbond de rechter op verzoek van de SGP de arbeidsovereenkomst met Nieuwenhuis (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 120). Op 19 januari 2004 werd Nieuwenhuis door het gerechtshof vrijgesproken, aangezien er geen 'wettig bewijs' was dat Nieuwenhuis zich had misdragen (*Reformatorisch Dagblad*, 20 januari 2004). Tijdens de rondvraag op de jaarvergadering van de SGP in februari werd vervolgens de kwestie-Nieuwenhuis enkele malen ter sprake gebracht. Daarbij werd gepleit voor zijn rehabilitatie en werd de vraag gesteld of het hoofdbestuur niet te voorbarig was geweest met het op non-actief stellen van Nieuwenhuis en het beëindigen van zijn dienstverband. Partijvoorzitter Budding antwoordde onder andere dat de partij zelf Nieuwenhuis nimmer had beschuldigd, waardoor er ook van rehabilitatie geen sprake kon zijn.

internationale contacten

Ook in 2004 was de werkgroep Oost-Europa van de SGP weer betrokken bij een aantal activiteiten in dat deel van Europa. Met name ging het dan om meerdaagse conferenties, waarbij ook van staatkundigereformeerde zijde lezingen werden gegeven. Soms waren deze conferenties bedoeld voor een speciale groep, zoals jongeren. In Hongarije vonden twee conferenties plaats en in Roemenië zes. Zo was er in Boedapest op 12 en 13 november een bijeenkomst over het onderwerp 'De ontwerpgrondwet van de EU met het oog op de verdeling van de bevoegdheden tussen de EU en de lidstaten en de basis voor een gemeenschappelijke buitenlandse politiek'.

verwante instellingen en publicaties

Het wetenschappelijk bureau van de SGP, de Guido de Brès-Stichting, hield op 9 juni een conferentie over het thema 'integratie en burgerschap'. Er waren inleidingen van de arabist J.J.G. Jansen, de voorzitter van de Stichting Islam en Burgerschap M. Sini en de oud zendingspredikant J.J. Tigchelaar. De lezingen en een verslag van de conferentie werden onder redactie van J. Mulder, directeur van de De Brès-Stichting, uitgegeven onder de titel *Tussen naïviteit en realisme. Over integratie en burgerschap*. Op 6 oktober organiseerde de De Brès-Stichting een conferentie over het onderwerp 'het imago van politieke partijen'. Behandeld werd het functioneren van politieke partijen in het algemeen en de SGP in het bijzonder. De inleiding werd gehouden door G. Voerman, directeur van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke

Partijen. Op 16 december vond de laatste Guido-conferentie in 2004 plaats, over de betekenis van levensbeschouwing voor het onderwijs. Op deze bijeenkomst werd de nieuwe partijnota over het onderwijs, getiteld *Van ideaal naar werkelijkheid*, gepresenteerd aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Van der Hoeven. De nota was samengesteld door een werkgroep, waarvan Mulder de secretaris was. In het geschrift werd vastgehouden aan het standpunt dat ‘godsdienst en levensbeschouwing het ordenende principe zijn voor het onderwijs en onderwijsbestel’ (*Jaarverslag 2004 SGP*, blz. 19) – al bleef het ideaal voor de SGP dat alle kinderen bij de ‘geopende Bijbel’ onderwijs zouden krijgen.

Afgezien van de hiervoor genoemde publicaties liet de De Brès-Stichting ook twee ‘commentaren’ het licht zien. Van Berkum en anderen schreven *Vrijheid in gebondenheid. Over grondrechten in het digitale tijdperk*. De auteurs noemden de vrijheid van meningsuiting een basisvoorwaarde voor de democratische rechtsstaat, hetgeen overigens volgens hen niet impliceerde dat alles mocht worden gezegd. Voor het commentaar *Gemeenten belasten. Over de afschaffing en maximering van de OZB* tekende een werkgroep waarin Van Berkum eveneens zitting had. Betoogd werd dat van afschaffing van de Onroerende Zaak Belasting (OZB) pas sprake kon zijn als gemeenten een vervangende gemeentelijke belasting zouden mogen heffen.

Voorlichting en Vorming organiseerde op 3 september een congres voor lokale bestuurders over de nieuwe Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO). Na overleg van Voorlichting en Vorming met de SGP-bestuurders van gemeenten en provincies werd afgezien van het oprichten van een SGP-bestuurdersvereniging. Zo’n organisatie werd binnen een kleine partij als de SGP en gelet op het bestaan van Voorlichting en Vorming niet nodig geacht.

Het hoofdbestuur van de SGP organiseerde de jaarlijkse conferentie in samenwerking met de verschillende geledingen in de partij en de Tweede-Kamerfractie op 15 oktober. Het onderwerp was ‘grondrechten in een pluriforme samenleving’. Centraal stond de vraag welke juridische ruimte er is voor minderheidsopvattingen in de samenleving en hoe een christelijke minderheid deze ruimte moet gebruiken.

De SGP-jongeren hielden op 3 april hun tweejaarlijkse jongerendag. Het thema was deze keer: ‘Zorgen voor morgen. Linkse dromen, rechtse daden’. Sprekers waren minister van Defensie H.G.J. Kamp (VVD), het Tweede-Kamerlid van GroenLinks C.C.M. Vendrik en partijleider Van der Vlies. Een bijzondere activiteit van de SGP-jongeren in 2004 was het organiseren van jongerendebatten. Op 29 oktober, 5 en 19 november was de SGP-jongerenorganisatie gastheer voor zusterorganisaties van andere partijen. Deze debatavonden werden belegd omdat de SGP-

jongeren zich meer extern wilden profileren om daarmee meer begrip te kweken voor de standpunten van de SGP.

personalia

Op 2 maart overleed K. Meuleman. Hij was onder meer van 1963 tot 1988 lid van het hoofdbestuur van de SGP, en had van 1973 tot 1981 zitting in de Eerste-Kamer.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

2004 was voor de VVD geen goed jaar. In de opiniepeilingen bleef de partij op verlies staan; bij de Europese verkiezingen daalde het liberale electorale aandeel dan ook. Verder trad in juni staatssecretaris A.D.S.M. Nijs af en verliet in augustus G. Wilders de Tweede-Kamerfractie. Bovendien was het voor velen niet duidelijk wie de VVD nu leidde: vice-premier G. Zalm, of de fractievoorzitter in de Tweede Kamer, J.J. van Aartsen.

fusie met D66?

Op 19 januari pleitte staatssecretaris M. Rutte van Sociale Zaken en Werkgelegenheid ervoor dat de VVD zich zou vernieuwen. 'De VVD is een sleets merk... We zijn nog te veel de partij van Wassenaar: rijke mensen, asociaal beleid' (*NRC Handelsblad*, 20 januari 2004). Hij kreeg bijval van mevr. M.H. Schulz van Haegen-Maas Geesteranus, staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat. In een interview zei zij dat de VVD teveel werd geassocieerd met 'parelkettingen'. Zij wenste 'een grote sociaal-liberale partij, waarin de VVD opgaat met delen van de PvdA en D66' (*het Parool*, 24 januari 2004). Voor partijgenoot en minister van Defensie H.G.J. Kamp hoefde de VVD niet socialer of linkser te worden, zo zei hij in het televisieprogramma 'Buitenhof'. Met het vraaggesprek van Schultz kwam ook de mogelijkheid van een fusie tussen de VVD en D66 weer in beeld. In oktober 2003 had VVD-voorzitter B. Eenhoorn gepleit voor een samengaan van zijn partij met D66, maar van een fusie bleek de leiding van D66 niet gediend (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 67 en 134). Uit een opiniepeiling die M. de Hond eind januari 2004 hield, bleek bijna de helft van de VVD-kiezers en een vijfde van de D66-kiezers voorstander te zijn van een smelting van deze twee partijen. VVD-fractievoorzitter in de Tweede Kamer Van Aartsen, die regelmatig verklaarde dat zijn partij de 'Fortuyn-agenda' had overgenomen, stond niet onwelwillend tegenover een samengaan met D66. Hij herhaalde dit standpunt op 5 september in het

televisieprogramma 'Netwerk'. In zijn fractie was echter niet iedereen hiervan gediend. 'Het is absurd dat we het zelfs nog maar hebben over D66', aldus het fractielid W.I.I. van Beek (*NRC Handelsblad*, 13 september 2004).

Ook D66 was niet geporteerd voor een samengaan met de VVD. Desalniettemin besloten beide partijen in maart voor de Europese verkiezingen in juni wel een lijstverbinding aan te gaan (zie ook in deze Kroniek onder D66).

integratiebeleid

Op 19 januari presenteerde de Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid – die werd voorgezeten door het VVD-Tweede-Kamerlid S. Blok – haar eindverslag, getiteld Bruggen bouwen (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). De belangrijkste conclusie van het rapport was dat ondanks de huidige problemen met immigranten 'het met de meerderheid goed gaat' (*NRC Handelsblad*, 19 januari 2004). Dit positieve oordeel kwam Blok op veel kritiek te staan, ook vanuit zijn eigen partij. Het Tweede-Kamerlid mevr. A. Hirsi Ali meende dat het integratiebeleid volledig was mislukt. Blok beklagde zich vervolgens over 'de grote woorden van collega Hirsi Ali' (*Trouw*, 26 februari 2004).

Op 21 februari publiceerde de Tweede-Kamerfractie de beleidsnotitie Integratie van niet-westerse migranten in Nederland. De liberalen spraken zich hierin uit voor beperking van de huwelijksmigratie. Ook wilden zij dat migranten al in het land van herkomst een inburgeringscursus zouden volgen, en het recht op verblijf 'loskoppelen van de toegang tot de verzorgingsstaat'. Daarnaast moest op allerlei manieren de integratie worden bevorderd. Op de VVD-plannen reageerden de coalitiepartners CDA en D66 redelijk positief. Ook oppositiepartij PvdA zag punten van overeenstemming, maar uitte ook kritiek.

Van Aartsen

Met ingang van 1 april stelde fractievoorzitter Van Aartsen als zijn politiek secretaris de filosoof en historicus L. van Middelaar aan. Van Middelaar maakte eerder deel uit van het kabinet van eurocommissaris F. Bolkenstein (*Trouw*, 26 januari 2004).

Op 1 april werd Van Aartsen door een geestelijk verwarde vrouwelijke advocaat in Den Haag met haar auto opzettelijk aangereden. Van Aartsen bleef ongedeerd. Een dag later werd de vrouw gearresteerd in haar woonplaats Enschede. Haar motief was vaag, maar ze leek het vooral oneens te zijn met het door de VVD gesteunde integratiebeleid.

oud-partijleider Dijkstal

Begin juni kreeg minister Verdonk zware kritiek van oud-partijleider H.F. Dijkstal, die lid was van de commissie PAVEM (Participatie en emancipatie voor vrouwen uit etnische minderheidsgroepen). In een interview in het *Algemeen Dagblad* (7 juni 2004) vergeleek hij de mogelijke invoering van een systeem met vignetten door Verdonk – waarmee kon worden aangegeven hoever de inburgering van een migrant gevorderd was – met de jodenster. Verdonk reageerde gestoken; ‘dit raakt mij zeer’ (*de Volkskrant*, 8 juni 2004). Zij eiste van Dijkstal dat hij zijn uitspraak zou terugnemen. In een gesprek op 11 juni legden beiden het conflict bij. Verdonk was eerder al in botsing gekomen met de voorzitter van Vluchtelingenorganisatie Nederland (VON), oud-minister Pronk (PvdA) (zie in deze Kroniek onder PvdA).

Nijs

Begin juni haalde staatssecretaris mevr. A.D.S.M. Nijs van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap zich de toorn van haar minister Van der Hoeven (CDA) op de hals, naar aanleiding van een interview in *Nieuwe Revu* dat op 9 juni zou verschijnen, waarin zij zei dat de minister ‘politieke spelletjes’ speelde (zie ook in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Premier Balkenende en VVD-leider Zalm dwongen Nijs haar excuses aan te bieden, waarna Tweede-Kamerfractievoorzitter Van Aartsen de twee bewindsvrouwen opriep weer verder te gaan; ‘ik zou zeggen: aan de slag meiden’ (*Trouw*, 9 juni 2004). Op 8 juni behield Nijs de steun van de meerderheid in een debat hierover in de Tweede Kamer, ondanks haar door de media als ‘genant’ getypeerde verdediging. Een dag later besloten Van Aartsen en Zalm – die het kamerdebat niet hadden bijgewoond – toch dat ze moest aftreden, omdat haar positie te zeer zou zijn verzwakt. Nijs werd op 17 juni opgevolgd door haar partijgenoot Rutte, tot die tijd staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Democratisch Europa

Op 3 mei stapte baron S. van Tuyll van Serooskerken uit het hoofdbestuur van de VVD, nadat hij onder de naam ‘Democratisch Europa’ een eigen partij had opgericht die deel wilde nemen aan de Europese verkiezingen. De nieuwkomer wilde meer democratie in Europa. Van Tuyll van Serooskerken, die lijsttrekker van Democratisch Europa zou worden, was binnen de VVD betrokken geweest bij de ‘16 mei groep’, die na de verkiezingsnederlaag in mei 2002 spraakmakende debatten organiseerde. Hij gaf te kennen lid van de VVD te willen

blijven, maar besloot begin juni toch zijn partijlidmaatschap op te zeggen, omdat dat ‘zuiverder’ was (*NRC Handelsblad*, 4 juni 2004). Bij de Europese verkiezingen zou zijn partij geen zetels halen.

kandidatenlijst en programma Europese verkiezingen

In 2003 was de VVD gestart met de voorbereidingen van de verkiezingen voor het Europees Parlement. In de herfst stelde de partij de kandidatenlijst vast, die werd aangevoerd door zittend europarlementariër J. Maaten (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 133-134). In november was het verkiezingsprogramma door de Europese Liberale en Democratische Partij (ELDR) aangenomen (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 134). Binnen het kader van dit program maakte de partijraad op 13 maart 2004 een ‘puntenplan’ op. Vooral het onderdeel in het plan over de uitbreiding van de Europese Unie – zonder dat Turkije expliciet werd genoemd – zorgde voor veel discussie.

campagne en uitslag Europese verkiezingen

Onder de leus ‘Europa. Maar er zijn wel grenzen’ voerde de VVD campagne voor de Europese verkiezingen. De uitslag op 10 juni was met twee zetels verlies teleurstellend voor de liberalen (zie tabel 1). De partijtop weet de teruggang mede aan de problemen binnen de partij vlak voor de verkiezingen; het vertrek van staatssecretaris Nijs en de harde kritiek van oud-partijleider Dijkstal op minister Verdonk (zie hierboven) en fractieleider Van Aartsen (zie hieronder). Van Aartsen meende ‘dat de heer Dijkstal ons niet bepaald een dienst heeft bewezen’. Ook vond hij dat de VVD ook een te ‘pro-Europese campagne’ had gevoerd (*NRC Handelsblad*, 11 juni 2004).

lidmaatschap Turkije van de Europese Unie

Een eventueel lidmaatschap van Turkije van de Europese Unie hield de VVD al langer verdeeld. In september 2003 had de partijraad zich hertegen uitgesproken (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 133). Het Tweede-Kamerlid J.C. van Baalen vond echter dat Turkije ‘nooit voor altijd (kan) worden uitgesloten’ van de Europese Unie (*Trouw*, 31 januari 2004). Oud-partijleider F. Bolkestein, sinds 1999 lid van de Europese Commissie, toonde zich ambivalent. In zijn boek *De grenzen van Europa* dat in maart verscheen, wekte hij enerzijds de suggestie dat Turkije niet diende toe te treden, maar wees hij anderzijds op de beloften die de Europese Unie aan Ankara had gedaan. Toen de Europese Commissie op 6 oktober zich boog over het Turkse lidmaatschap,

verklaarde Bolkestein zich echter tegen de toetredingsonderhandelingen. De Tweede-Kamerfractie van de VVD daarentegen ging akkoord met het starten van de onderhandelingen in de herfst van 2005.

Wilders

Binnen de Tweede-Kamerfractie kreeg het lid G. Wilders aanvankelijk veel ruimte om zich te profileren, onder meer omdat fractieleider Van Aartsen de debatcultuur binnen zijn fractie wilde stimuleren. Toen Wilders zijn collega's als 'grijze muizen' had getypeerd, de strijd tegen hoofddoekjes van moslima aanbond en ook herhaaldelijk had verklaard tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie te zijn, en integratie een 'gepasseerd station' te vinden, werd hij door Van Aartsen tijdens een fractievergadering begin februari tot de orde geroepen.

Begin juli kwam Wilders met zijn fractiegenoot G.J. Oplaat op persoonlijke titel met een tienpuntenplan naar buiten, dat was geschreven op verzoek van de kamercentrale Limburg. Onder de titel *Recht(s) op je doel af* pleitte het tweetal voor een rechtserre koers van de VVD. Zo zou de partij zich onder meer tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie moeten kanten, de misdaad harder aanpakken, het budget voor ontwikkelingssamenwerking verlagen, en de maximumsnelheid op snelwegen verhogen. In zijn reactie stelde fractievoorzitter Van Aartsen dat de fractiestandpunten ook voor Wilders en Oplaat golden. Eind augustus, na afloop van het zomerreces, eiste Van Aartsen dat Wilders zich zou schikken in het fractiestandpunt ten aanzien van het Turkse lidmaatschap van de Europese Unie en zijn verzet tegen het besluit om de onderhandelingen te beginnen zou opgeven. Hoewel Wilders de fractie zijn excuses aanbood voor de plotselinge en onaangekondigde presentatie van het manifest, weigerde hij zich te voegen. 'Ik laat mij niet de mond snoeren door de partij. Ik zal altijd blijven zeggen wat ik ergens van vind. Ik neem dit hoog op en beraad mij op mijn positie. Desnoods ga ik alleen verder' (*Trouw*, 1 september 2004).

In de avond van 2 september, na een urenlang beraad met Van Aartsen, vice-premier Zalm en partijvoorzitter J.H.C. van Zanen, besloot Wilders de VVD-fractie te verlaten. Hij kondigde aan als kamerlid aan te blijven, wat hem op scherpe kritiek van zijn voormalige partijgenoten kwam te staan. Op een partijbijeenkomst op 10 september in Ede kreeg de dissidente Wilders weinig bijval van de daar aanwezige leden. De kamercentrale Limburg nodigde hem nog wel uit om op 13 november zijn tienpuntenplan toe te lichten. Volgens een woordvoerder van de regionale partijorganisatie zouden ongeveer honderd van de circa tweeduizend Limburgse leden voor de VVD hebben bedankt, uit onvrede over het vertrek van Wilders.

In de Tweede Kamer zette Wilders zijn parlementaire activiteit voort onder de naam ‘Groep-Wilders’. Hij kondigde aan een nieuwe politieke beweging te vormen bestaande uit mensen die ‘fatsoenlijk, rechts en sociaal’ zijn (*de Volkskrant*, 4 september 2004). De LPF-fractie bood Wilders aan samen te werken, maar daarop ging deze niet in. Wel sprak hij met directeur B.J. Spruyt van de conservatieve Edmund Burke Stichting over de mogelijkheid een nieuwe partij op te richten.

Na de moord op Van Gogh op 2 november (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’) dook Wilders – evenals Hirsi Ali – onder, hetgeen naar zijn zeggen de voorbereiding van een nieuwe partij zeer belemmerde. De continue beveiliging zou potentiële medestanders en kamerkandidaten afschrikken. Op 7 december besloot Wilders niet meer in de Tweede Kamer te komen. Na anderhalve week keerde hij weer terug. Ondertussen nam de steun voor hem in de opiniepeilingen alleen maar toe: het Nipo meldde op 8 november dat de groep-Wilders goed zou zijn voor negentien zetels. Op 21 november zei Van Aartsen voor de radio een mogelijke terugkeer van Wilders in de VVD-fractie ‘een heel goed idee’ te vinden. Wilders zou dan wel zelf het initiatief moeten nemen. Voor Wilders was dit onbespreekbaar; hij verklaarde ‘nog liever bij de Albert Heijn’ te gaan werken dan terug te keren naar de VVD (*NRC Handelsblad*, 22 november 2004). Aan het einde van de maand stond hij in de peilingen zelfs op 28 zetels; in december liep de steun echter weer terug.

politiek leider

In 2004 hield de onduidelijkheid binnen de VVD aan over de vraag wie zich politiek leider van de partij kon noemen: vice-premier Zalm, die lijsttrekker bij de Tweede-Kamerverkiezingen van januari 2003 was geweest, of Van Aartsen, die Zalm als voorzitter van de Tweede-Kamerfractie was opgevolgd (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 126). De laatste stond binnen zijn partij nogal eens bloot aan kritiek: zo noemde oud-partijleider Dijkstal hem in het hierboven reeds aangehaalde vraaggesprek in het *Algemeen Dagblad* (7 juni 2004) denigrerend ‘il capo’. Bij het vertrek van Wilders werd door sommigen twijfel uitgesproken over Van Aartsens leiderschap. Uit een peiling halverwege november bleek dat bijna de helft van de VVD-kiezers vond dat Zalm politiek leider moest zijn; zestien procent opteerde voor Van Aartsen (*NRC Handelsblad*, 17 november 2004).

Aan de vooravond van de algemene vergadering van de VVD in Noordwijkerhout op 26 en 27 november stelde Van Aartsen zich in het televisieprogramma ‘Barend & Van Dorp’ kandidaat voor de functie van partijleider. Zijn ambities had hij daarvoor besproken met partij-

voorzitter Van Zanen en vice-premier Zalm. In een reactie zei de laatste dat Van Aartsen ‘hoge ogen zal gooien bij de strijd om het leiderschap’ (*NRC Handelsblad*, 25 november 2004), waarbij hij aangaf zelf pas in 2006 te zullen beslissen of hij opnieuw lijsttrekker van de VVD wilde worden. Minister van Defensie Kamp, die in de VVD ook als kandidaat voor het lijsttrekkerschap werd gezien, sprak zijn steun uit voor Van Aartsen. De ereleden F. Korthals Altes, H.J.L. Vonhoff en H. Wiegel meenden echter dat een partijleider niet kon worden gekozen, maar zich op natuurlijke wijze op grond van zijn kwaliteiten moest aandienen. ‘Dat ontstaat, dat dwing je af’, aldus Korthals Altes (*NRC Handelsblad*, 29 november 2004). Bovendien kende de VVD formeel het partijleiderschap niet. Een voorstel van de afdeling Ede wilde hierin verandering aanbrengen, door in de reglementen te laten vastleggen dat het politiek leiderschap automatisch aan de fractievoorzitter zou toebehoren. Uiteindelijk werd op de algemene vergadering de motie niet in stemming gebracht, maar sprak het congres op voorstel van het hoofdbestuur bij acclamatie uit dat Van Aartsen de ‘politiek aanvoerder’ van de partij was. In deze hoedanigheid zette hij ‘de lijn van de VVD neer en draagt die naar buiten uit’. Voor alle duidelijkheid voegde Zalm daar aan toe: ‘Jozias heeft alle ruimte om de VVD maximaal te profileren’ (*de Volkskrant*, 29 november 2004). In de media werd de vergeefse poging van Van Aartsen om door het congres tot politiek leider te worden gekroond veelal als een nederlaag voor hem uitgelegd.

partijvernieuwing

Op de algemene ledenvergadering van 15 mei in Rotterdam hadden alle aanwezige partijleden voor het eerst in de geschiedenis van de VVD stemrecht – althans op het politieke deel van de bijeenkomst (de ‘politieke vergadering’), waar onder meer de Tweede-Kamerfractie verantwoording aflegde. Meer dan duizend leden maakten gebruik van deze mogelijkheid.

In het huishoudelijke deel hadden alleen de afgevaardigden van de afdelingen stemrecht. Zij besloten af te zien van een bijdrage van de congresgangers in de extra kosten van het persoonlijk stemrecht. Verder stemden de afgevaardigden in met de voorstellen van het hoofdbestuur waarin de aanbevelingen van het rapport *Idee voor structuur* waren vervat, en die ertoe moesten leiden dat de VVD meer een ‘ideeën- en debatpartij’ werd (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 131).

Op de algemene ledenvergadering van 26 en 27 november in Noordwijkerhout werden wijzigingen in statuten en reglementen vastgesteld die de participatie van de leden verder zouden moeten bevorderen. De besluitvormingsprocedure voor moties en amendementen werd verfijnd,

teneinde de behandeling overzichtelijker te maken. Meervoudige kandidaatstelling voor partijfuncties werd bevorderd en ledenraadplegingen werden ook op lokaal niveau mogelijk gemaakt, namelijk bij de vaststelling van kandidaten voor de gemeenteraad. Voorts werd de regionale opbouw vereenvoudigd. Aangrenzende afdelingen die wilden samenwerken zouden voortaan een regio vormen, in plaats van een ‘ondercentrale’ of ‘districtscentrale’.

Liberaal Manifest

In het kader van de partijvernieuwing had een partijcommissie onder voorzitterschap van Van Zanen in september 2003 voorgesteld het in 1981 vastgestelde *Liberaal Manifest* te actualiseren (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 131). Twee maanden later stemde de algemene vergadering met deze aanbeveling in. Op 6 mei 2004 stelde het hoofdbestuur een commissie in die de taak kreeg het *Liberaal Manifest* kernachtig en helder te herschrijven. Voorzitter werd de burgemeester van Leeuwarden G. Dales. Verder hadden onder meer zitting F.R. Ankersmit, hoogleraar geschiedenis te Groningen, en oud-procureur-generaal A. Docters van Leeuwen, die in 2003 was overgestapt van D66 naar de VVD (zie in deze Kroniek onder D66). Ambtelijk secretaris werd Van Middelaar. Op 11 september hield de partij in Ede een ‘ideeëndag’, waar de ongeveer driehonderd aanwezige leden met de commissie van gedachten konden wisselen. In mei 2005 diende de algemene ledenvergadering het nieuwe manifest vast te stellen.

nieuw kiesstelsel

Op 27 mei dreigde fractieleider Van Aartsen met een kabinetscrisis, nadat minister De Graaf van Bestuurlijke Vernieuwing (D66) had gezegd dat hij eventueel in de Tweede Kamer een beroep op oppositiepartij PvdA zou doen om zijn in het regeerakkoord vastgelegde plannen tot wijziging van het kiesstelsel in te voeren. De Graaf deed zijn uitspraken omdat hij meende dat de VVD te lang zou wachten met het innemen van een standpunt ten aanzien van zijn voornemens (zie ook *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 31-32). Vice-premier Zalm riep Van Aartsen op, zich te houden aan het regeerakkoord.

Tijdens de algemene vergadering van 15 mei was in een parallelsessie de zogeheten ‘achtergrondnotitie’ over het kiesstelsel besproken, die onder anderen was voorbereid door het Tweede-Kamerlid R. Luchtenveld. Op 19 juni besprak de partijraad een gewijzigde versie van de notitie, waarin verschillende modellen de revue passeerden zonder dat er een voorkeur voor een bepaalde variant werd uitgesproken. Een

meerderheid sprak zich uit tegen de plannen van De Graaf, die door Zalm verdedigd werden. In augustus beloofden de VVD-ministers in het kabinet evenwel hun best te doen om de kritische fractieleden en partijleden te overtuigen van het belang van een nieuwe kiesstelsel.

Hirsi Ali

In 2004 werd het Tweede-Kamerlid Hirsi Ali regelmatig met de dood bedreigd, vanwege haar expliciete stellingname tegen het moslim-fundamentalisme. Begin juli deed zij aangifte tegen drie rappers die haar in het rapnummer 'Hirsi Ali Diss' hadden bedreigd. Hoewel de drie in voorlopige hechtenis werden genomen, werden ze niet veroordeeld. Eind oktober veroordeelde de rechter wel iemand tot negen maanden cel, die Hirsi Ali in emails had bedreigd.

Op 29 augustus zond de VPRO de korte film *Submission Part I* uit, die Hirsi Ali in samenwerking met cineast Van Gogh had gemaakt (zie ook in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). De film wilde door het kritische gebruik van bepaalde teksten uit de koran de onderdrukking van vrouwen in traditionele islamitische samenlevingen aan de orde stellen. Hirsi Ali kreeg van zowel moslims als niet-moslims kritiek vanwege het vermeende provocerende karakter van de film. Fractievoorzitter Van Aartsen nam het evenwel voor haar op. Toen op 2 november regisseur Van Gogh vermoord werd door een moslimfundamentalist, moest Hirsi Ali voor lange tijd onderduiken. Ze zou in 2004 niet meer terugkeren in de Tweede Kamer. Wel bleef zij via de pers deelnemen aan het publieke debat. De 'Vrijheidsprijs' die Hirsi Ali kreeg van de Deense liberale *Venstre*-partij kon ze om veiligheidsredenen niet zelf in ontvangst nemen; deze werd daarom door collega-kamerlid Van Baalen opgehaald. Op het najaarscongres van de VVD op 26 november in Noordwijkerhout liet ze haar aanwezige partijgenoten via een door Van Aartsen voorgelezen persoonlijke boodschap weten dat de moord op Van Gogh haar alleen maar 'strijdbaarder en nog sterker' had gemaakt (*NRC Handelsblad*, 27 november 2004). In een interview meldde zij later op haar onderduikadres te werken aan een boek en aan het script van *Submission Part II*.

In december liet D66-minister Brinkhorst van Economische Zaken zich in een interview negatief uit over Hirsi Ali en haar film *Submission*. Later trok hij zijn woorden weer in (zie in deze Kroniek onder D66).

bijzonder onderwijs

In november 2003 had Hirsi Ali voorgesteld om bijzondere scholen aan vergunningen te onderwerpen om zo de stichting van islamitische

scholen af te remmen. Zij kwam daarmee in aanvaring met haar fractiegenoot C.G.A. Cornielje, die deze suggestie in strijd achtte met de vrijheid van onderwijs (zie *Jaarboek 2003 DNPP*, blz. 127-128). Mede door haar toedoen bleef dit thema ook in 2004 in de VVD de gemoederen bezig houden. In maart verscheen een discussienota van een werkgroep waarin ook de onderwijsspecialist van de Tweede-Kamerfractie E.R.M. Balemans zitting had. De werkgroep stelde zich welwillend op ten aanzien van het bijzonder onderwijs. De nota werd op 17 april besproken op een partijbijeenkomst gewijd aan het onderwerp ‘vrijheid van onderwijs en integratie’. Hier kreeg de niet-aanwezige Hirsi Ali weinig bijval voor haar afwijzende standpunt. De stelling dat de overheid uitsluitend openbaar onderwijs diende te bekostigen, kreeg nauwelijks steun.

verwante instellingen en publicaties

In 2004 bracht de Tweede-Kamerfractie van de VVD verschillende notities uit. Op 10 februari publiceerde P.H. Hofstra in samenwerking met fractiemedewerker mevr. A. Mulder de notitie *Naar een moderne en eerlijke infraheffing 2008-2016*. Hierin bepleitte hij de invoering van een kilometerheffing (de zogeheten ‘infraheffing’). In maart presenteerde mevr. L.J. Griffith het rapport *Agenda voor de veiligheid. De TBS ter discussie*. Zij vroeg hierin om een strengere behandeling van gedetineerden die voor zware vergrijpen vastzaten. In juni kwam de VVD-fractie met de notitie *Voor wat hoort wat*, geschreven door J.M. Geluk. Het stuk was een reactie op de nota *Ruimte* van minister mevr. S.M. Dekker van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Op 11 november presenteerde de VVD-fractie het rapport *Duurzame armoede: 35 jaar Nederlands ontwikkelingsbeleid*. Hierin kritiseerde de fractie het Nederlandse ontwikkelingsbeleid: de hier gevestigde hulporganisaties zouden teveel aan hun eigen institutionele belang denken. Op 17 december kwam de Tweede-Kamerfractie met de notitie *Oog voor ongekend talent. Van VMBO naar vakwerkschool en MAVO in 7 voorstellen*. Eén van de belangrijkste punten van de notitie was het voorstel om van de VMBO-school weer een vakwerkschool te maken en daarnaast een meer theoretische leerschool op te zetten. Voor dit laatste zou de enkele jaren geleden afschafte MAVO weer tot leven moeten worden geroepen.

Tot slot nam de Tweede-Kamerfractie het initiatief tot de bundel *Ode aan de vrijheid. De liberale traditie*, die op 4 oktober werd gepresenteerd. In de bundel, die was geredigeerd door persvoorlichter D. de Neef, waren bijdragen opgenomen van onder anderen Van Aartsen, Bolkestein, Hirsi Ali en de hoogleraar P. Cliteur. De auteurs gingen in

op het werk van een aantal vooraanstaande (klassiek) liberale denkers, hun betekenis voor het liberalisme en hun omschrijving van het begrip vrijheid.

Op 17 december vierde de Prof.mr. B.M.Teldersstichting – het aan de VVD verbonden wetenschappelijke bureau – haar vijftigjarig bestaan met een congres in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag. Thema was het liberalisme in de eenentwintigste eeuw. Ter gelegenheid van haar jubileum verscheen *Aurea libertas. Impressies van vijftig jaar Teldersstichting*, geredigeerd door W.P.S. Bierens en P.G.C. van Schie, respectievelijk wetenschappelijk medewerker en directeur van de Teldersstichting. Overwegend aan de hand van interviews met vooraanstaande partijleden werd hierin een beeld gegeven van de geschiedenis van het in 1954 opgerichte wetenschappelijke bureau. Verder presenteerde de Teldersstichting op 22 juni de bundel *Marktmeesters. Portretten van vooraanstaande liberale economen*, die was geredigeerd door M. van de Velde, medewerker van het bureau. In deze publicatie werden in een tiental artikelen de bijdragen besproken van de belangrijkste liberale economen als onder meer A. Smith, F. Hayek en J.M. Keynes aan de moderne economische theorievorming. Eerder al, op 28 januari, was het Teldersgeschrift *Bureaucratie aan banden. Perspectieven voor een nieuwe dereguleringsoperatie* verschenen. In dit geschrift, dat was geschreven door M. Andriessen, werd ervoor gepleit deregulering op alle overheidsniveaus door te voeren.

Op 28 en 29 februari vierde de Jongerenorganisatie voor Vrijheid en Democratie (JOVD) haar 55-jarige jubileum in het conferentiecentrum Woudschouten bij Zeist. Ruim tweehonderd leden waren aanwezig. Op 2 en 3 juli hield de JOVD in Cuijk een politiek congres over onder meer veiligheid en ontwikkelingssamenwerking. Tijdens het najaarscongres op 20 en 21 november in Leusden koos de vereniging een nieuwe voorzitter: H. de Backer, een 22-jarige student technische bedrijfskunde.

Het Liberaal Vrouwen Netwerk besteedde in 2004 veel aandacht aan het opzetten van een databank voor vrouwelijke partijleden. Ook organiseerde het netwerk twee parallelsessies tijdens de algemene ledenvergaderingen van de VVD.

De Bestuurdersvereniging van de VVD hield op 3 april haar jaarvergadering te Utrecht. Van Aartsen en minister Dekker hielden bij deze gelegenheid een inleiding. Het jaarcongres vond plaats op 7 en 8 november te Lunteren, met als thema ‘individualisering en de rol van de overheid en de media’. Een van de sprekers was de adjunct-hoofdredacteur van *de Telegraaf*, K. Lunshof.

personalia

Per 1 april 2004 werd F.H.G. de Grave voorzitter van het College Tarieven Gezondheidszorg en trad hij terug als Tweede-Kamerlid. Eerder was hij wethouder van Financiën in Amsterdam; staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid; en minister van Defensie. Hij werd als kamerlid opgevolgd door mevr. E. van Egerschot.

G.M. de Vries werd op 25 maart benoemd tot coördinator van de Europese Unie voor de terreurbestrijding, een functie die was ingesteld naar aanleiding van de aanslagen in Madrid op 11 maart. De Vries was onder meer lid geweest van het Europees Parlement en van de Tweede Kamer. Van 1998 tot 2002 was hij staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Op 1 oktober legde D. Zwart zijn functie als directeur van het algemeen secretariaat van de VVD neer. In 1987 was hij als adjunct-secretaris aangetreden; vanaf 1996 fungeerde hij als directeur. Zijn werkzaamheden werden overgenomen door interim-directeur mevr. V.R. Oudkerk.

Op 22 november werd mevr. N. Kroes, oud-staatssecretaris en oud-minister van Verkeer en Waterstaat benoemd tot lid van de Europese commissie. Zij volgde F. Bolkestein op, die op 1 november zijn functie als eurocommissaris neerlegde.